

MUHİBBÎ DİVAN'ININ DİL BİLGİSİ İNCEMESİ

Müjde TANRIKULU

Yüksek Lisans Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN

2019

Her Hakkı Saklıdır.

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

Müjde TANRIKULU

***MUHİBBÎ DİVAN*'ININ DİL BİLGİSİ İNCEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN**

ERZURUM-2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ KABUL TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hüsna KOTAN danışmanlığında, Müjde TANRIKULU tarafından hazırlanan bu çalışma 18/12/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Türk Dili ve Edebiyatı** Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Kâzım İmza :
KÖKTEKİN

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Hüsna İmza :
KOTAN

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Uğur İmza :
UZUNKAYA

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 18/12/2019

Enstitü Müdürü

Prof.Dr. Rıfat KÜTÜK
Enstitü Müdürü

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Muhibbî Divanı'nın Dil Açısından İncelenmesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.

18/12/2019 ve İmza]
[Müjde TANRIKULU]

İSTİSNAİ DURUMLAR

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)***

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)***

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar) ***

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	XV
ABSTRACT	XVI
KISALTMALAR ve İŞARETLER.....	XVII
ÖN SÖZ.....	XVIII
GİRİŞ	1
I. MUHİBBÎ HAYATI.....	1
II. EDEBÎ ŞAHSİYETİ	6
III. ESERLERİ.....	7
1. Farsça Divan.....	7
2. Türkçe Divan.....	8
1. Divan Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	13
a. Antolojiler.....	14
b. Bildiriler	16
c. Edebiyat tarihleri	16
ç. Kitaplar	17
d. Eleştiri-İncelemeler	17
e. Makaleler	18
f. Tezler	20
2. Divan’da Dil ve Üslûp	21
IV. TEZ ÇALIŞMASININ ESASLARI	23
1. Amaç ve Yöntem	23
2. İnceleme Yöntemi ve Teknikleri.....	23
A. Örnek Alınan Çalışmalar.....	23
B. Esas Alınan Metin	23
C. Künye Bilgilerinin Gösterilmesi.....	24

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1.1. SES DEĞİŞMELERİ.....	25
1.1.1. Ünlü Değişimi	25
1.1.1.1. Ünlü İncelmesi	25

1.1.1.1.1. -e- < -a- incelmesi.....	25
1.1.1.1.2. -i- < -ı- incelmesi.....	26
1.1.1.1.3. i- < ı- incelmesi.....	26
1.1.1.1.4. -i- < -a- incelmesi	26
1.1.1.1.5. i- < u- incelmesi.....	27
1.1.1.1.6. -ü- < -ı- incelmesi.....	27
1.1.1.2. Ünlü Yuvarlaklaşması	27
1.1.1.2.1. -ü- < -i- yuvarlaklaşması	27
1.1.1.2.2. -ü- < -i yuvarlaklaşması	27
1.1.1.2.3. -u- < -ı yuvarlaklaşması	27
1.1.1.3. Ünlü Düzleşmesi	28
1.1.1.3.1. -ı- < -u- düzleşmesi.....	28
1.1.1.4. Ünlü Genişlemesi	28
-e- < -i-genişlemesi.....	28
1.1.1.5. Ünlü Daralması	29
1.1.1.5.1. -i- < -ü- daralması.....	29
1.1.1.5.2. -ı- < -u- daralması.....	29
1.1.1.5.3. -i- < -e- daralması.....	29
1.1.2. Ünsüz Değişmeleri.....	30
1.1.2.1. Tonlulaşma	30
1.1.2.1.1. Sözcük başında tonlulaşma.....	30
1.1.2.1.1.1. g- < k- tonlulaşması	30
1.1.2.1.1.2. d- < t- tonlulaşması	31
1.1.2.1.2. Sözcük içinde tonlulaşma	33
-c- < -ç- tonlulaşması	33
1.1.2.1.3. Sözcük sonunda tonlulaşma.....	33
-d < -t tonlulaşması	33
1.1.2.2. Süreklileşme	33
1.1.2.2.1. Sızıcılaşma.....	33
1.1.2.2.1.1. Sözcük başında sızıcılaşma.....	33
v- < b- sızıcılaşması	33
1.1.2.2.1.2. Sözcük içinde sızıcılaşma	34

1.1.2.2.1.2.1. -v- < -b- sızıcılaşması.....	34
1.1.2.2.1.2.2. -y- < -d- sızıcılaşması.....	34
1.1.2.2.1.2.3. -h- < -k- sızıcılaşması.....	35
1.1.2.2.1.2.4. -ç- < -ş- sızıcılaşması	35
1.1.2.2.2. Akıcılaşma	36
1.1.2.2.2.1. Sözcük başında b- < m- akıcılaşma	36
1.1.2.2.2.2. Sözcük başında b- < p- akıcılaşma	36
1.2. SES UYUMLARI	36
1.2.1. Ünlü Uyumu.....	36
1.2.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu (Dil Uyumu).....	37
1.2.1.1.1. Kalınlık-incelik uyumunun bozulması	37
1.2.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Dudak Uyumu)	38
1.2.1.2.1. Uyumun bozulduğu durumlar.....	38
1.2.1.2.1.1. Sözcüklerde görülen düzlük-yuvarlaklık uyumu.....	38
1.2.1.2.1.2. Eklerde görülen düzlük-yuvarlaklık uyumu	40
1.2.2. Ünsüz Uyumları.....	51
1.3. SES TÜREMESİ	53
1.3.1. Ünlü Türemesi	53
1.3.2. Ünsüz Türemesi.....	54
1.3.2.1. Sözcük Başında Ünsüz Türemesi	54
v- türemesi	54
1.3.2.2. Sözcük İçinde Ünsüz Türemesi	54
-y- türemesi.....	54
1.4. SES DÜŞMESİ	56
1.4.1. Ünlü Düşmesi.....	56
1.4.1.1. Sözcük İçinde Görülen Ünlü Düşmeleri	56
1.4.1.2. Sözcük Başında Görülen Ünlü Düşmeleri	58
1.4.2. Ünsüz Düşmesi.....	58
1.4.2.1. Sözcük Başında Ünsüz Düşmesi	59
1. y- düşmesi.....	59
2. b- düşmesi.....	59
1.4.2.2. Sözcük İçinde Ünsüz Düşmesi	59

1.4.2.2.1. -g- düşmesi	59
1.4.2.2.2. -l- düşmesi	59
1.4.2.2.3. -r- düşmesi	60
1.4.2.2.4. -d- düşmesi	60
1.4.2.3. Sözcük Sonunda Ünsüz Düşmesi	60
1.4.2.3.1. g-, ğ- düşmesi	60
1.5. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi	61
1.6. Göçüşme (Yer Değiştirme)	61
1.7. Ünsüz Birleşmesi	62
1.8. Ünsüz Derilmesi.....	62

İKİNCİ BÖLÜM ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. İSİMLER	64
2.1.1. İsimlerde Yapım	64
2.1.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler	64
2.1.1.1.1. /+e/	64
2.1.1.1.2. /+an/	65
2.1.1.1.3. /+AK/	65
2.1.1.1.4. /+ce/	66
2.1.1.1.5. /+cek/	66
2.1.1.1.6. /+cı/	67
2.1.1.1.7. /+cileyin/	68
2.1.1.1.8. /+de/	68
2.1.1.1.9. /+daş/	68
2.1.1.1.10. /+dUz/	69
2.1.1.1.11. /+un/	70
2.1.1.1.12. /+Uz/	70
2.1.1.1.13. /+k/	70
2.1.1.1.14. /+ki/	71
2.1.1.1.15. /+IU/	71
2.1.1.1.16. /+IİK/, /+IUK/	72

2.1.1.1.17. /+sul/	73
2.1.1.1.18. /+sUz/	73
2.1.1.2. Fiilden İsim Yapan Ekler	74
2.1.1.2.1. /-a/	74
2.1.1.2.2. /-ak/	74
2.1.1.2.3. /-al/	75
2.1.1.2.4. /-ce/	75
2.1.1.2.5. /-ı/ /-u/	75
2.1.1.2.6. /-ici/ /-üci/	76
2.1.1.2.7. /-id/	77
2.1.1.2.8. /-(I)k/ /-(U)k/ /-k/	77
2.1.1.2.9. /-l/	78
2.1.1.2.10. /-(ı)m/	78
2.1.1.2.11. /-k/	78
2.1.1.2.12. /-kin/	79
2.1.1.2.13. /-mur/	79
2.1.1.2.14. /-ğu/	80
2.1.1.2.15. /-z/	80
2.1.2. İsimlerde Çekim	80
2.1.2.1. Çokluk Ekleri	80
/+lAr/	81
2.1.2.2. İyelik Ekleri	81
1. I. teklik şahıs iyelik eki: /+(u)m/	82
2. II. teklik şahıs iyelik eki: /+(U)ñ/	82
3. III. teklik şahıs iyelik ekleri: /+I/ /+(s)ı/	83
4. I. çokluk şahıs iyelik eki: /+(ü)müz/	83
5. II. çokluk şahıs iyelik ekleri: /+ñuz/ /+(U)ñuz /	84
6. III. çokluk şahıs iyelik ekleri: /+leri/	84
2.1.2.3. Soru Eki: /+mI/	84
2.1.2.4. Hâl Ekleri	85
2.1.2.4.1. Ayrılma hâli	85
1. /+dAn/	86

/+ki/	86
2.1.2.4.3. Benzerlik hâli.....	86
1. gibi	87
2. tek	87
3. /+leyin/	87
2.1.2.4.4. Beraberlik hâli	88
1. /+le/	88
2. İle	89
2.1.2.4.5. Bulunma hâli	89
2.1.2.4.5.1. Yerde bulunma hâli.....	89
/+dA/	89
2.1.2.4.5.2. Zamanda bulunma hâli	90
/+dA/	90
2.1.2.4.6. Eşitlik hali.....	91
2.1.2.4.7. Görelilik hâli.....	91
1. göre	91
2. /+ce/	92
2.1.2.4.8. Hedef hâli	92
içün	92
2.1.2.4.9. İlgi hâli.....	92
1. /+üm/	93
2. /+üñ, /+ñüñ /	93
2.1.2.4.10. Karşılılık hâli	94
1. ile	94
2. /+le/	94
3. karşı.....	94
2.1.2.4.11. Katma hâli	95
1. dA	95
2. daği	95
2.1.2.4.12. Kaynak hâli.....	96
/+dAn/	96
2.1.2.4.13. Kıyaslama hâli	97

1. /+dAn/	97
2. göre	97
2.1.2.4.14. Niteleme hâli	97
1. ile	98
2. hoş	98
3. gibi	98
2.1.2.4.15. Ölçü (miktar) hâli	98
1. /+ca/	98
2. kadar	98
3. gibi	99
2.1.2.4.16. Özne hâli	99
/+ø/	99
2.1.2.4.17. Sebep hâli	100
1. için	100
2. /+den/	100
2.1.2.4.18. Seslenme hâli	100
2.1.2.4.19. Sınırlandırma hâli	101
1. /+dAn/	101
2. degin	101
3. dek	102
2.1.2.4.20. Tamlanan hâli	102
1. /+ı/	102
2. /+sI/	102
2.1.2.4.21. Varlık hâli	103
/+IU/	103
2.1.2.4.22. Vasıta hâli	104
1. /+den/	104
2. /+le/	104
3. ile	104
2.1.2.4.23. Yaklaşıklık hâli	105
/+ce/	105
2.1.2.5.24. Yokluk hâli	105

/+sUz/	105
2.1.2.4.25. Yönelme hâli	106
1. /+A/	106
2. /+den/	106
2.1.2.4.26. Yükleme (nesne) hâli.....	106
1. /+I/.....	107
2. /+ø/	107
/+ø/	108
2.1.2.5. Yön Ekleri	109
2.1.2.5.1. /+gerü/.....	109
2.1.2.5.2. /+re/.....	109
2.2. SIFATLAR	109
2.2.1. Niteleme Sıfatları.....	109
Küçültme sıfatları	111
2.2.2. Belirtme Sıfatları.....	111
2.2.2.1. İşaret Sıfatları	112
2.2.2.2. Soru Sıfatları	113
2.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları	113
2.2.2.4. Sayı Sıfatları.....	115
2.2.2.4.1. Asıl sayı sıfatları.....	115
2.3. ZARFLAR	115
2.3.1. Zaman Zarfları.....	116
2.3.2. Yer Yön Zarfları	118
2.3.3. Tarz Zarfları.....	118
2.3.3.1. Nitelik Bildirme Zarfları	119
2.3.3.2. Durum Bildirme Zarfları	119
2.3.3.2.1. Birliktelik bildirenler	120
2.3.3.2.2. Tekrarlama bildirenler	120
2.3.3.2.3. Benzerlik bildirenler	120
2.3.3.2.4. Azlık-çokluk (miktar) zarfları	121
2.3.3.2.4.1. Eşitlik derecesi gösterenler	121
2.3.3.2.4.2. Aşırılık derecesi gösterenler	121

2.3.4. Soru Zarfları.....	122
2.4. EDATLAR	123
2.4.1. Açıklama Edatları.....	123
1. çünkü.....	123
2. meger.....	123
3. ki.....	124
4. ger.....	124
2.4.2. Benzerlik Edatları.....	124
1. gibi.....	124
2. veş.....	124
3. vâ.....	125
2.4.3. Çıkarım Edatları.....	125
1. ger.....	125
2. sanki	125
2.4.4. Denkleştirme Edatları.....	125
1. gâhi...gâhi	125
2. yâ...yâ	125
2.4.5. İhtimal Şüphe Edatları	126
belki.....	126
2.4.6. Karşıtlık Edatları	126
1. gerçi.....	126
2. lîk.....	126
3. velîkin.....	126
4. bile	126
5. ammâ	127
6. velî.....	127
2.4.7. Kuvvetlendirme Edatı.....	127
2.4.8. Sınırlandırma Edatları	127
1. dek	127
2. ancak.....	127
3. yalnız	128
4. özge	128

5. tek.....	128
2.4.9. Sorma Edatı	128
niçün.....	128
2.4.10. Şart Edatları	128
1. ger.....	128
2. yâ...yâ... ..	129
3. eger.....	129
2.4.11. Beraberlik veya Vasıta Edatları	129
1. ile	129
2. birle.....	129
2.4.12. Ünlem Edatları	130
2.4.13. Başkalık Edatları.....	130
1. özge	130
2. gayrı.....	130
2.4.14. Sitem Edatı.....	131
âh	131
2.4.15. Zaman Edatı	131
dek	131
2.4.16. Bağlama Edatları	131
1. ya...ya... ..	131
2. de	132
3. ne...ne... ..	132
4. kim.....	132
2.4.17. Hitap Edatları.....	132
1. ey	132
2. hey	132
2.5. ZAMİRLER.....	132
2.5.1. Şahıs Zamirleri.....	132
2.5.2. İşaret Zamirleri	135
2.5.3. Dönüşlülük Zamirleri	136
1.5.4. Soru Zamirleri.....	138
2.5.5. Belgisiz/Belirsizlik Zamirleri.....	139

2.5.6. Aitlik Zamirleri	141
2.6. EK- FİİL	141
2.6.1. Geniş Zaman.....	141
1.6.2. Hikâye	144
2.6.3. Rivayet.....	145
2.6.4. Şart	146
2.7. FİLLER	147
2.7.1. Fiillerde Yapım.....	147
2.7.1.1. İsimden Fiil Yapan Ekler	147
2.7.1.1.1. /+A-/	148
2.7.1.1.2. /+el-/	148
2.7.1.1.3. /+An-/ , /+n-/.....	149
2.7.1.1.4. /+Aş-/ < /+A-ş/	149
2.7.1.1.5. /+et-/ , /+t-/.....	150
2.7.1.1.6. /+l-/	150
2.7.1.1.7. /+lA-/	150
2.7.1.1.8. /+lAn-/	151
2.7.1.1.9. /+ır-/	151
2.7.1.1.10. /+sa-/	152
2.7.1.1.11. /+ırge-/	152
2.7.1.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler	152
2.7.1.2.1. /-ar-/	152
2.7.1.2.2. /-Der-/	153
2.7.1.2.3. /-dUr-/	153
2.7.1.2.4. /-gür-/	154
2.7.1.2.5. /-(I)l-/	154
2.7.1.2.6. /-ir-/ , /-ür-/.....	155
2.7.1.2.7. /-ş-/ , /-(I)ş-/ , /-(u)ş-/	155
2.7.1.2.8. /-n-/ , /-in-/ , /-un-/	156
2.7.1.2.9. /-t-/ , /-ıt-/	157
2.7.1.2.10. /-y-/	158
2.7.1.3. Birleşik Fiiller	158

2.7.1.3.1. İsim+yardımcı fiil şeklinde oluşmuş birleşik fiiller	158
2.7.1.3.2. Fiil+tasviri fiilden oluşmuş birleşik fiiller.....	160
2.7.1.3.2.1. Süreklilik.....	160
2.7.1.3.2.2. Yeterlik	161
2.7.1.3.2.3. Yetersizlik.....	162
2.7.1.3.2.4. Deneme	163
2.7.1.3.2.5. Tezlik	163
2.7.1.3.3. Deyimler	163
2.7.2. Fiillerde Çekim	164
2.7.2.1. Fiillerde Olumsuzluk.....	164
2.7.2.2. Fiillerde Soru.....	165
2.7.2.3. Şahıs Ekleri	166
2.7.2.3.1. Zamir kökenli şahıs ekleri	166
2.7.2.3.2. İyelik kökenli şahıs ekleri.....	169
2.7.2.3.3. Emir kipinde kullanılan şahıs ekleri	172
2.7.2.4. Kipler.....	175
2.7.2.4.1. Bildirme	175
2.7.2.4.1.1. Görülen geçmiş zaman	175
2.7.2.4.1.2. Anlatılan/öğrenilen geçmiş zaman	178
2.7.2.4.1.3. Şimdiki zaman	181
2.7.2.4.1.4. Gelecek zaman /-ısar/, /-ecek/.....	181
2.7.2.4.1.5. Geniş zaman /-r/, /-ar/, /-ur/	182
2.7.2.4.1.6. Dilek-şart /-sA/	187
2.7.2.4.1.7. İstek (-A).....	190
2.7.2.4.1.8. Emir	193
2.7.2.4.2. Hikâye.....	198
2.7.2.4.2.1. Anlatılan-öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi.....	198
2.7.2.4.2.2. Geniş zamanın hikâyesi	199
2.7.2.4.2.3. Şart kipinin hikâyesi	202
2.7.2.4.3. Rivayet.....	203
2.7.2.4.3.1. Geniş zamanın rivayeti	203
2.7.2.4.4. Şart.....	204

2.7.2.4.4.1. Görülen geçmiş zamanın şartı.....	204
2.7.2.4.4.2. Geniş zamanın şartı.....	205
2.7.2.5. FİİLİMSİLER.....	208
2.7.2.5.1. İsim-fiiller.....	208
2.7.2.5.1.1. İsim yan cümlesi yapan isim-fiil ekleri	208
1. /-mA/	208
2. /-mAK/, /-mağ/	209
3. /-(I)ş/, /-(u)ş/	210
2.7.2.5.1.2. Yükleme ismi yapan isim-fiil ekleri	211
1. Emir: /-ø/	211
2. Dilek-şart: /-se/	211
3. İstek: /-(y)E/	211
4. Bilinen geçmiş zaman: /-du/	212
2.7.2.5.2. Sıfat-fiiller	212
2.7.2.5.2.1. Sıfat yan cümlesi yapan sıfat-fiil ekleri	212
1. /-An/	212
3. /-mİş/	213
4. /-mez/	213
2.7.2.5.2.3. Yükleme ismi yapan sıfat-fiil ekleri	213
2.7.2.5.2.3.1. Geniş zaman sıfat-fiilleri.....	213
2.7.2.5.2.3.2. Geçmiş zaman sıfat-fiilleri.....	215
2.7.2.5.2.3.3. Gelecek zaman sıfat-fiilleri.....	215
2.7.2.5.3. Zarf-filler	216
2.7.2.5.3.1. Bağlama zarf-fiil ekleri.....	216
1. /-iken/, /-ken/	216
2. /-İp/, /-Up/	217
3. /-UbAn/	218
2.7.2.5.3.2. Hâl zarf-fiil ekleri	218
1. /-U/	218
2. /-mAdAn/	219
3. /-Up/	219
4. /-ince/	220

5. /-e/	220
6. /-mekle/	220
7. /-(y)ArAk/	221
2.7.2.5.3.3. Sınırlandırma zarf-fiil ekleri	221
1. /-AlI/	221
2. /+den beri/, /-alı+dan beri/	222
2.7.2.5.3.4. Zaman zarf-fiil ekleri	222
1. /-ken/	222
2. /-mAdAn/	223
3. /-ıcak/	223
4. /-alı/, /-alu/	224
5. /-ınca/	224
6. /-aldan/	224
7. /-eliden/	224
8. /-dUKCA/	225
9. /-uben/	226
10. /-dUKdA/	226
SONUÇ	227
KAYNAKÇA	243
ÖZ GEÇMİŞ	249

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHİBBÎ DİVAN'ININ DİL BİLGİSİ İNCEMESİ

Müjde TANRIKULU

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN

2019, sayfa: 249+XIX

Jüri: Prof. Dr. Kâzım KÖKTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN
Dr. Öğr. Üyesi Uğur UZUNKAYA

Muhibbî, XVI. yüzyılda yaşamış Osmanlı Devleti'nin onuncu padişahı Kanunî Sultan Süleyman'ın mahlasıdır. *Türkçe Divan*'ı ve *Farsça Divan*'ı bulunmaktadır. Şair'in *Türkçe Divan*'ı üzerine birçok çalışma yapılmasına rağmen dil açısından detaylı bir inceleme yapılmamıştır. Bu durum tarafımızca Türkoloji açısından eksiklik olarak görülmüştür. Bu sebepten *Muhibbî Divan*'ı dil bilgisel açıdan incelenmiştir.

Bu çalışma “*Ses Bilgisi*” ve “*Şekil Bilgisi*” olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. “*Giriş*” bölümünde Muhibbî'nin (Kanunî Sultan Süleyman) tarihî ve siyasî hayatı hakkında; *Farsça Divan*'ı ve nüshaları tanıtılmış, *Türkçe Divan*'ın dil ve üslup özellikleri, nüshaları ile ilgili bilgiler verilmiştir. “*Ses Bilgisi*” bölümünde eser Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi ile karşılaştırılarak ses özellikleri belirlenmeye çalışılmış; ses değişimleri, ses uyumları, ses türemesi, ses düşmesi, ses tekleşmesi, göçüşme (metatez), ünsüz birleşmesi, ünsüz derilmesi gibi ses olayları incelenmiştir. “*Şekil Bilgisi*” bölümünde ise isimlerde yapım ve çekim, sıfatlar, zarflar, edatlar, zamirler; fiillerde yapım ve çekim, ek fiiller, fiilimsiler ve birleşik fiillerin özellikleri incelenip bunların metin içindeki görevleri belirlenerek örnekler eşliğinde dikkatlere sunulmuştur.

Çalışmanın “*Sonuç*” bölümünde çalışma değerlendirilmiştir, eserde tespit edilen Eski Anadolu Türkçesi özellikleri de verilmiştir. Çalışmanın “*Kaynakça*” kısmında faydalanan eserlerin künye bilgileri verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Muhibbî Divan'ı, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

THE MUHİBBÎ OF DIVAN AND GRAMMER ANALYSIS

The Gospel TANRIKULU

Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN

2019- page: 249 + XIX

Jury: Prof. Dr. Kâzım KÖKTEKİN

Assist. Prof. Dr. Hüsna KOTAN

Assist. Prof. Dr. Uğur UZUNKAYA

Muhibbî, XVI. It is the pavilion of Suleiman the Magnificent, the tenth sultan of the Ottoman Empire in the 16th century. *He has Turkish Divan and Persian Divan.* Poet *Turkish Court* on a detailed examination has been made in terms of language, although there are several studies. This situation was seen as a deficiency in terms of Turcology by us. For this reason, *Muhibbî Divan* was examined in terms of language.

This study consists of two main sections: “*Phonetics*” and “*Morphology*”. In the “*Introduction*” section, about the historical and political life of Muhibbi (Kanuni Sultan Süleyman); *The Persian Divan* and its copies were introduced, and the language and style features and copies of the *Turkish Divan* were given. In the “*Phonetics*” section, the sound characteristics of the work were compared with Old Turkish and Old Anatolian Turkish. Sound changes such as sound changes, sound harmonies, sound derivation, sound drop, sound unification, metathesis, consonant merger, consonant compilation. “*Morphology*” Section of the noun production and inflection, adjectives, adverbs, prepositions, pronouns; the features of conjugation and conjugation, additional verbs, verbs and conjugated verbs are examined and their tasks are determined and presented to the attention on the threshold of examples.

In the “*Conclusion*” section of the study, the study is evaluated and the features of Old Anatolian Turkish determined in the work are also given. In the “*Bibliography*” section of the study, the information of the works used is given.

Key Words: The Muhibbî’s Divan, Phonetics, Morphology.

KISALTMALAR ve İŞARETLER

-	: fiil soylu	I	: ı, i
/	: ve, veya	K	: k, k
°	: ø, a, e, ı, i, u, ü	Moğ.	:Moğolca
+	: isim soylu (statique) öge	ø, Ø	:işaretsiz biçim
<	: x < y: “y”, “x”ten eskidir.		birim (sıfır morfem)
>	: x > y: “y”, “x”ten doğmuştur.	s.	:Sayfa
A	:a, e	S.	: Sayı
Ar.	:Arapça	+ş	: şahıs eki
bs.	: Baskı	TDAY	:Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
C	:Cilt	TDK	:Türk Dil Kurumu
+çk	: çokluk eki	U	: u, ü
çev.	:Çeviren	vs.	: ve saire
D	: d, t	Yay.	: Yayınları
EAT	:Eski Anadolu Türkçesi	yayl.	: Yayınlayan
Far.	:Farsça		
G	: g, ğ, ğ		

ÖN SÖZ

Türkçenin tarihî dönemlerinden biri olan Eski Anadolu Türkçesi, XII. yüzyılın ortalarından başlayıp XV. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. XVI. yüzyıl geçiş dönemi olduğu için hem Eski Anadolu Türkçesinin hem de Osmanlı Türkçesinin dil özelliklerinin hissedildiği dönemdir. XVI. yüzyılda verilen eserler geçiş dönemi eseri olması itibarıyla önem arz etmektedir. Muhibbî mahlasını kullanan Kanunî Sultan Süleyman da XVI. yüzyılda yaşamış Osmanlı Devleti'nin en önemli hükümdarlarından biridir.

Osmanlı İmparatorluğunun en uzun süre tahtta kalan padişahı Kanunî Sultan Süleyman aynı zamanda Türk edebiyatının da en çok şiir yazan şairlerindendir. Hüküm sürdüğü kırk altı yıl boyunca yaptığı fetihlerin yanı sıra üç bine yakın gazel yazmış olması onu Türk dili ve edebiyatı için önemli bir yere koymaktadır. Bu dönemde yazılmış ve geçiş dönemi özelliği taşıyan birçok eser vardır. Muhibbî de bu şairlerden biridir. Kaleme alındığı yüzyıl itibarıyla Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi arasında geçiş dönemi özelliği gösteren Muhibbî'nin *Türkçe Divan*'ı dil açısından incelenmeye değer malzemeler ihtiva etmektedir. İnsanların duygularını en güzel şekilde ifade ettiği sanat dallarından olan şiir türünde Kanunî gibi büyük bir hükümdarın yazdığı şiirler döneminin sosyolojik, kültürel, ekonomik, siyasi ve birçok alanında bilgi verdiği gibi döneminin dili ve edebiyatıyla da ilgili de önemli bilgiler içerir. Bu özelliklere istinaden Muhibbî Divan'ının dil özelliklerini belirleme maksadıyla bu çalışma yapılmıştır.

Muhibbî'nin *Türkçe Divanı* edebî yönden incelenmiş, dil özellikleri ise Ufuk Yıldız'ın "*Bâbü'r Divanı ile Muhibbî Divan'ının Ses Bilgisi ve Ekler Açısından Karşılaştırılması*" adlı yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. Ancak bu eserin dil özelliklerinin daha ayrıntılı ortaya koymak amacıyla çalışmamızda Coşkun Ak'ın *Muhibbî Divan*'ını Arap alfabesinden Latin alfabesine aktardığı doktora tezinden hareketle *Divan*, ses ve şekil bilgisi yönüyle işlevsel olarak incelenmiştir.

Çalışmamızın "Giriş" kısmında Muhibbî'nin (Kanunî Sultan Süleyman) hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi verilmiş, birinci bölüm olan "*Ses Bilgisi*"nde; ses değişimleri, ses uyumları, ses türemesi, ses düşmesi, ses tekleşmesi, göçüşme (metatez), ünsüz birleşmesi, ünsüz derilmesi gibi ses olayları incelenmiştir. İkinci bölüm olan "*Şekil Bilgisi*"nde; isimlerde yapım ve çekim, sıfatlar, zarflar, edatlar, zamirler, fiillerde yapım/çekim, ek

fiiller, fiilimsiler ve birleşik fiillerin özellikleri incelenip bunların metin içinde görevleri tespit edilmiştir. “Sonuç” kısmında tespit edilen dil özellikleri değerlendirilmiştir.

Bu çalışmaya beni sevk eden, çalışmam sırasında sabrını ve yardımını benden hiç esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım muhterem danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hüsna KOTAN’a, eserlerini hareket noktası kabul ettiğim Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR’e ve Coşkun AK’a, manevi desteklerini esirgemeyen arkadaşım Şeyman BURAK’a, kardeşim Zeynep TANRIKULU’na teşekkürü bir borç bilirim.

ERZURUM-2019

MüjdeTANRIKULU

GİRİŞ

I. MUHİBBÎ HAYATI

Osmanlı Devleti'nin onuncu padişahı olan Kanunî Sultan Süleyman, 6 Kasım 1494'te Trabzon'da dünyaya gelmiştir. Sultan Süleyman'ın babası Yavuz Sultan Selim, annesi Hafsa Sultan'dır. Kanunî, babası Yavuz Sultan Selim'in tek veliahtıdır. Adı, isimlerin gökten indiği inanışına uyularak Kur'an'dan açılan sayfada geçen "İnnahu min Suleyman" ayetinden alınmış ve böylece ona "Süleyman" ismi verilmiştir (Ak, 1977: 1). Sultan Süleyman, günümüzde isminden çok "Kanunî" lakabıyla tanınsa da "Kanunî" sıfatı ilk kez XIII. yüzyılda Dimitrie Cantemir'in *Osmanlı Tarihi*'nde geçmiş ve XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı tarihçileri tarafından benimsenerek yaygınlaşmıştır. Osmanlı kaynaklarında kanun koyuculuğu sebebiyle "Kanunî", çağdaşı Batılı kaynaklarda "Muhteşem" (Magnificent, Magnifique) veya "Büyük Türk" lakaplarıyla anılmıştır. (Gökbilgin, 1992: 7-8).

Yuvarlak çehreli, ela gözlü, kaşlarının arası açık, doğan burunlu, seyrek dişli; uzun boylu ve yakışıklı, sözleri ve hareketleri ölçülü ve nazık (Ak, 1977: 1) olan Kanunî'nin çocukluğu babasının sancakbeyi olduğu Trabzon'da geçmiş ve on beş yıl Trabzon'da yaşamıştır. On beş yaşından sonra Osmanlı'nın o dönemki kuralları gereği sancağa gönderilmesi gerekirken tayini çeşitli sebeplerden gecikmiştir. Bu sebeplere tahta çıkışı kısmında değinilmiştir (Gökbilgin, 1992: 7-8).

a) Eğitim hayatı

Şehzadeliğinden itibaren çok iyi bir öğrenim görmüş olan Kanunî Sultan Süleyman, ilk eğitimini Trabzon sarayında özel hocalardan almıştır. Bilinen ilk hocası Hayreddin Efendi'dir. Trabzon'da iken sütkardeşi Kadı Ömer Efendi'nin oğlu Yahya ile birlikte Rum birinden kuyumculuk öğrenmiştir. Şehzadelik dönemi boyunca kaldığı sancaklarda devlet yönetimi ile ilgili tecrübe kazanmıştır (Gelen, 1989: 10).

Kanunî, Farsça'yı şiir yazabilecek derecede iyi öğrenmiştir. Ayrıca Kanunî'nin Türkçe Divan'ında kullandığı Arapça ve Farsça sözcükler de onun bu dilleri iyi derecede bildiğini göstermektedir. Sultan Süleyman hayatı boyunca ilim ve şiir meclislerinde bulunmuş, âlim ve şairlere çok değer vermiştir (Ak, 1977: 2). Fakat Sultan Süleyman, çok

önemli bir hükümdar ve komutan olduğundan onun hayatını anlatan eserlerde ilmî ve edebî yönünden ziyade komutanlığı ve hükümdarlığı ile ilgili bilgiler ön plana alınmıştır.

b) Tahta çıkışı

Sultan Süleyman, on beş yaşına geldiğinde sancağa çıkma zamanı gelmesine rağmen II. Bayazid'in oğulları tarafından sürekli baskı altında tutulması sebebiyle sancağa çıkması gecikmiştir. Trabzon sancak beyi olan babasının isteğiyle önce Şebinkarahisar'a tayin olunan Şehzade Süleyman, amcası Şehzade Ahmed'in itirazları sonucunda Bolu'ya nakledilmiş; bu tayine ise Şehzade Ahmed'in karşı çıkmasıyla Kefe sancak beyliğine getirilmiştir (Emecen, 1989: 313). Şehzade Süleyman; validesi, hocası ve lalasını yanına olarak gemiyle Trabzon'dan Kefe'ye geçmiştir. Burada olduğu süre içinde babasının taht mücadelelerine şahit olmuş; onun tahta geçmek için giriştiği askeri hazırlıklara da destek vermiştir. Babasının 1512'de tahta geçmesiyle birlikte tek varis olarak kalan Şehzade Süleyman'a gelecekteki iktidarının yolunu açmıştır. Babasının hükümdarlığı döneminde sancakbeyi olarak Manisa'da görevlendirilmiştir. Tahta çıktığı 926 (1520) tarihine kadar yaklaşık yedi yıl Manisa'da kalan şehzade, babasının seferleri dolayısıyla ona vekâlet etmek ve korumak amaçlı Edirne'de bulunmuştur (Gelen, 1989: 11).

Şehzadenin Manisa'daki günleri, babasının vefat haberini Veziriazam Piri Mehmet Paşa'dan öğrendiği 21-22 Eylül 1520 tarihine kadar sürmüştür. Şehzade Süleyman, bu haberle birlikte yanındaki adamlarıyla kara yolunu kullanarak İstanbul'a hareket etmiş. 30 Eylül 1520'de Üsküdar'a ulaşmış ve tek varis olarak saraya gidip tahta geçmiştir. Kısa sürede güçlü bir iktidar kurarak sağlam ve dürüst bir idare tesis etmiştir. Daha önceden sancaklarda görev aldığı için de tecrübesiz değildir. Bu da Kanunî'nin devlet idaresinde güçlü bir hükümdar olmasını sağlamıştır. Bu tecrübe ve donanım sayesinde onun döneminde imparatorluk zengin ve geniş topraklara ulaşmıştır. Onun zamanında Osmanlı İmparatorluğu zirveye ulaşmış altın çağını yaşamıştır (Gelen, 1989: 11).

c) Padişah olduktan sonra ilk icraatları

Genç padişah, tahta çıktıktan sonra ilk olarak babası Yavuz Sultan Selim döneminde meydana gelen bazı haksızlıkların düzeltilmesi ve adil bir yönetimin kurulması yolunda bazı önlemler almış; sürgün edilmiş Mısırlıların yurtlarına dönmelerine izin vermiştir. "İbrişim yasağı"ndan zarara uğramış kişilerin haklarının

ödenmesini emretmiş; çok kan döktüğü için “Kanlı Cafer” adıyla anılan Cafer Ağa’yı görevden aldırıp yapılan duruşmadan sonra suçu sabit bulunmuş olduğundan idam ettirmiştir. Koyduğu yasalarla Sultan Süleyman halkın can, mal ve namus dokunulmazlığını güvence altına almış; kanun önünde din ve millet ayrımını kaldırarak eşitliği sağlamış; devlet yönetimini sıkı bir düzene bağlayarak görev dağılımında devlet yönetiminde liyakate bakılmasını emretmiş, rüşvet ve iltimasın önüne geçmiştir. Sarayın hükümet işlerine keyfi olarak karışmasını önlemiş, görev ve yetki ayrımı anlayışını getirmiş; vergilerin konması ve toplanmasında halkı her türlü baskı ve zulümden kurtaracak önlemler ve düzenlemeler getirmiştir. Bu uygulamalarından ötürü kendisine “Kanunî” adı verilen onuncu Türk padişahı, kendi döneminde adil bir politika izlemeye devam etmiştir (Büyük Larousse, 1986: 10906).

d) Devrindeki bazı önemli olaylar

1. Canberdî Gazali hadisesi

Yavuz Sultan Selim tarafından Şam beylerbeyliğine getirilmiş olan Canberdî Gazali, Yavuz’un vefatından sonra isyan ederek kendi adına hutbe okutup para bastırmıştır. Canberdî’nin Suriye ve Filistin’i ele geçirmek ve hilafeti elde etmek gibi büyük amaçları vardı. (Hammer, 1330: 13-14) Bu sebeplerden dolayı isyan etmiş, 20.000’e yakın askeri kuvvetle harekete geçip Beyrut’u almış, daha sonra ise Halep’i kuşatmıştır. Kuşatma haberi İstanbul’da duyulunca üçüncü vezir Ferhad Paşa ve Şehsuvaroğlu Ali Bey isyanı bastırmak için görevlendirilmiştir. İki koldan Canberdî’nin üzerine gidilip Canberdî mağlup edilerek kesik başı İstanbul’a gönderilmiştir (Emecen, 1989: 315).

2. Belgrad’ın fethi

Belgrad, Avrupa’ya karşı girişilecek seferlerde önemli bir üs konumundadır. Bu yüzden Canberdî Gazali İsyanı sırasında Macaristan’a karşı bir sefer hazırlığı kararlaştırılmıştır (Dirimtekin, 1956: 51-86). Macarlar; yeni padişahı tebrik etmemişler ayrıca padişahın tahta geçişini haber vermek ve barışı yenilemek üzere gönderilen Osmanlı elçisini öldürmüşlerdir. Bu olaylar üzerine savaş hazırlıklarına başlanmış; hazırlıklar tamamlandıktan sonra 18 Mayıs 1521’de Kanunî Sultan Süleyman’ın başında bulunduğu ordu Belgrad üzerine harekete geçmiştir. Ahmet Paşa’nın büyük mücadelesinin sonucunda 7 Temmuz’da Böğürdelen fethedilmiştir. Bu fetih, Genç

Sultan'ın ilk fethi olmuştur. Ahmet Paşa'nın tesirine rağmen Kanunî Budin üzerine sefer düzenlemeyip Belgrad'a yönelmiş ve 30 Ağustos'ta Belgrad ele geçirilmiştir (Emecen, 1989: 315).

3. Rodos'un fethi

Rodos ve civarındaki adalar 1309'dan itibaren St. Jean şövalyelerinin elinde bulunmaktadır. Osmanlı toprağına yeni katılmış olan Mısır, Suriye ve Doğu Akdeniz sahillerinin güvenliği açısından Rodos ve civarındaki adalar önemli bir konumdadır. Bu ulaşım yolu üzerindeki Rodos şövalyeleri Osmanlı ticaret gemilerine saldırmışlardır, Canberdî Gazali'ye yardım etmişlerdir, ayrıca Rodos'ta bulunan Cem Sultan'ın oğlu Murad'ı taht varisi olarak göstermişlerdir (Emecen, 1989: 317).

Kanunî Sultan Süleyman bu stratejik ve siyasî sebeplerden dolayı Rodos meselesini çözmek istemiş; (Turan, 1970: 47-54) üç yüz gemilik Osmanlı donanması 5 Haziran 1522'de harekete geçip Rodos yakınlarındaki Gnido adasına varmıştır. Burada Kanunî'nin Rodos şövalyelerine yazdığı teslim yolundaki mektup reddedilmiştir. Bunun üzerine çarpışmalar 1 Ağustos'ta başlamış beş ay boyunca şiddetli bir şekilde devam etmiştir. 21 Aralık 1522'de artık dayanamayacaklarını anlayan Rodos şövalyeleri teslim antlaşması imzalamışlardır (Emecen, 1989: 318).

4. Kanunî Sultan Süleyman'ın doğu seferleri

Kanunî'nin Mohaç Seferine çıkıp Budin'e ilerlediği dönemde Bozok bölgesinde bir isyan patlak vermiştir. Bu isyanların temeli II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Dönemine dayanmaktadır ve bu isyanlar Safevî devletinin etkisiyle çıkan isyanlarmış. Kanunî bu durumu bildiğinden dolayı Safevî devleti üzerine seferler yapmış. Bu seferler: Irakeyn Seferleri, İran Seferi, Nahçıvan Seferi'dir. Ancak bu seferlerin hiç birinde Şah Tahmasb Osmanlı kuvvetlerinin karşısına çıkmamış, sadece yıpratma taktikleri uygulamıştır. Şah Tahmasp bir türlü Osmanlı kuvvetlerinin karşısına çıkmaya cesaret edememiştir. Nahçıvan seferinde taraflar arasında anlaşma sağlanmış ve Amasya antlaşması yapılmıştır. Nahçıvan seferi sırasında Kanunî kendisine asi bir rakip olarak tanıtılan Şehzade Mustafa'yı yanına çağırıp 5 Ekim'de Konya Ereğlisi civarında idam ettirmiştir (Emecen, 1989: 329-342).

e) Kanunî Sultan Süleyman'ın son seferi ve vefatı

Osmanlı ve Avusturya'nın 1562'deki anlaşmalarından bu yana iki devletin sınır boylarında karışıklıklar devam etmiştir. Bütün diplomasilere rağmen olay sonuçsuz kalınca iyice yaşlanmış olan Kanunî, Zigetvar ve Eğri kalelerinin fethi ve Macaristan'daki isyan kuvvetlerini dağıtmak için bu sefere çıkmak istemiştir. Padişah ayrıca Sokullu Mehmet Paşa'nın etkisiyle bu sefere çıkıp Malta seferinin başarısızlığını silmek, on yıldır sefere çıkmamasının eleştirilerini susturmak istemiştir. Kanunî 1 Mayıs 1566'da İstanbul'dan hareket etmiş, 19 Haziran'da Belgrad'a oradan da Zemin'e geçmiştir. Osmanlı ordusu bütün direnişlere rağmen Zigetvar üzerine yürümüştür. Kale toplarla dövülmüştür art arda yapılan hücumların başarısız olması yaşlı padişahı üzmüştür. Kale bütün direnişlere rağmen 7 Eylül 1567'de alınmıştır. Ancak kalenin alınmasından hemen önce Kanunî vefat etmiştir (Gökbilgin, 1992: 193-194).

Kanunî, 6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece vefat etmiştir ancak Sokullu ölüm haberini askerlerden gizlemiş, Şehzade Selim'e bir mektup yazarak durumu bildirmiştir. Sokullu, dönüş hazırlıkları yaparken Göle ve Yanona'nın fetih haberi gelmiştir. Sokullu, ordunun Belgrad'a hareketi sırasında da ölüm haberini gizlemiş; hatta ölüm haberlerinin ordu içinde yayılmasından dolayı padişaha çok benzeyen birini padişahın atına bindirerek sağa sola selam verdimiş böylece askerler şüphelerini gidermeye çalışmıştır. Hafızların, arabanın etrafında Kur'an okunmasıyla padişahın öldüğü anlaşılmıştır. Sokullu askeri sakinleştirmiş ve nihayet Osmanlı ordusu Belgrad'a ulaşınca II. Selim'in otağı önünde cenaze namazı kılınmış ve cenaze İstanbul'a gönderilmiş ve 28 Kasım 1566'da İstanbul'da cenaze namazı tekrarlanmıştır (Emecen, 1989: 380).

Kanunî Sultan Süleyman 26 yaşında hükümdar olup 46 yıl süren hükümdarlığı döneminin on yıldan fazlasını sefer ve savaşlarda geçirmiştir, Osmanlı İmparatorluğu'na dolayısıyla İslam'a büyük bir düşmanlık beslemiş olan Hristiyan Avrupa'nın Haçlı zihniyetine büyük darbeler indirmiştir, Türk tarihine Mohaç gibi büyük bir zafer kazandırmıştır. Kanunî Sultan Süleyman, bütün mücadelelerini gerçekleştirirken hiçbir zaman olayların maddî yönünü düşünmemiştir. O, aslında İslâm'ın ruhunda var olan, âyet ve hadislerle sabit bulunan, Allah'ın dinini ve düzenini yeryüzünde yaymak ve İslam nizâmını kurmak için çaba sarf etmiştir (Gelen, 1989:13). Uzun saltanat hayatı boyunca Kanunî birçok sefer düzenlemiştir ve Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında birçok zafer

kazanmıştır. Kazanılan bu zaferler neticesinde imparatorluk toprakları Asya, Avrupa ve Afrika toprakları üzerinde büyük genişlemelere uğramıştır. Yapılan bu sefer ve savaşların birçoğunda Kanunî bizzat komutanlık yapmıştır (Gökbilgin, 1992:197)

Kanunî, kendi döneminde halkına büyük refah yaşatmıştır devlet onun zamanında en parlak yıllarını yaşamıştır. Kanunî'nin halkına yaşattığı refah seviyesi ve huzur asırlarca unutulmamıştır. Onun döneminde bayındırlık hizmetleri imparatorluğun en uzak noktalarına kadar ulaşmıştır. Birçok alanda Türk kültürü ve sanatı çok ileri seviyeye ulaşmıştır. Osmanlı devleti onun zamanında döneminin en güçlü devleti haline gelmiştir (Ak, 1977: 3).

II. EDEBİ ŞAHSİYETİ

Muhibbî XVI. yüzyılın büyük hükümdar şairidir. Tıpkı babası gibi edebî yönü güçlü bir hükümdardır.

Kanunî Sultan Süleyman, ilim ve kültür adamlarını himaye etmiş, ilim ve kültür hareketlerini desteklemiştir. Kendisi de şair olan Kanunî, Muhibbî mahlası ile divan tertip etmiştir (Emecen, 1989: 382).

Kanunî, kendi döneminde yaşamış büyük yeteneklerden biri olan Bakî'yi bulup ona büyük bir yakınlık göstermiştir. Kanunî, bu yakınlığı padişahlığın en zevkli yanlarından biri saymıştır (Köprülü, 2016: 247). Bakî'yi en büyük şair olarak görmüş ve onu "Sultanüş'şuara" olarak kabul etmiştir. Bu sevgiye karşılık Bakî de Sultan'ı çok sevmiş, saymış gösterdiği teveccühe layık olamaya çalışmıştır. Bakî Sultan'ın bazı şiirlerine nazire yazmıştır. (Ak, 2006: 1).

Kanunî Sultan Süleyman, büyük bir imparatorluğun hükümdarı olup hükümdarlığı süresinin büyük kısmını seferler, savaşlar, çeşitli iç karışıklıklarla geçirmesine rağmen sanat ve edebiyatla ilgilenmekten vazgeçmemiş "Muhibbî" mahlasıyla Türkçe ve Farsça olmak üzere iki büyük divan oluşturmuştur.

Onun şairliği ve edebi yönüyle ilgili Sehî Bey, Ahdî, Âşık Çelebi, Beyânî, Riyâzî, Hasan Çelebi, Latîfî ve Seyyid Rızâ gibi Osmanlı tezkirecileri övgüyle bahsetmiş ve şiirlerinden parçalar alarak örneklere yer vermişlerdir (Ak, 1977: 3).

Kanunî devrinde, Türk edebiyatının çok açık bir gelişme gösterdiği aşîkârdır. Bu gelişmenin olmasında devletin XV. yüzyıldan itibaren belli bir yükseliş devresine

girmesinin yanında, Kanunî'nin âlim, sanatkâr ve şairlere gösterdiği kadirşinaslığın da büyük etkisi vardır. Bu devrin şairleri gazel ve kaside tarzında kendi sanatlarını bulmuş ve İran şairleri seviyesine ulaşmışlardır (Gelen, 1989: 9).

Şiir yazan padişahlar içinde en fazla eser veren sultan olarak kabul edilen Muhibbî ilk şiirlerini dil ve duygu bakımından büyük babası II. Beyazıt'a öykünerek yazmıştır. Sultan Süleyman, ilk şiirleri dışında kalan güzel ve olgun şiirlerini, padişah olduktan sonra yazmıştır. Bu dönem şiirlerinde görülen değişimin sebebi Kanunî'nin büyük şairlerle yakın temasa geçmesidir (Ak, 2006: 6).

III. ESERLERİ

1. Farsça Divan

Kanunî Sultan Süleyman, Farsça Divan'ında genelde aşk konusunu işlemiştir. İşlediği aşk konuları ise mecazî ve ilahî olarak sınıflandırılabilir (Gelen, 1989: 20).

1. İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, Manzum Eserler, No: 323

Divan, vişneçürüğü renginde deri bir cilt içinde, 20 x 12,5 cm ebatında ve 205 varaktır. Serlevhalar tezhipli, ayfa kenarları halkari tezyînatlı yaldız çerçeve içinde, 6 satırlı okunaklı çok güzel talik yazı ile olup kâğıdı aharlıdır. Nüsha Kanunî hayattayken 1565-1566'te Mehmet Şerif tarafından istinsah edilmiştir.

5^b-37^a varaklar arasında Farsça gazel, rûbaî, kıt'a ve müfredler bulunmaktadır. 39-205 varaklar arasında *Türkçe Divan* yer almaktadır. *Divan*'ın sonunda Kanunî Sultan Süleyman'ın kendi el yazısı ile üç Türkçe gazeli bulunmaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi kısmında yer almayan 51 gazel ve 4 tane de müfred beyit bulunmaktadır (Gelen, 1989: 28).

2. İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, Manzum Eserler, No: 322

Divan, şemseli, köşebendli ve zencirekli, vişne rengi meşin bir cildi içinde, 19,9 x 12,4 cm ebadında olup 22 varaktır. Kâğıdı aharlı, 17 satır talik yazı ile yazılıdır. İstinsah kaydı yoktur. Cilt ve tezhibinden saray için yazıldığı düşünülmektedir. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan No: 738 ve Ali Emirî No: 323 nüshasında bulunmayan 51 gazel ve 4 tane beyit yer almaktadır.

1^a'da iki adet mühür bulunmaktadır. Bu mühürlerden biri mor mürekkepli, Ali Emiri'nin şahsi mürekkebidir. 1^b ve 2^a'daki şiirler yaldızlı cetveller içindedir. Başlıklar yaldızla yazılmıştır. Divanda (1^b- 22^b) 95 gazel, 5 rubâî ve kıta, 34 adet müfred bulunmaktadır. Sonunda Ali Emiri'nin ve kütüphanenin vakıf mühürleri vardır (Gelen, 1989: 28).

3. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü, No: 738

Divan, Kanunî Sultan Süleyman hayattayken 1565-66'te Mehmet Şerif tarafından istinsah edilmiştir. 5^b-37^b varaklar arasında Farsça gazel, rubai, kıt'a ve müfredler bulunmaktadır. 39-205 varaklar arasında *Türkçe Divan* yer almaktadır. *Divan*'ın sonunda Kanunî Sultan Süleyman'ın kendi el yazısıyla yazdığı üç Türkçe gazel bulunmaktadır. 5^b-37^b varakları arasında 45 gazel, 27^b-32^a varakları arasında 39 adet müfred bulunmaktadır. *Farsça Divan*'ın sonunda Allah'tan günah ve kusurların affını dileyen ve yalnızca bu nüshada bulunan bir beyit bulunmaktadır (Gelen, 1989: 28).

4. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 54779

Bu nüsha ile ilgili bilgiye ulaşamamıştır.

5. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No: 397110

Bu nüsha ile ilgili bilgiye ulaşamamıştır.

2. Türkçe Divan

Muhibbî Divan'ı Türk edebiyatının en hacimli eserlerinden biri sayılır. *Muhibbî Divan*'ı üzerine çalışma yapan Coşkun Ak, *Divan*'ının 23 yazma nüshasını tespit etmiştir. Bu yazmaların genelinde istinsah tarihi mevcut değildir. En eski nüshalar, Kanunî'nin el yazısı ile yazılan H (Topkapı Sarayı, Hazine Kısmı, No: 1132) nüshası, Kanunî'nin sağlığında 973/1555-56'da istinsah edilen R (Topkapı Sarayı, Revan kısmı No: 738) nüshası ve 973/1555-56'da istinsah edilen Ü3 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No:5467) nüshalarıdır. Coşkun Ak, edisyon kritik yaparken istinsah tarihi en eski olan nüshalar ve kapsamı en geniş olan nüshalar üzerine çalışmış, eksik olan ve istinsah tarihi belli olmayan nüshaları çalışmasına dâhil etmemiştir (Ak, 1977: 1).

Muhibbî'nin *Türkçe Divan*'ın kırk bir nüshası vardır bu nüshaların on sekiz tanesinin özellikleri ile ilgili bilgi bulunmuş ancak yirmi üç tanesinin özellikleri ile ilgili bilgiye ulaşamamıştır. *Türkçe Divan*'ın nüshaları ve bulunduğu kütüphaneler şunlardır:

1. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 1976

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 1976 nüshası 189 yaprak, 13 metin, 32 haşıyeden oluşmuştur. Cildi kahverengi ve miklepli meşindir. Yazı türü güzel nesih, kâğıt türü ise abadidir. Metin başlıkları ziynetli ve tezhiplidir. Nüshaların en zenginidir. Münacaat ve naat kısımlarından sonra 1929 gazel yer almaktadır. Bunların 1149 tanesi sayfa kenarlarına yazılmıştır (Ak, 2006: 35).

2. Ali Emiri (Millet Kütüphanesi), Manzum Eserler, No: 393

118 yaprak, 15 satırdan oluşmaktadır. Cildi kahverengi meşin şemselidir. Yazısı güzel talik ve kâğıdı zerefşandır. İçindende 1 münacaat, 3 naat, 527 gazel vardır. Eserin Başında ve sonunda kitaplık mührü bulunmaktadır (Ak, 2006: 44).

3. Bayezid Umumi Kütüphanesi, No: 202

122 sayfa, 11 satırdan oluşmaktadır. Cildi kadife meşin, şemse, mikleplidir. Yazısı talik kâğıdı ise aharlı Avrupadır. Sondan eksiktir. İçindende 579 gazel vardır. Kitabın başında bir temellük kaydı ve Mehmet Tevfik'in ve kitaplığın mührü bulunmaktadır (Ak, 2006: 43).

4. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 5477

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 5477 nüshası 236 yaprak 13 satırdan oluşmaktadır. Cildi sırtı meşin mukavvadandır. Yazı türü güzel taliktir ve kâğıdı aharlı kalındır. İçindende 3 münacat, 1 naat, 762 gazel, 7 muhammes, biri Şeh Mehmed'in ölümüne tarih olmak üzere 10 murabba, 42 nazım, 1 elifnâme, 185 müfred, 36 Farsça gazel vardır. Bazı sayfaları boştur. Baş kısmında kitaplık mührü, bazı dualar ve beyitler vardır. Sayfa 252'de Ragıp ile Vehbi'nin iki gazeli ve daire şeklinde yazılmış bir gazel, sonunda da Kanunî'nin 3 divanını bildiren bir kitabe bulunmaktadır (Ak, 2006: 42).

5. Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi, No: 3871

Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi, No: 3871 nüshası 251 yaprak 13 satırdan oluşmaktadır. Cildinin dışı kahve içi güvez meşin, şemseli mikleplidir. Yazı türü talik, kâğıdı abadidir. İçindende 3 münacat, 2 naat, 1000 gazel, 3 tahmis, 3 muhammes, 8 murabba, 29 rubai ve kıt'a, 52 beyit bulunmaktadır. Eserin başında I. Mahmut'un tuğralı

vakıf mührü ile Evkaf Müfettişi Tahir Efendi'nin mührü ve kitaplık damgası bulunmaktadır (Ak, 2006: 41).

6. *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 2042*

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 2042 nüshası 88 yaprak, 13 satırdır. Cildi kahverengi yumuşak meşindir. Yazısı taliktir. Kâğıdı aharlı sarımtıraktır. İçindende 283 gazel, 2 muhammes, 1 kaside, 9 murabba, 66 müfred, 13 nazım şekli vardır. Kitabın başında kitaplık mührü ve bazı beyitler bulunur (Ak, 2006: 45).

7. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, No: 994*

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, No: 994 nüshası 170 yaprak, 17 satırdan oluşmuştur. Cildi kahverengi deri ve mor kadifedir. Yazı türü taliktir. Kâğıdı aharlı sarıdır. İçinde 3 münacat, 3 naat, 776 gazel, 3 muhammes, 2 murabba, 1 kıt'a, 29 rubai, 52 beyit vardır. Eserin baş kısmında kitaplık mührü bulunur (Ak, 2006: 40).

8. *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 5758*

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 5758 nüshası 45 yaprak 11 çift sütundan oluşmaktadır. Cildi kahverengi meşindir. Yazısı harekeli nesihdir. Kâğıdı abadidir. İçindende Muhibbî'ye ait 50-60 gazel vardır. Diğer gazeller İshak Çelebi, Usuli, Hayali, Revani, Yunus, Şani, Nihali, Mesihi, Necati, Nizami, Halili, Nîyazi, Risali Dai, Ahmet Sa'di'den seçilmiştir. (Ak, 2006: 46).

9. *Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi, No: 563*

Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi, No: 563 nüshası 96 yaprak, 15 satırdan oluşmaktadır. Cildi zencirenkli yaldızlı, kırmızı yaprak ve çiçeklerle süslüdür. Yazı türü güzel nesihdir. İçindende 236 gazel, 1 rubai, 4 müfred vardır. Eserin sayfaları eksiktir (Ak, 2006: 41).

10. *Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No: 3970*

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No: 3970 nüshası 190 yaprak, 13 satırdan oluşmuştur. Cildi kahverengi meşindir. Yazısı nefis taliktir. Kâğıdı abadi takdirdir. İçinde 3 münacat, 2 naat, 846 gazel, 3 muhammes, 2 murabba, 2 kıt'a, 29 rubai, 51 müfred vardır. Eserin ilk yaprağında I. Mahmud'un tuğralı vakıf mührü ile Vakıf

Müdürü Tevfik Efendi'nin mührü ve bazı kenarlarında küçük kıtada ve tuğra şeklinde Mustafa bin Süleyman'ın mührü vardır (Ak, 2006: 43).

11. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, No: 1132

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, No:1132 nüshası 120 yapraktan oluşan kahverengi deri ile ciltlenmiş aharlı kâğıt üzerine yazılmıştır. Bu *Divan* Kanunî'nin kendi el yazısıyla yazdığı müsveddedir. İçindende 234 gazel vardır (Ak, 2006: 36).

12. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 5455

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 5455 nüshası 1180/1766-67 tarihlerinde Mehmet Nazif El-İstanbulî tarafından istinsah edilmiştir. Yaprak sayısı 65 satır sayısı 19'dur. Cildi kahverengi kadifedir. Yazısı talik, kâğıdı abadidir. İçinde 368 gazel vardır. Kitabın başında kitaba III. Selim'in mührü basılıdır (Ak, 2006: 46).

13. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü, No: 738

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü, No: 738 nüshası 973/ 1565-66 tarihlerinde İstanbul'da Mehmet Şerif tarafından istinsah edilmiştir. 205 yaprak, 6 satırdır. Cildi vişneçürüğü deridir. Yazı türü güzel talik ve kâğıdı aharlıdır. İçinde Türkçe ve Farsça gazelleri vardır. 6 ile 39. yapraklar arasında Farsça gazelleri, 39. yapraktan sonra Türkçe gazeller bulunmaktadır. 339 Türkçe gazel vardır. Son kısmında ise Muhibbî'nin el yazısı ile 3 gazeli vardır. *Divan* hükümdarın sağlığında yazılmıştır. (Ak, 2006: 36).

14. Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3873

Nuruosmaniye Kütüphanesi, No:3873 Şevval 971/1564 tarihlerinde Şirvanlı Muzaffer Ali tarafından istinsah edilmiştir. Kara Memi tezhibini yapmıştır. 278 yaprak, 11 satırdan oluşmaktadır. Cildi kahverengi meşin, şemseli mikleplidir. Yazı türü nefis taliktir. Kâğıdı abadidir. İçindende 676 gazel, 5 rubai, 14 müfred, 15 nazım şekli, 21 müfred, tekrar 207 gazel, 3 münacat 1 naat, 14 kıt'a, 4 müfred, tekrar 72 gazel, 14 beyit vardır (Ak, 2006: 42).

15. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 5467

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 5467 nüshası 973/ 1555-56 yıllarında Mehmet Şerif tarafından istinsah edilmiştir. 370 yaprak, 11 satırdan

oluşturulmuştur. Cilt rengi kırmızı meşin şemselidir. Yazı türü nefis taliktir. Kâğıdı zerefşandır. İçinde 1287 gazel, 15 muhammes, 30 murabba, 2 nazım şekli, 15 kıt'a ve rubai, 174 müfred 1 elifname, 1 terc-i bend, 1 münacat, Divan'ın tertibine dair bir tarih bulunmaktadır (Ak, 2006: 38).

16. Ali Emiri (Millet Kütüphanesi), Manzum Eserler, No: 392

974/ 1556-57 tarihlerinde Kasam Nahif tarafından istinsah edilmiştir. 261 yaprak, 15 satırdır. Cildi kahverengi yumuşak meşindir. Yazı türü güzel talik, kâğıdı zerefşandır. İçinde 1047 gazel, 28 murabba, 27 kıt'a, 124 beyit vardır. Bunlar kafiyelerine göre sıralanmıştır. Eserin başında sonunda Ali Emirî ve kitaplığın mührü bulunmaktadır (Ak, 2006: 40).

17. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 689

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 689 nüshası hicri1238 yılında istinsah edilmiştir. 196 yaprak 17 satırdır. Cildi kahverengi yumuşak meşindir. Yazı türü nesih, kâğıdı aharlı venediktir. İçinde 976 gazel vardır. Na'at, murrabba, muhammes nazım şekilleri kafiye sırasında yazılmıştır. Başta kitaplığın ve Ahmedî halifelerinden Rıza'nın mühürleri, basılıdır. III. Ahmet'in iyileşmesinden dolayı söylediği bir manzume de kitabın baş tarafındadır (Ak, 2006: 39).

18. Ali Emiri (Millet Kütüphanesi), Manzum Eserler, No: 394

Ali Emiri (Millet Kütüphanesi), Manzum Eserler, No: 394 nüshası 978/ 1570-71 tarihlerinde Mehmet Şerif tarafından istinsah edilmiştir. 30 yaprak, 13 sayfadan oluşmaktadır. Cildi kahverengi meşin, şemselidir. Yazısı güzel talik ve kâğıdı abadidir. İçinde bir besmele manzumesi, 1 muhammes, 1 mesnevi vardır. Kitabın başında ve sonunda kitaplığın mührü basılıdır (Ak, 2006: 45).

Diğer nüshalar ise şunlardır:

19. İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, Manzum Eserler, No: 392

20. İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, Manzum Eserler, No: 393

21. İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, Manzum Eserler, No: 394
22. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, No: 3718
23. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Isparta İl Halk Kütüphanesi No: 648
24. Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi, No: 2407
25. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 5458
26. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, No: 3971
27. İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, No: 994
28. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 2885
29. Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3872
30. Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi, No: 1962
31. Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu, No: B1027
32. Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu, No: A6815
33. Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu, No: B 419
34. Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu, No: FB 225
35. Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu, No: FB 219
36. Mısır Kahire Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No: 8688
37. Avusturya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No:265/196
38. Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No:53
39. İngiltere Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No: or. 7126
40. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, No:194/130
41. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, No: LD 194/14

1. Divan Üzerine Yapılan Çalışmalar

Muhibbî Divan'ı üzerine birçok alanda çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmaların sayısı fazla ve çeşidi çok olduğu için sınıflandırma yapmak gerekir. Cihan Dadaş

“*Muhibbî Bibliyografyası*” adlı makalesinde Muhibbî’nin “Türkçe Divan”ı üzerine yapılan çalışmaları sınıflandırmıştır.

a. Antolojiler

Aras, M.; Susam, A.; Koçak M. (2009). “*Muhibbî*”. *99 Beyit - Divan Şiirinden Beyitler ve Çözümlemeleri*. İstanbul: Can Sanat Yayınları. (s. 64-65).

Bakırcıoğlu, N. Z. (2016). “*Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)*”. *Şah Beyitler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. (s. 101-3).

Battal, Erol (2004). “*Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)*”. *Divan Şiirinden Seçmeler*. İstanbul: Karanfil Yayınları. (s. 108-9).

Çıpan, M. (2005). “*Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)*”. *Bir Safa Bahşedelim: Klasik Türk Şiirinden Seçmeler*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları (s. 20-21).

Çoban, S. (2013). “*Muhibbî*”. *Eskimeyen Şiirimizden Hoş Bir Sada: Beyitler, Hikmetler, Mısralar*. İstanbul: Semerkand Yayınları. (s. 32, 99, 240, 402).

Deniz, S. (1983). “*Muhibbî*”. *Bugünün Diliyle Divan Şiiri*. İstanbul: Serhat Yayın Dağıtım. (s. 72-73).

Doğan, M. N. (2017). “*Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)*”. *Şiiristan - İzahlı ve Şerhli Divan Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yelkenli Yayınevi. (s. 255-58).

Eyüboğlu, İ. Z. (1994). “*Muhibbî*”. *Divan Şiiri*. 2 cilt. İstanbul: Say Yayınları. C. 1, (s. 674-77).

Gibb, E. J. W. (1882). “*Muhibbî - Sultan Süleyman I*”. *Ottoman Poems (Translated in The English Verse - in The Original Forms)*. Londra. (s. 34-35, 186-88).

İz, F. (2015). “*Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)*”. *Eski Türk Edebiyatında Nazım*. 2 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları. C. 1. (s. 282-83. 12).

Kocatürk, V. M. (1963). “*Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)*”. *Divan Şiiri Antolojisi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası. (s. 99).

Kocatürk, V. M. (1963). “*Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)*”. *Divan Şiirinde Meşhur Beyitler*. Ankara: Ayyıldız Matbaası. (s. 11.).

Kocatürk, V. M. (1967). “Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)”. *Divan Şiiri (Bugünkü Dile Çevrilmişleriyle)*. Ankara: Edebiyat Yayınevi. (s. 34-35).

Kocatürk, V. M. (Tarihsiz). “Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)”. *Türk Edebiyatı Antolojisi (Başlangıçtan Bugüne Kadar)*. Ankara: Buluş Yayınevi. (s. 134. 13).

Macit, M.; Ceylan Ö.; Yılmaz O. (2013). “Muhibbî”. *Klasik Dönem Osmanlı Nazmı*. İstanbul: Kesit Yayınları. (s. 303).

Necdet, A. (1995). “Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)”. *Bugünün Diliyle Divan Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Adam Yayınları. (s. 250-53).

Onan, N. H. (1991). “Kanunî Süleyman”. *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. (s. 252).

Öbek, A. İ. (2012). “Muhibbî”. *Gazel Şerhleri*. Menderes Coşkun, Ali İhsan Öbek, Yavuz Bayram. İstanbul: Kesit Yayınları. (s. 145).

Özalp, N. A. (2012). “Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)”. *Bilgelikler Divanı*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları. (s. 89, 115, 116, 176, 278, 297, 298, 339, 340, 363, 368, 369, 376).

Pala İ. (2003). “Muhibbî”. *Gül Şiirleri*. İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık (s. 32).

Pala İ. (2013). “XVI. Yüzyıl/Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)”. *Hoş Sada*. İstanbul: Kapı Yayınları. (s. 34-35).

Pala, İ. (2003). “Muhibbî (Kanunî)”. *Kronolojik Divan Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Leyla ile Mecnun Yayıncılık. (s. 327, 368, 390).

Recâîzâde A. C. (2017). “Sultan Süleyman”. *Bercestes Mısralar - Zînetü'l-Mecâlis*. Ed. Mehmet Atalay. İstanbul: Büyüyenay Yayınları. (s. 74, 131, 152, 189).

Reşit, M.; Nermi O. (1958). “Kanunî Sultan Süleyman”. *Başlangıcından Bugüne Türk Şiiri - Divan Şiiri*. İstanbul: Varlık Yayınevi.

Soykut, İ. H. (1968). “Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)”. *Açıklamalarıyla XII. Asırdan XX. Asra Kadar Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefeyle Dolu Unutulmaz Mısralar*. İstanbul: Sönmez Neşriyat.

Şentürk, A. A. (2014). “Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman)”. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (s. 309).

Şentürk, A.A.; Atillâ, A. K. (2013). “Muhibbî”. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Metinleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları. (s. 176).

b. Bildiriler

Ak, C. (1999). “*Kanunî Sultan Süleyman’ın (Muhibbî) Şiirleri*”. Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslararası Sempozyumu (19-22 Kasım 1999). İstanbul.

Değirmenci, Ö. (2014). “*Muhibbî Divan’ında Yıldızlar ve Burçlar*”. Uzmanlık Alan Semineri. Uludağ Üniversitesi.

Durmaz, G. (2010). “*Muhibbî Divan’ından Savaş Sahneleri ile İlgili Beyitler*”. VI. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Mine Mengi Adına). Kayseri. 25.11.2010.

İmamoğlu, A. H. (1995). “*Kanunî’nin Edebi Kişiliği*”. Kanunî Sultan Süleyman Paneli (4 Şubat 1995). Trabzon. 1995. (s. 31-39).

Kaçar, B. (2002). “*Kanunî’nin Şiirlerinde Türk Devlet Anlayışının Yansıması*”. (Ed.) Mithat Kerim Arslan, Mevhibe Coşar, Kemal Üçüncü. Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001). Trabzon. C. 2. (s. 411).

Kılıç, H. (2016). “*Muhibbî Divan’ı Tezhiplerinde Kullanılan Yaprak Motiflerinin İncelenmesi*”. VI. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri. Konya. 2016.

Şanlı, İ. (2013). “*Muhibbî Divan’ında Şiir Kavramı*”. Osmanlı Edebi Metinlerinin Anlam Dünyası Uluslararası Sempozyumu (12-13 Mayıs 2017). Bilecik.

Yavuz, K. (2014). “*Kanunî Divan’ının Türk Dili ve Edebiyatındaki Yeri*”. (Ed.) Mustafa Özkan, Enfel Doğan. VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (30 Eylül - 4 Ekim 2013). İstanbul. 2014. C. 3. (s. 1085-1102.).

c. Edebiyat tarihleri

Kabaklı, A. (2004). “*XVI. Yüzyılda Şair Padişahlar / Kanunî Sultan Süleyman*”. *Türk Edebiyatı*. 5 Cilt. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları. C. 2. (s. 637-41).

Kâtip Çelebi (2007). “*Divan-ı Muhibbî*”. *Keşfü’z-Zunûn*. 5 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. C. 2. (666).

ç. Kitaplar

Âdile Sultan (1308 - 1890/1891). *Divan-ı Muhibbî*. İstanbul: Matbaa-i Osmânî.

Ak C. (2006). *Muhibbî Divan'ı (İzahlı Metin) – Kanunî Sultan Süleyman*. 2 Cilt. Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları.

Ak, C. (1987). *Muhibbî Divan'ı (İzahlı Metin) - Kanunî Sultan Süleyman*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Atasoy, N. (2016). *Muhibbî Divan'ı / Süleyman I*. İstanbul: MASA.

Beyazıt, İ. (2005). *Divan-ı Muhibbî / Süleyman I, 974/1566*. Zonguldak: Ereğli Demir Çelik Fabrikası T.A.Ş.

Çabuk, V. (1980). *Divan-ı Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman'ın Şiirleri)*. 3 Cilt. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Çelebioğlu, Â. (1994). *Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kut, G. (2001). *Muhibbî Divan'ı: Nuruosmaniye Kütüphanesi No 3873'teki Karamemi Tezhipli Nüshasının Tıpkıbasımı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Modarresi, F., Vahid R. H. (2014). *Muhibbî Mahlaslı Kanunî Sultan Süleyman'ın Divan Külliyyatı: Farsça ve Türkçe Divanı*. Urumiye: Buta Yayıncılık.

Öztürk, N. (2016). *Muhibbî (Kanunî) Divan'ında Din ve Tasavvuf*. Adana: Karahan Kitabevi.

Yavuz, K. ; Yavuz O. (2016). *Muhibbî Divan'ı – Bütün Şiirleri (İnceleme – Tenkitli Metin)*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Yavuz, O. vd. (2014). *Muhibbî Divan'ı - Bölge Yazma Eserler Nüshası (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Konya: Palet Yayınları.

d. Eleştiri-İncelemeler

Beşenk, G. (2016). “*Muhibbî Divan'ı (İnceleme-Tenkitli Metin)*”. Fsm İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi. S. 8. (s. 309-11).

Çavdar, Y. (2015). “*Kitap Tanıtım: Muhibbî (Kanunî Sultan Süleyman) Divan’ının İki Yeni Yayını*”. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. C. 1. S. 38. (s. 353-59).

Gökyay, O. Ş. (1989). “*Kanunî’ye İsnad Edilen Divan Üzerine*”. Tarih ve Toplum - Aylık Ansiklopedik Dergi. C. 12. S. 68. (s. 62-64).

Tanyeri, M. A. (2005). “*Muhibbî Divan’ı Üstüne*”. *Divanlar Üstüne Eleştiriler-*. İstanbul: Turkuaz Yayınları. (s. 23-37).

Ünver, İ. (1984). “*Olmaya Devlet Cihanda...*”. Türk Dili - Aylık Dil Dergisi. C. 48. S. 385. (s. 54-59).

Yılmaz, İ. (2017). “Yayın Tanıtım: Kemal Yavuz, Orhan Yavuz, *Muhibbî Divan’ı (Bütün Şiirleri)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2016.”. Türklük Bilimi Araştırmaları (Tübar). S. 42. (s. 301-4).

e. Makaleler

Akkaya, N. (2012). “*Muhibbî Divan’ında Kişi Kadrosu*”. Jass - the Journal of Academic Social Science Studies. C. 5. S. 2. (s. 1-13).

Ambros, E. G. (2002). “*Viyana’dan Muhibbî Divan’ına Ufak Bir Ek ile İmalı Övgü Sanatına İlginç Bir Örnek*”. Journal of Turkish Studies [Essays in Honour of Barbara Flemming I]. C. 26. S. 1. (s. 1-20. 8).

Alvan, T. (2011). “*Kanunî Sultan Süleyman Han’ın Divan’ında Siyaset ve Ahlak Düşüncesini İşleyen Beyitler*”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. C. 43. (s. 19-34).

Bayak, C. (2016). “*Mehmed İzzî’nin Muhibbî’nin Şiirlerine Yazılan Nazireler Mecmuası*”. Journal of Turkish Studies. C. 11. S. 4. (s. 207-42).

Bilkan, A. F. (2003). “*Sultanların Şiiri / Şiirlerin Sultanı*”. Yağmur, Dil-kültür ve Edebiyat Dergisi. S. 19. (s. 8-15).

Bülbül, T. (2016). “*Muhibbî’nin ‘Gibi’ Redifli Gazeline Ebussuûd Efendi’nin Bilinmeyen Bir Naziresi*”. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. S. 17. (s. 1-12).

Ceyhan, Â. (1997). “*Kanunî’nin Bir Gazelinin Düşündürdükleri*”. Erciyes - Aylık Fikir ve Sanat Dergisi. S. 237. (s. 1-5).

Çabuk, V. (1984). “*Divan-ı Muhibbî*”. Türk Dili - Aylık Dil Dergisi. C. 48. S. 385. (s. 54-59).

Durmaz G. (2011). “*Muhibbî Divan’ında Asker*”. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 12. S. 20. (s. 67-79).

Ekmekçi, G. (2015). “*Muhibbî Divan’ında Mitolojik ve Efsanevi Kahramanlar*”. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi. S. 57. (s. 190-209).

Ekmekçi, G. (2016). “*Muhibbî Divan’ında Renkler*”. Jasss - the Journal of Academic Social Science Studies. S. 49. (s. 467-83).

Emlak, S. (2017). “*Amasya II. Bayezid Kütüphanesinde Bulunan Şah u Geda Mesnevisi ile Topkapı Sarayı Kütüphanesi Müzesi ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde Bulunan Muhibbî Divan’ı Nüshalarının Tezyinat Açısından Karşılaştırılması*”. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. C. 12. S. 2. (s. 99-117).

Gıynaş, K. A. (2014). “*Üç Nazire Mecmuasından Hareketle Muhibbî’nin Divan’ında Bulunmayan Şiirleri*”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. C. 7. S. 29. (s. 399-440).

Güfta, H. (2001). “*Muhibbî Divan’ında Sabır*”. Güneyde Kültür - Aylık Fikir ve Sanat Dergisi. C. 12. S. 129. (s. 3-17).

Gülmez, M.; Direkçi B. (2017). “*Muhibbî Divan’ında Eski Anadolu Türkçesi Unsurları*”. Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi. C. 7. S. 2. (s. 271-97).

Kesik, B., Pehlivan Z., Şengül E. (2015). “*Bir Şiir Mecmuasından Hareketle Muhibbî’nin Yayınlanmamış Şiirleri*”. International Journal of Language Academy. C. 3. S. 1. (s. 361-73).

Kesik, Beyhan (2002). “*Muhibbî Divan’ında Adalet*”. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. S. 140. (s. 237-40).

Kırman, A. (2007). “*Muhibbî’nin Gül Redifli Gazellerinde Gül Tasavvuru*”. Tunca Kortantamer İçin. (Ed.) Yavuz Akpınar. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları. (s. 355-84.)

Kırpık, G.; Cebeci A. (2015). “*Kanunî Sultan Süleyman’ın Diploması Dilinde Türkçe ve Diğer Dillerin Sözcük Oranlarının Karşılaştırılması Üzerine Örnek Belgeler*”.

Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi [Prof. Dr. Refik Turan Özel Sayısı]. C. 6. S. 18. (s. 172-84).

Kuzubaş, M. (2010). “*Muhibbî Divan’ında Aşk Üzerine Teşbihler*”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. C. 3. S. 10. (s. 409-19).

Tayşi, M. S. (1987). “*Muhibbî Divan’ı*”. Antika (Dergi). (s.23-46).

Tosunoğlu, M.; Deniz M. (2008). “*Muhibbî Divan’ında Av Metaforu*”. *Av ve Avcılık Kitabı*. (Ed.) Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun. İstanbul: Kitabevi. (s. 587-95.)

Tunç, S. (2000). “*Muhibbî Divan’ında Şiir ve Şair ile İlgili Değerlendirmeler*”. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S. 7. (s. 265-83.).

Yılmaz, A. (2007). “*Muhibbî Divan’ında Yemin Kalıpları*”. İstem (İslâm, San’at, Tarih, Edebiyat Ve Mûsikîsi) Dergisi. S. 9. (s. 83-90).

f. Tezler

Akgül, S. (2013). *XVI. yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Gül: Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Bey, Muhibbî, Nev’î, Taşlıcalı Yahyâ, Usûlî, Zâtî*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) . Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ak, C. (1977). *Muhibbî Divan’ı*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

Bayram, Y. (1995). *XVI. yüzyıl Divan Şiirinde Poetika [Türkçe Divanlarda] (Bâkî, Nev’î, Fuzûlî, Hayâlî, Taşlıcalı Yahyâ, Muhibbî, Hayretî, Helâkî, Vasefî, Usûlî, Amrî)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Değirmenci, Ö. (2015). *Muhibbî Divan’ında Kozmik Unsurlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Düzcan, N. (2006). *Muhibbî Divan’ının Dinî ve Tasavvufî Açısından Tahlili(1-250 No’lu Gazelleri)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkan, M. (2017). *Muhibbî Divan’ında Rakip*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin: Çığ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Öztürk, N. (1991). *Muhibbî (Kanunî) Divan'ında Dinî ve Tasavvufî Motifler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Söztut, A. (2014). *Sultan Şairlerin Divanlarında Gönül*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Uzun, Ş. (2007). *Türk İslam Edebiyatında Hac ve Kurban Motifleri (Şair Sultanlar Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, U. (2016). *Bâbü'r Divanı ile Muhibbî Divan'ının Ses Bilgisi ve Ekler Açısından Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, H. (1999). *Karamemi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde Bulunan Muhibbî Divan'ı Tezhibi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Zöhre, A. (2016). *Muhibbî Divan'ında Sosyal Hayat*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Dadaş, 2018: 266-287).

2. Divan'da Dil ve Üslûp

Muhibbî'nin *Türkçe Divan'ında* kullandığı dil Muhibbî'nin kendi döneminde kullanılan Osmanlı Türkçesidir. Muhibbî, devriyle kıyaslanınca son derece sade bir dil kullanmıştır. Arapça ve Farsça tamlamaları yine dönemin diline göre oldukça az kullanmıştır. Coşkun Ak, Muhibbî'nin şiirinde imale ve zihafaların oldukça fazla olduğunu belirtir (Ak, 1977: 24).

Arapça, Farsça ve Türkçeyi şiir yazabilecek kadar iyi bilen Kanunî *Türkçe Divan'ında* söyleyişini kuvvetlendirmek, sözün etkileyiciliğini arttırmak için atasözleri, deyim ve söz sanatlarından yararlanmıştır. Bazı şiirlerinde eş anlamlı sözcükleri yan yana kullandığı görülmüştür. Bunun sebebi de tekrara düşmemek ve vezindir. Arapça, Farsça ve Türkçeyi iyi derecede bilmesi ve yetiştiği kültür ortamı sebebiyle sözcük hazinesi oldukça geniştir (Ak, 1977: 24).

Âh kimdünyâya kim galdi gider

Oldı bu derd ile beñzüim nîlüfer (831/1)

Her kim ki saña cân u gönülden gulâm olur

Her ne kim anuñ da murâdı tamâm olur (720/1)

Bu beyitlerde de görüleceği üzere son derece anlaşılır bir dil kullanmıştır.

Muhibbî de tıpkı çağdaşı Fuzulî'nin Türkçe Divan'ının ön sözünde belirttiği "İlimsiz şiir temelsiz duvara benzer" düşüncesinde olmuştur ve şiirini ilimle birleştirmiştir. Fuzulî'nin şiir ile ilgili düşünceleri onun şiirinde şöyle ifade edilmiştir (Tunç, 2000: 268).

Şi'r bünyâdına el urduñ ise muhkem kıl

Şoñradan dime za'f üzre imiş bu temelüm (1913/5)

Şi'r bünyâdına el urduñ ise muhkem kıl

Şoñradan dime za'f üzre imiş bu temelüm (1417/7)

Divan şiirinin, XIV. yüzyıldan başlayıp klasikleşen şekil ve içeriği Muhibbî'nin şiirlerinde de aynı şekilde devam etmiştir. Kullanılan vezin tıpkı klasik şiirdeki gibi aruz veznidir. Mefhum ve mazmunlar; kıssaların efsanelerin kaynakları; tabiata bakışın donuk olması gibi özellikler de hep klasik şiirin Muhibbî'nin şiirlerinde görülen özelliklerdir (Ak, 1977: 5).

Muhibbî şiiri bir eğlence olarak tanımlamıştır. Şiir yazabilmek için gönlün de saf ve temiz olması gerektiğini ifade etmiştir (Ak, 1977: 22).

Göñlini pâk eyle evvel sonra kıl şire şüru

Dürri hasıl eylemez na-pâk olıcak sade (1368)

Türk şiirinde Muhibbî'yi en fazla etkileyen şairler Ahmet Paşa, Necati, Bakî, Fuzulî ve Hayalî'dir (Ak, 1977: 25).

Konu olarak çok zengin olan *Muhibbî Divan'ı* dil çalışmaları açısından da önemli bir kaynaktır. Şairler ve yazarlar, içinde yaşadıkları toplumdan ayrı düşünülemezler. Eserleri yaşadıkları dönemin ve toplumun birer aynasıdır. Dönemleri, toplumları, o dönemde kullanılan dili anlamak için dönemin edebi eserleri vazgeçilmez unsurlardır. Edebi eserler özellikle de divanlar kendi döneminin ve toplumunun dilini ve ağız

özelliklerini, söz varlığını gramer şekillerini büyük ölçüde yansıttıkları için önemlidir. *Muhibbî Divan*’ı da hem bu açılardan hem de Eski Anadolu Türkçesine ait dil özelliklerini taşıması yönüyle incelenmesi gereken bir eserdir.

IV. TEZ ÇALIŞMASININ ESASLARI

1. Amaç ve Yöntem

Muhibbî Divan’ı din, sosyoloji ve edebiyat gibi birçok alanda incelenmesine rağmen eserin dili üzerine yalnızca iki çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir tanesi “Mevlüt Gülmez ve Bekir Direkçi’nin 2017 yılında birlikte yayımladığı *Muhibbî Divan*’ında Eski Anadolu Türkçesi Unsurları” adlı makalesi diğeri ise “Ufuk Yıldız’ın *Bâbü’r Divanı ile Muhibbî Divan*’ının Ses Bilgisi ve Ekler Açısından Karşılaştırılması isimli yüksek lisans tezi çalışmasıdır. Bu iki çalışma faydalı olmasına rağmen eser tarafımızca ses ve şekil bilgisi açısından detaylı bir şekilde tekrar ele alınmış, eserin Türk dilindeki yerinin tespiti ve çalışmanın eser üzerine yapılacak olan diğer araştırmalara kaynaklık etmesi amaçlanmıştır.

2. İnceleme Yöntemi ve Teknikleri

A. Örnek Alınan Çalışmalar

Muhibbî Divan’ının ses ve şekil bilgisi bölümleri incelenirken alanda yapılan çalışmalar detaylı olarak incelenmiş eserin dil bilgisi özellikleri dikkatlere sunulmuştur.

B. Esas Alınan Metin

Çalışmamızda esas aldığımız Coşkun Ak’ın “*Muhibbî Divan*’ı” adlı bu doktora tezinde Ak tespit ettiği 23 yazma eser arasından en eski ve kapsamı en geniş olan Ü1 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 1976) nüshasını esas almış bu nüshada bulunmayan şiirler başka bir nüsha olan Ü2 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No:689) nüshası ve Ü3 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No:5467) nüshasına göre sıralanmış, kendi el yazmasındaki gazeller aynen alınmış, farklılıkları buna göre göstermiştir. Bu nüshalarda yanlışlık veya eksiklik olabilme ihtimaline karşı matbu Divan da çalışmaya eklenmiştir. Böylece çalışmada *Muhibbî*’nin 2799 gazeli, 1 elifnamesi, 1 terc-i bendi, 18 muhammesi, 30 murabba, 5 nazım şekli, 51 dörtlüğü, 217 beyiti bir araya getirilmiştir. Biz de çalışmamızda Coşkun

Ak'ın Muhibbî Divan'ı adlı doktora çalışmasını hareket noktası olarak kabul edip eseri ses ve şekil bilgisi yönüyle dikkatlere sunduk.

C. Künye Bilgilerinin Gösterilmesi

“*Muhibbî Divan'ının Dil Açısından İncelenmesi*” adlı çalışmamızdaki örnek beyitlerin sonunda verilen ikili künyede; birinci kısaltma beyittin kaçınıcı gazelden alındığını gösterirken ikinci kısım ise beyit numarasını göstermektedir. Gazel ve beyit numarası verilirken gazel ve beyitleri ayırmak maksadıyla eğik çizgiden yararlanılmıştır.

*Görüp Muhibbi zülfüñ gamzeñle did cânâ
Biri cihâna âşûb birisi âfet ancak (1394/6)*

*Dimeñ o mâh-rû şanemüñ siz cefâsı yok
Her ne diseñ bulunur vü illa vefası yok (1403/1)*

*Görünelden çeşmüme yâr-ı perîşânum benüm
Dem-be-dem artmağdadur hâl-i perîşânum benüm (1773/1)*

Gazel bölümü içinde yer almayıp diğer nazım şekilleri kısmında olan beyitler ise; diğer nazım şekilleri olduğu belirtildikten sonra şiir numarası ve varsa beyit sayısını ayırmak üzere kesme işareti kullanılarak yazılmıştır.

*Oldı zencîrin sürür bed-nâm zülfüñden seniñ
Gireliden göñlüme evhâm zülfüñden seniñ (Diğer Nazım Şekilleri 11/1)*

*Lîk olmadı yüzüñ görmek müyesser mâhumuñ
Şol dil-i sengîñüñe kâr ide diyü âhumuñ (Diğer Nazım Şekilleri 18/4)*

*Dâğ-ı gamdan sîneme vaz' eyledüm bir tâze dâğ
Tekye-i derd ehline yağdum yine rûşen çerâğ (Diğer Nazım Şekilleri 83)*

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SES BİLGİSİ

İnsan dilinin seslerini, oluşumlarını, boğumlanma özelliklerini, sözcüklerdeki sıralanışlarını, yüklendikleri görevler ve uğradıkları türlü değişimleri, iletişim yönünden taşıdıkları hususları inceleyen dil bilgisi dalına ses bilgisi denir (Özçelik; Erten, 2011: 48).

1.1. SES DEĞİŞMELERİ

Türkçe sözcük veya eklerde bir sesin yerini kendisine yakın başka bir sese bırakması olayına ses değişmesi denir (Özçelik; Erten, 2011: 51).

Muhibbî Divan'ındaki ses değişimleri ünlü değişimleri ve ünsüz değişimleri olarak iki ana başlıkta ele alınmıştır.

1.1.1. Ünlü Değişimi

Kökte veya ekte bulunan bir ünlünü genellikle yerini kendisine yakın başka bir ünlüye bırakmasına ünlü değişimi denir (Köktekin, 2011:70)

Tarihî süreç içinde Türkçenin kök ve eklerinde ünlüler bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişimleri tespit etmek için Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesinde seslerin uğradıkları değişimlere bakmak gerekir (Köktekin, 2011: 70).

Çalışmamızda Divan'daki sözcüklerin Eski Türkçedeki ve Eski Anadolu Türkçesindeki şekilleri karşılaştırılarak ünlü değişimleri tespit edilmiştir.

Muhibbî Divan'ında görülen ses değişimleri şunlardır:

1.1.1.1. Ünlü İncelmesi

Bazı ünsüzlerin etkisiyle sözcüklerin bazı hecelerinde kalın sırada bulunan ünlü veya ünlülerin birinin ince sıraya geçmesine ünlü incelmesi denir (Korkmaz, 2017: 240).

1.1.1.1.1. -e- < -a- incelmesi

Alıntı sözcüklerde “a” sesinin incelme durumları görülmektedir

“dergeh” < *Far. der+gâh* (Parlatır, 2014:334)

Kim ire dergehüne ire murâdına o dem

Dü-cihân içre ça ‘aşıklara sensin maşşûd (9/2)

“güneh” < Ar. *günâh* (Parlatır, 2014: 535)

*Bir **güneh**-kârem günâha tevbe itdüm ey mûcib*

Umaram ki rahmetüñe idesin beñi qarîb (22/1)

“yeni” sözcüğünde -e- < -a- değişimi görülmektedir:

“yeni” < yangı < yengi (Gülensoy, 2007: 1121)

Îñleyüp ağlayalum döne döne şâm u seher

***Yeni** konmuş şular üstindeki tolâb gibi (2608/4)*

1.1.1.1.2. -i- < -ı- incelmesi

Türkçe sözcüklerde bulunan ç, ş, y sesleri, bulundukları bazı kalın ünlülü sözcüklerin kalın ünlülerini inceltebilirler (Özçelik; Erten, 2011: 58).

“şış” < şış (Özçelik; Erten, 2011: 58)

Döne döne yanarsam ‘aceb mi ‘ışk odına

*Göñlüm kebâba döndi şancıldı çünkü **şışe** (2510/5)*

“biç”- < ET bıç- (Gülensoy, 2007: 143)

*Ne ekerseñ anı **biçersin** Muhibbî hayr ü şer*

Cev eküben kendüm umup dime ekse cev degül (1719/5)

Ehl-i ‘ışka ey felek hayyâtı biçersen kabâ

*Gamdan özge hil‘ât u tâc u kabâ **biçilmesün** (2030/4)*

1.1.1.1.3. i- < ı- incelmesi

“inan-” < ına-n- (Nişanyan, 2009: 265)

*Muhibbî rāh-ı ‘ışkuñda **inan** vallah şādıkdur*

Senüñ bî-zer harîdüñdür hakkında bed-gümāñ olma (2534/5)4.

1.1.1.1.4. -i- < -a- incelmesi

“yine” < yana < yänä < yinä (Gülensoy, 2007:1146)

*Tîg alup mestâne çeşmüñ **yine** çok kan eyledi*

Girdi dil şehrine başdan aşā vîrān eyledi (2611/1)

1.1.1.1.5. i- < u- incelmesi

“içün” < üçün/içün < ET uçun (Hacıeminoğlu, 1992: 98)

*Çeşmi eline katlüm **içün** tîğ-i tîz alup*

Ben de bu yolda virmege çokdan ser isterem (1899/5)

1.1.1.1.6. -ü < -ı incelmesi

“yürü”- < yorı- < ı-yorı-r (Bulak, 2017: 223-258)

Hâkipāyuñda süzin sürsün ‘âşıqlaruñ

***Yürüsün** sāyeñ serv-i revānuñ duymasun (2032/6)*

1.1.1.2. Ünlü Yuvarlaklaşması

Sözcükde ön ve iç sesteki düz ünlülerin bazı fonetik sebeplerle düz sıradayken yuvarlak sıraya geçmelerine ünlü yuvarlaklaşması denir (Korkmaz, 2017: 242).

Türkçe sözcüklerde oluşan yuvarlaklaşmanın nedeni genelde sözcüklerin sonunda bulunan “-ğ” ve “-g” seslerinin düşmesidir (Timurtaş, 1981: 28-29). Muhibbî Divan’ında yuvarlaklaşma görülen sözcükler şunlardır:

1.1.1.2.1. -ü- < -i- yuvarlaklaşması

“kirpük” < ET kirpik (Bayat, Aliyeva, 2008: 117)

Her seher sakķâ-yı çeşmüm işigüñde şu seper

*Süpürür ol dergehi **kirpüklerüm** ferrâşıdur (685/4)*

“demür” < temür < temir (Nişanyan, 2010:126)

*Arayup dildārımı dil ala ‘aşā **demür** çarık*

Giye anı tā bulınca ‘azm-i ğarb ü şark ide (2350/3)

1.1.1.2.2. -ü < -i yuvarlaklaşması

“denlü” < ET teñlig (Gülensoy, 2007: 277)

*Bārān-ı eşki saçdı Muhibbî şu **denlü** kim*

Güller açıldı itmedi dilber tebessümi (2792/5)

1.1.1.2.3. -u < -ı yuvarlaklaşması

“kapu” < kapıĝ (Nişanyan, 2010: 298)

Muhibbî kapuña vars getürür cān u ten tuhfe
Qabûl it yaqdurur bir özge nesne cānu tenden yeg (1501/5)

“karşu” < karşı (Hacıeminoğlu, 1992: 52)

Yâri gördüm yine karşıda rakîbe oş didi
İtce bildüm yoğ imiş yanında benüm rağbetüm (1827/6)

1.1.1.3. Ünlü Düzleşmesi

Çeşitli fonetik sebeplerle ve genellikle dilimize geçmiş yabancı sözlerde, ilk hecedeki yuvarlak sıradan ünlünün düz sıraya geçmesi olayına ünlü düzleşmesi denir (Korkmaz, 2017: 240).

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlaklaşmanın tersi olarak bazı sözcüklerde ve eklerde düzleşme olmaktadır (Köktekin, 2011:79).

Muhibbî Divan’ında da Eski Anadolu Türkçesindeki gibi bazı eklerde düzleşme olduğu tespit edilmiştir. Eserde görülen ünlülerin düzleşmesi şu şekildedir:

1.1.1.3.1. -ı- < -u- düzleşmesi

“yoğır-” < ET yuğur- (Nişanyan, 2010: 678)

Dest-i kudret mebde-i fıtratda beñzer ‘âşıkun
İşk âbı ile yoğurmuş anuñ taħmîrini (2640/2)

“bulın-” (Köktekin, 2011: 79)

Qanı lutfu kerem yâ qanı ihsân
İki elüm bulındı tut ki qande (2511/2)

1.1.1.4. Ünlü Genişlemesi

Sözcük içindeki dar sıra ı, i, u, ü ünlülerinin çeşitli nedenlerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan a, e, o, u ünlülerine dönüşmesi olayına ünlü genişlemesi denir (Korkmaz, 2017: 240).

Muhibbî Divan’ında ünlü genişlemesi -e- < -i- olarak tek örnekte görülmektedir.

-e- < -i- genişlemesi

“dîvâneyem” < dîvâne+(y)+im (Gabain, 2007: 70)

Geldi sevdâ başuma dîvâneyem
İşşı itmez baña şimdengirü pend (319/3)

1.1.1.5. Ünlü Daralması

Muhibbî Divan'ında görülen ünlü daralması örnekleri şöyledir:

1.1.1.5.1. -i- < -ü- daralması

“bit-” < ET büt- (Gülensoy, 2007: 151)

Tag uşahrâda bitüp lāle degüldür görinen
Gözleri yaşı dökilmiştir ola Mecnûnuñ (1603/3)

1.1.1.5.2. -ı- < -u- daralması

“ayrıl”- < adrıl- < adrı+l- (Gülensoy, 2007:96)

Bir dem ayrılmaz yanumdan nem begendi nem benüm
Tā toğaldan gitmedi bir dem yanumdan nem benüm (1894/1)

1.1.1.5.3. -i- < -e- daralması

“dîvânesin” < ET dîvânesen (Yavuzarslan, 2007:1954)

Nice bir zincir-i zülfine gönül dîvânesin

Nice bir şem ‘-i cemāle per yakar pervanesin (2033/1)

“Ayâzsın” < ET Ayâzsen (Yavuzarslan, 2007:1954)

Ey büt-i çînüm hüsni ile sen Ayâzsın
Eksüğüm yokdur benüm de ‘ışık ile Maḥmūddan (2036/4)

“semensin” < ET semensen (Yavuzarslan, 2007:1954)

Bugün gülzârı hüsni içre biten berk-i semensin sen
Yahūd nâz ile reftâre gelen serv-i çemensin sen (2041/1)

“görürsün” < ET körürsen (Yavuzarslan, 2007:1954)

Bir görürsün kûyuña varsam raḳîb ile beni
Hîç revâ mîdur ki insân ile bir ola baḳar (688/3)

“gösterürsün” < kösterürsen (Yavuzarslan, 2007:1954)

Âl idersin gösterürsin al ile evvel yüzün

Bu ‘acebdür soñra dırsın göñlümi alınca yok (1414/4)

1.1.2. Ünsüz Değişmeleri

Bir ünsüzün yerini kendisine yakın başka bir ünsüze bırakması olayına ünsüz değişmesi denir (Korkmaz, 2017: 242).

1.1.2.1. Tonlulaşma

Tonsuz *ç, f, h, k, k̄, p, s, ş* ünsüzlerinin tonlu karşılıkları olan ünsüzlere dönüşmesine tonlulaşma adı verilmektedir (Küçük, 2013: 44).

1.1.2.1.1. Sözcük başında tonlulaşma

Eski Türkçede sözcük başında bulunan tonsuz seslerin tonlulaşması Güney-Batı Türkçesinin genel karakteristik özelliklerinden biridir (Günay 1978: 84).

XVI. yüzyılda Batı Türkçesi sahasında yazılmış olan Muhibbî Divan’ında da sözcük başında tonlulaşmalar olduğu tespit edilmiştir. Divan’da tespit edilen ses değişimleri ve örnekleri şöyledir:

1.1.2.1.1.1. g- < k- tonlulaşması

“gündüz” < kündüz (Eren, 1999: 167)

Uyardum tekye-i ‘ışkuñ söyünmişken çerāğını

*Gice **gündüz** ciger yağın akar anda bir ābdāle (1804/2)*

“giy-” < kiy- < key- < ked- (Gülensoy, 2007: 372)

*Tāc-ı şadeñi **giydi** başıan çü kalender*

Girerse ‘aceb mi iki yaprağa benefşe (2512/2)

“gel-” < ET kel- (Çağbayır, 2017: 1677)

Cürm ü ‘isyânum birûndur gerçi haddenden serverâ

*Sen şefâ ‘ât kanısın **geldüm** saña şefkat uma (5/6)*

“getür-” < ketür- < ET keltür- (Gülensoy, 2007: 367)

Yolın azıtmış iken toğrı yola

***Getürdün** nice biñ ehl-i şalibi (19/3)*

“gice” < gece < *kéça* < *kiç* < ET *kêç* (Güner, 2013:89), (Gülensoy, 2007: 358)

Âh kim bu tâli ‘üm tutmadı hergiz yüz baña
*Ayrılalı gün yüzüñden **gicedür** gündüz bana* (39/1)

“gibi” < *kibi* < *kib+i* (Hacıeminoğlu, 1992: 41)

İş-kuñ vüçüdi şüñ gün gibi rüşen iken
Münkir virilmek aña gāyet cehālet ancağ (1394/2)

“göre” < *köre* < *kör-e* (Hacıeminoğlu, 1992: 42)

Kākülinde bağılu dil ben vādi-i hayretdeyem
Ey gam aña göre ol āvāre-i āvāreden

“gör-” < *kör-* (Coşkun, 2007:358)

***Görüp** Muhibbi zülfüñ gamzeñle did cānā*
Biri cihāna āşūb birisi āfet ancağ (1394/6)

“güneş” < *küneş* (Güner, 2013:91)

*Sen **güneş** ruhsārı görmekdür cihān içre müdam*
Zerre deñlü yoksa yok dünyā-yı dūna rağbetüm (1793/6)

1.1.2.1.1.2. d- < t- tonlulaşması

“degül” < EAT *degül* < ET *tağ+ol* (Gülensoy, 2007: 271)

Kûh-ı dilden derd ile âh egylesem Ferhâd-veş
*Tağlar ancağ **degül** âheng ider eṭrâf baña* (21/2)

“dut-” < *tut-* (Gülensoy, 2007: 935)

Şol kadar çekdüm belā deştinde gam hicrânını
*Üns **dutdı** derde añmaz bu göñül dermanını* (2676/1)

“dile-” < ET *til+e-* (Gülensoy, 2007:284)

*Cān **diler** şem ‘-i ruḥa eyleye pervāneligi*
Göstere yine göñül zülfgie dīvāneligi (2684/1)

“dürlü” < ET törlüg (Gülensoy, 2007: 946)

Ġam ŧebinde ħaste dil eyler temennā-yı viŧal

***Dürlü dürlü** fıkri der bir öliceħ ŧayru gibi (2743/2)*

Olaldan ħaste-dil ‘ıŧħ ile ŧeydâ

*Alupdur başına biñ **dürlü** ħavħâ (45/5)*

“dört” < ET tört (Çaħbayır, 2017: 1292)

Muħibbi zühed ü takvâdan ħiçerdi ŧaħn-ı ħülŧende

*Eger **on dört** yaŧar sâħi ola mey daħi yek sâle (2546/5)*

“düz-” < ET tüz- (Bayat; Aliyeva, 2008: 220)

Sînem üzre lâle gibi dâħ-ı miħnet yakmıŧam

*ŧanki pullar **düzmiŧem** bu taħta-i nerd üstine (2584/2)*

“dahı” < EAT daħı < ET taħı (Gülensoy, 2007: 261)

Ĥâlini ‘arz itmeħe kim varsa bu dîvânenüñ

*Ol **dahı** ŧeydası olur ħoriceħ cānanenüñ (1650/1)*

“deñiz” < teñiz (Gülensoy, 2007:275)

Meded artmaħdadur her ħün ħünâhum

***Deñizler** yumaya rûy-ı siyâhum (1789/1)*

Eski Anadolu Türkçesinde ünlülerin ünsüzleri kendisine benzeŧtirmesi olarak da deħerlendirilen bu hadise, iki ünlü arasında kalan veya ünlü ile baŧlayan bir ek alan tonsuz ünsüz, çoħu kez tonlulaŧır (Köktekin, 2017: 73). Muħibbî Divan’ın’da bazı eklerde tonlulaŧma örneklerine rastlanmaktır. Divan’da ħörülen örnekler ŧöyledir:

“öldür-”

*Ġamzeñ eger **öldüre** vir la ‘lûñ aħzuma*

Nâdir ħoresin beni yine tâze cān ile (2588/3)

“olupdur”

*Ġözlerüm maħmûr **olupdur** bâde-i nâz içmeden*

Rûz u şeb kim gördügi var yâri kim hûşyâr ola (2600/2)

“şartdur”

‘Işk bünyâdına cem ‘ iden melâmet taşını

Şartdur evvel temek yirine kıya başını (2610/1)

1.1.2.1.2. Sözcük içinde tonlulaşma

-c- < -ç- tonlulaşması

“gice” < gece < kéça < kiç-a < ET kêç (Paçacıoğlu, 2006:217)

Gice vü gündüz endişem ‘ nigârün zıkr ü fikridür

Eser kılmaya ger benden o hâlet olamaya zâ ‘il (2/5)

1.1.2.1.3. Sözcük sonunda tonlulaşma

-d < -t tonlulaşması

“iled-” < ile- (Gülensoy, 2007: 431)

İledürse bûy-ı zülfüñden bihişte bu şabâ

Ravzâdan rızvân diye ehlen ve sehlen merhâba (28/1)

1.1.2.2. Süreklileşme

Süreksiz ünsüzlerin çeşitli sebeplerden dolayı sürekli ünsüzlerle değişmesidir (Küçük: 2013: 49).

Sürekli ünsüzler sızıcı ve akıcı ünsüzler olarak ikiye ayrılır. Bu nedenle sızıcılışma ve akıcılışma başlıkları altında ele alınmıştır.

1.1.2.2.1. Sızıcılışma

Patlayıcı ünsüzlerin “b, p, c, ç, d, t, g, k” çeşitli nedenlerle sızıcı ünsüzlere dönüşmesi olayına sızıcılışma denir (Korkmaz, 2017: 214).

1.1.2.2.1.1. Sözcük başında sızıcılışma

v- < b- sızıcılışması

“var” < bar (Paçacıoğlu, 2016: 103)

Bezm-i gamda eşk-i çeşmümden şarâbum var benüm

Mā-ḥazar ol meclise dilden kebabum var benüm (Diğer Nazım Şekilleri12/1)

“vir-” < bir- (Paçacıoğlu, 2016: 130)

Bir müşāhib yārdur virür derūnumdan ḥaber

Ehl-i şevk olan anuñçün gösterür ei ‘are şevk (1412/6)

1.1.2.2.1.2. Sözcük içinde sızıcılışma

1.1.2.2.1.2.1. -v- < -b- sızıcılışması

“yavuz” < ET yab+(1)z (Gülensoy, 2007: 1093)

Olma hicrâna melûl ü vaşlîna daḥî feraḥ

Eyü yavuz ḥayr ü şer dünyâda çün âḥır giçer (769/2)

Muḥibbî derde şabr eyle ne çâre

Eyü yavuz giçer âdem başından (2074/5)

1.1.2.2.1.2.2. -y- < -d- sızıcılışması

“ayak” < adak < aḍak (Paçacıoğlu, 2016: 39)

Dimiş dilber işigümde Muḥibbî dir iseñ kimdür

Ḥaḱrūmdür faḱrūmdür ayakdan düşmiş üftâdem (1978/7)

“kayḡu” < kaḍḡu (Paçacıoğlu, 2016: 324)

Mezrâ ‘-ı dilde yaşum toḥmını şaçdum muttaşıl

Ḥāşılum ancaḱ derd ü belâ kayḡu gibi (2743/4)

“yay-“ < yad- (Paçacıoğlu, 2016: 722)

‘İşk yayın ey Muḥibbî hoş çeker merdānesin

Kimdürür Tāḱat getür çeke bunuñ şiddetin (2275/5)

Bülbül gibi şūrîde olup yine Muḥibbî

Gül ruḥsāruñun vaşfını ‘āleme yaydı (2687/5)

“eyle-” < edle- (Paçacıoğlu, 2016: 360)

Düşürme bâdei elden varup şahñ-i gülistāna

Müheyyā şohbet esbābını kılup cem‘ eyle yārānı (2688/2)

“ayru” < edin < aḍ-(ı)r-uk < aḍru (Çağbayır, 2017: 395)

Dini ayru kāfire de virmesün ḥālüm İlāh

Ey diriḡā Hindu-yı ḥāline anuñ cāy-gāh (Diğer Nazım Şekilleri13/6)

1.1.2.2.1.2.3. -ḡ- < -ḡ- sızıcılığı

“yoḡsa” < ET yo-ḡ+ø-sa (Gülensoy, 2007: 1154)

Ḥalka halka ‘aşıka dām-ı belâdur kâkülüñ

Yoḡsa ḡüsñüñ gencini bekler olupdur ejdihâ (32/3)

‘Ömr oldur giçe maḡbûb u meyle

Ne ḡaşıl yoḡsa bu mülk-i fenadan (2284/3)

“uyḡu” < uyḡu < uyḡı < uyḡu/uyḡu/uyḡu < ET udi-gu (Nişanyan, 2010: 646)

Ḳara zülfiñ hevāsından dil ü cān ḡastedür ḡāyet

Görinmez çeşmüme uyḡu ölümlü nā-tüvāndur bu (2295/2)

Uyḡu gelmez gözüme gördüm seni tā ḡ‘ābda

Ḳanda gitmişdür ‘aceb bilsem ḡanı uyḡu diyen (2034/4)

“daḡı” < ET taḡı/daḡı (Gülensoy, 2007: 261)

Zülf-i zincirini boynuma niçün daḡ maya yār

Sevdā-yı zülf ü ḡāl ile görsen Muḡibbī’yi

Mecnûn-şıfat ḡāl-i müşevveş-în daḡı (2680/5)

Ser-i kūyında dilā sen daḡı Mecnûn olasın (2128/4)

“yoḡsul” < yoḡsul < yo-ḡ+su-l (Gülensoy, 2007: 1155)

Bu dünyā heft-ser bir ejderhādur

Yutar dimez bu yoḡsul u budur bāy (2792/2)

1.1.2.2.1.2.4. -ç- < -ş- sızıcılığı

uçmaḡ < Soğd. uştmak (Çağbayır, 2007: 4962)

Kim temāşā eyleye bir laḡza ḡüsñüñ bāḡını

Almaya bir habbeye virseñ İrem uçmağını (2661/1)

1.1.2.2.2. Akıcılaşma

b, g, k gibi patlayıcı ünsüzlerden biri ve *h* gırtlak ünsüzünün *r, l, m, n, y* gibi bol sesli akıcı ünsüzlerden birine dönüşmesine akıcılaşma denir (Korkmaz, 2017: 69).

Eserde akıcılaşma örneğine sadece sözcük başında rastlanmaktadır. Örnekleri sınırlı sayıda birkaç sözcükte vardır. Divan’ındaki değişimler ve örnekleri şunlardır:

1.1.2.2.2.1. Sözcük başında b- < m- akıcılaşma

Divan’da I. teklik şahıs zamirinin genelde “ben”li şekli tercih edilmiştir. Bazı örneklerde “men” şekli de kullanılmıştır.

“men” < ben (Gülensoy, 2007:131)

Öldürürsün dönmezem ‘ışkuñ yolundan Hakk güvâh

*Cân-ı men dildâr-ı **men** cânân-ı **men** sulâtân-ı men* (Diğer Nazım Şekilleri 22/6)

*Ḳandesin ey cân-ı cânân-ı cihân u cân-ı **men***

Yolın olsun hezârân cân fedâ cânân-ı men (2183/1)

1.1.2.2.2.2. Sözcük başında b- < p- akıcılaşma

Muhibbî Divan’ında tek örnekte karşımıza çıkmaktadır.

pınar < *buñ-ar* < miñar (Gülensoy, 2007:694)

*Eşk-i çeşmüm her taraftan çeşme vü **pıñar** olur*

Cân nice itsün taḥammül ‘ışk müşkil kâr olur (Diğer Nazım Şekilleri/18)

1.2. SES UYUMLARI

1.2.1. Ünlü Uyumu

Türkçe sözcüklerde hece kökündeki ünlülerin taşıdıkları kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık özelliklerine göre sonra gelen ünlülere yaptığı etki sonucunda ortaya çıkan benzeşme sistemine ünlü uyumu denir (Korkmaz, 2017: 241).

1.2.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu (Dil Uyumu)

Yalın durumda bulunan veya eklerle uzatılmış olan Türkçe veya Türkçeleşmiş bazı alıntı sözcüklerde ilk hecede bulunan ünlünün taşıdığı kalınlık-incelik özelliğinin sonraki hecelerde de yer alması kuralına kalınlık-incelik uyumu denir (Korkmaz, 2017: 97).

Eski Anadolu Türkçesi'nde kalınlık incelik uyumu tamdır. Muhibbî Divan'ı da XVI. yüzyıl eseri olmasından dolayı Eski Anadolu Türkçesinin bazı özelliklerini devam ettirmektedir. Kalınlık-incelik uyumu konusunda Muhibbî Divan'ında Türkçe sözcüklerde uyumun tam olduğu tespit edilmiştir.

1.2.1.1.1. Kalınlık-incelik uyumunun bozulması

Muhibbî Divan'ında Türkçe sözcük köklerinde ve eklerinde kalınlık-incelik uyumu genel olarak tamdır. Ancak bazı eklerin uyumu bozduğu görülmektedir.

Kalınlık-incelik uyumunu bozan ekler

Muhibbî Divan'ında ekler genel olarak uyuma girmesine rağmen bazı ekler ise uyumu bozmaktadır.

1. Bildirme eki: /+durur/

Eserin genelinde uyuma girmesine rağmen istisna olarak bir örnekte uyuma girmemiştir.

“ehli+**durur**” < ehli+**dur-ur/tur-ur** (Çağbayır, 2017: 1310)

Şoḥbetine zâhid ile vâ 'ızuñ aldanma kim

*Gelmez añlardan riyâ **ehlidurur** illâ riyâ (73/2)*

2. Şimdiki zaman eki: /-yor/

“yor” şimdiki zaman eki Muhibbî Divan'ında bir kez kullanılmıştır.

“öl-ü-**yor**” < -ıyor-ır (Bulak, 2007:230)

*Muhibbî cevri-i yâr ile **öliyor** diyü kûyında*

Felek ḥayyâtı anuñçün gelüp ḥûnîn kefen kesdi (2759/7)

3. Zarf-fiil eki: /-ken/

“tur-ur+ø-**ken**” < iken < i- ‘ek fiil’ + -ken (zarf-fiil) (Gülensoy, 2007: 496)

*Dil ü cānum ṭabîbi sen **tururken***

Kime ‘arz ideyim derdümi kime (2505/5)

“Mecnûn+ø-ken”

***Mecnûnken** oldu ey saçı Leyli Muhibbî çün*

İster kemend-i zülfüñi boynına bâğ ola (2591/5)

“yaz-ar+ø-ken”

Muhibbî işbu şi‘r-i sūz-nākı

***Yazarken** yandı nāma hāme düşdi (2698/7)*

1.2.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunu (Dudak Uyumunu)

Eski Anadolu Türkçesinde dudak uyumu dil uyumu kadar sağlam değildir. Ünlülerin yuvarlaklaşma ve düzleşme eğilimi göstermesi bunun sebeplerindendir. Bu özellik Eski Anadolu Türkçesinin en önemli özelliklerindendir (Köktekin, 2011: 75)

1.2.1.2.1. Uyumun bozulduğu durumlar

1.2.1.2.1.1. Sözcüklerde görülen düzlük-yuvarlaklık uyumu

Türkçe sözcüklerdeki yuvarlaklaşmanın sebepleri, sözcük sonunda bulunan “-ğ” ve “-g” seslerinin zaman içinde düşmesi ve dudak ünsüzlerin yuvarlaklaştırıcı etkisidir (Timurtaş: 2005: 43) bunun yanında dudak ünsüzlerinin etkisiyle de yuvarlaklaşma olmuştur. Eserde bazı sözcüklerin düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmedeği görülmektedir. Uyuma girmeyen bazı sözcükler şunlardır:

“kirpük” < kirpik < ET kırp-ık (Bayat; Aliyeva, 2008:117)

*Göz kara vü kaç kara **kirpük** kara*

Baňa olmuşdur belâ-ender-belâ (17/1)

“demür” < temür < temir (Nişanyan, 2010: 126)

Muhibbî pençesi ‘işkuñ katıdur

***Demürden** olsa duymaz ana pençe (2375/5)*

“ilerü” < ilk+gerü (Gülensoy, 2007: 430)

*Var **ilerü** gitme girü*

Olsun kılıçlar bî-ğılāf (Diğer Nazım Şekilleri 8/4)

Zülf-i Şeb-dîz ile koşdum yine gülgün yaşımı
*Öñdil aldum çünkü çok geldüm ben andan **ilerü** (2316/6)*

“**kapu**” < kap-ıg (Nişanyan, 2010: 298)
İki ‘âlemde Muhibbî bana bu devlet yiter
*Bâri bir gün yanılıp **kapumda** bendemdür dişe (2551/4)*

“**girü**” < EAT gerü < ET kerü, kirü (Paçacıoğlu, 2006:220)
*Var ilerü gitme **girü***
Olsun kılıçlar bî-ğılâf (Diğer Nazım Şekilleri 8/8)

“**degül**” < EAT degül < ET tağ+ol (Gülensoy, 2007: 271)
*Dil virme ser-i zülfne dîvâne **degülseñ***
Cân yakma ruhi şem ‘ine oervâne degülseñ (1638/1)

Mısr-ı Hüsn içre seni görsem eyâ Yūsuf cemil
*Tañ **degüldür** gözlerüm yaşına dinse ‘ayn-ı Nil (1683/1)*

“**kendüzin**” < kendözi < kendü özi (Paçacıoğlu, 2006: 309)
*Añlamaz ‘âlmî vü **kendüzini***
Dili mest itdi şöyle bâde-i ‘ışk (1432/3)

“**kendü**” < kendi (Paçacıoğlu, 2006: 309)
***Kendü** hâlimde yürürken başuma sultân idüm*
Eyledi derd ü belâya mübtelâ gavğâ ‘-yı ‘ışk (1433/3)

*Her kim ki tutar **kendüzini** hâke berâber*
Qadrini ne tañ irse anuñ eflâke berâber (893/1)

“**altun**” < altın (Paçacıoğlu, 2006: 22)
Âteş-i hicre yanup yakılan oldur ‘âşık
*Kıymeti artuk olur kâl olıcak **altunuñ** (1586/2)*

Ka ‘be-i küyünü tavâf eylemek oldı baña farz
*Gözlerüm yaşını sîm çün yüzüm **altun** itdün (1625/4)*

“karşu” < kar-ı-ş-ı (Hacıeminoğlu, 1992: 52)

*İñlerem bülbül gibi gül yüzine **karşu** velî*

Bir nefes gûş eylemez dildâre serdümi (2796/4)

“yalıñuz” < yalıñ+uz (Nişanyan, 2010:668)

Hânesinden gün gibi toğup ide arz-ı cemâl

*Ben degülem **yalıñuz** halk-ı cihân hayrân aña (29/4)*

“yılduz” < yultuz < yaltız (Tekin, 2001; 25-31)

Görmezem gün yüzini ey mâh-ı tâbânum benüm

*Şubha dek **yılduz** şayar bu çeşm-i giryânum benüm (Diğer Nazım Şekilleri/5)*

“karşusunda” < kar-ı-ş-ı (Hacıeminoğlu, 1992: 52)

Her kaçan bâd-ı şabâdan açıluben gül güler

*Nâle eyler **karşusunda** şanmañuz bülbül güler (1016/1)*

1.2.1.2.1.2. Eklerde görülen düzlük-yuvarlaklık uyumu

Muhibbî Divan’ında da Eski Anadolu Türkçesindeki gibi uyumunun sağlam olmadığı görülmektedir. Uyumu bozan ekler şunlardır:

1. Belirtme hâl eki: /+I/

“yol+ı”

*Bilmeyüp toğrı **yolu** saña muî olmadılar*

Qaldılar nâr-ı cehîm içr e Naşarâ vü Yehûd (9/6)

“göñül+üm+i”

La ‘l-i nâbuñdur düşüren göñlümi peymâneye

Varamaz göñlüm gözüm açılmaya meyhâneye(2336/1)

2. Bildirme Eki: /+dUr/

“muqarrer+dür”

*Muhibbî bâdenüñ öpmek ayağını **muqarrerdür***

Görebilse idüm bir kez yüzün câm-ı masaffânuñ (1629/5)

“var+**dur**”

***Vardur** cihânda gerçi ki meh-pâreler velî
Mâyîl degüldürür güñül illâ saña saña (12/2)*

“dâne+**dür**”

*Bu Muhibbî'nüñ sözi bir gevher-i yek-**dânedür**
Döstum gûşuña anı gûşvâr eyle dağın (2292/5)*

“ğaffâr+**dur**”

*‘Afv kıl ‘isyânumı kim bir aduñ **ğaffârdur**
Ol Muhammed hürmeti kim saña **olmuşdur** habîb (22/3)*

“lâyık mî+**dur**”

*Bî-güneh ‘aşıkларуñ kırduñ kapuñda ey şanem
Nev-cevânsın döstum lâyıķ **mıdur** kan idesin (2287/3)*

“‘ışķ+**dur**”

*Muhibbî ‘ışķ meydânın görüp eyle dil-âverlik
Tarîķ-ı ‘ışķ**dur** âşık gerek terk eylemek başın (2290/5)*

“hırâmân+**dur**”

*İder tâvûs-veş cevân boyı serv-i **hırâmândur**
Gören reftârını eydür meger kebg-i deridür bu (2297/2)*

3. Tamlanan eki: /+I/, /+u/

“yüz+i+n+e”

*Bağ Muhammed **yüzine** bakma yüzüm karasına
Ola ol nûr Muhibbî'ye şefti ey Mâ'bûd (9/10)*

“hüsn+i+n+de”

*Giriftâr olsa dil murgı ‘aceb mi bâğ-ı **hüsninde**
Nigârûñ dâm-ı zülfinden kılınmış nice ham peydâ (31/4)*

“gülgûn+i+n+ı”

Zülf-i şeb-dîz ile koşdum bu yaşum **gülgûnunu**
Olmadı hem-pâm egerçi virmişem meydân aña (87/3)

“kat+u+n+da”

Ey Muhibbî cür ‘a-i câm-ı maḥabbet nûş iden
Himmeti **kaṭunda** anuñ âb-ı Hızr olur şarâb (163/5)

“faẓl+u+n+dan”

Nîk ü bed deryâ-yı **faẓlundan** olupdur hissee-dâr
Hâşa ben mücrim kûlun lutfuñdan ola bi-naşîb (171/3)

4. Tamlayan eki: /+Uñ/, /+nuñ/

“söz+ler+üñ”

Pâdişâh-ı ‘âlem oldun ḥüsn ile sen dilberâ
Sözlerüñ yanında şâhum bu olur kând ü nebât (238/4)

“şîrîn+üñ”

Leyli zülf ile lebi **şîrînüñ** aldı câu dil
Çekdiğümi çekmedi Mecnûn ile Ferhâd-ı ‘ışk (1399/3)

“‘ışk+uñ”

Cân ile gönül ‘**ışkuñ** elinde girevdedür
Zülfüñ hevâsı çünki ezel başa sevdededür (894/1)

“hicrân+uñ”

Ka ‘be-i vaşla irerdüñ eyy gönül kaṭ ‘eylesen
Deşt-i **hicrânuñ** velîkin ḥaddi yok pâyânı yok (1410/2)

“Tañrı+nuñ”

Tañrınıñ ḥas kûlsın bir aduñ oldu Maḥmûd
Sende cem ‘oldı seḥâ vü kerem iḥsân ile cûd (9/1)

“‘ışkı+nuñ”

Çün baña itdi vaşîyyet hırkasın çûbân-ı ‘ışk

Beklerem ben de ölince ‘ışkınuñ ocağını (2661/4)

“şaçı+nuñ”

Görse zâhid şaçınuñ küfrini zünnâr idine

Kibr eger baksa yüzi nûrına î mân getirür (862/2)

5. Emir kipi III. teklik şahıs çekimi: /-sUn/

“al-a-ma-ø+sun”

Ey Muhibbî merd iseñ aldanma dehrüñ alına

Mâl ü câh ile seni **alamasun** şağın bu zâl (11/5)

“yüce+l-ø+sün”

Kıyâmet kıddüñe beñzer cihan bâğında ‘ar ‘ar yok

Yücelsün müntehâ kıddüñ ana ‘alemde hem-ser yok (1396/1)

“san-ma-ø+sun”

Rûz-ı hicriñde görenler beni tenhâ **şanmasun**

Derd ü gam tırmaz gelür her biri mihmândur bâña (7/4)

“kıl-un-ø+sun”

Tûp **kılunsun** zülfi çevgânına ‘aşıklar serin

Çün şunulmuşdur ezelden tûp ile çevgân aña (36/4)

6. Geniş zaman eki: /-Ur/

“yara-ş-ur+ø”

Gül yüzünüñ hasretinden bu Muhibbî şubh-dek

İnlesün bülbül gibi kim **yaraşur** ol zâr aña (14/5)

Secde kıldı tâk-ı ebruna Muhibbî cân ile

Yaraşur mihrâb u mescit dir ise sâcid bâña (8/5)

Secde kıldı tâk-ı ebruna Muhibbî cân ile

Yaraşur mihrâb u mescit dir ise sâcid bâña (8/5)

“salın-ur+ø”

*Bülbülüñ âhı yelinden her seher
Serv gibi şalınur ra'nâ-yı gül (1660/3)*

“bul-**ur**+ø-dı+ø”

*Bu kadar rağbet mi bulurdı eger
Ger zamân olmas berây-ı gül (1660/6)*

“çığur-**ur**+ø”

*Dem-be-dem 'ıyş u şafâ eyle diyü her bir ağaç
Çığurur lâle vü gül her biri gûyâ mı digil(1735/3)*

“yak-ıl-**ur**+ø”

*Bu Muhibbî şem-i hüsne nice yanar **yakılur**
Görmek isteyen temâşâ eylesün pervâneyi (2642/5)*

“gönder-**ür**+ø-se+ø”

***Gönderürse** gamzesi tirüñ Muhibbı sîneme
Giçürüp şadra anuñ yirini cân u dil kılam (1928/7)*

7. Görülen geçmiş zaman eki: /-dı/, /-dü/

“eyle-**dü**+ñ”

*Gözlerüm 'uryân seni gördigü demde h'âbda
'Aklımı alup bu ben dervîşi abdâl **eyledüñ** (1467/3)*

“it-**dü**+n”

*Ruşen **itdüñ** bu cihân zulmetini nûruñ ile
Zindedür âb-ı 'atâñ ile bugün bâğ-ı vücûd (9/4)*

“gör-**di**+ø”

***Gördi** gönülüm zülfüñi sevdâ-yı 'ışk
Olur şimdengirü rüsvâ-yı 'ışk (1431/1)*

“it-me-**dü**+ñ”

*Zülfine bağlama dirdüm pendümi gûş **itmedüñ***

Dâr-ı dünyâda saña beñzer göñül âvâre yok (1459/4)

“yaz-**du**+m”

Pâdişâh-ı ‘ışkam u dil defter ü divân baña

*Derd ü miñnet sözlerin **yazdum** yeter ‘ünvân baña (27/1)*

“al-ma-**du**+ñ”

*Gün yüzüñ göster didüm âh **almaduñ** kâyil baña*

Çarı tâli ‘ olmaya zülfüñ gelüp hâyil baña (37/1)

8. Emir kipi I. çokluk şahıs eki: /-elüm/

“id-ø+**elüm**”

***İdelüm** cân ile biz de ezeli eyledi Hâk*

Saña vü âluña eşhâbuña biñ kez dürûd (9/11)

*Biz dañi bugün zevk **idelüm** şahın-ı çemende*

‘Iş itmege ‘azm eyledi kûh-sâre benefşe (2498/6)

“gör-ø+**elüm**”

*Bu günü hoş **görelüm** biz minnet olsun Hâlîka*

Zâhidâ ferdâ gamın yi sen yü ri endîşe çek (1483/2)

“eyle-y-ø+**elüm**”

Ben zerre gibi eyleyeyim ‘âlemi seyrân

*Tek gün **eyleyelüm** her ne gelür Hâkka tevekkül (1657/3)*

Sâkî piyâle şun berü peymâne dolmadan

*Nûş **eyleyelüm** ‘ışk ile yârüñ şafâsına (2461/3)*

“vir-ø++**lüm**”

*Biz içüp câm-ı muşaffa **virelüm** cânâ şafâ*

Zâhidüñ gönli gözi toptolu hep gerd gerek (2646/4)

9. I. teklik şahıs iyelik eki: /+Um/

“‘ağl+**um**”

Çâk olupdur fıkır-i zâtunda kamu ‘**aqlum** benüm
Ben ne yüzden vaşfuñı idem ki oldum bî-mecâl (11/3)

“kıl+um”

Çenge döndi kârnetüm târ oldu iñler her **kılum**
Gam eli tırmaz çalar destindeki mızrâba bak (1449/2)

“cân+um”

Zülfüne **cânum** tolaşaldan bulımadum necât
Dostlar benden hayât ummañ ki ben oldum memât (238/1)

“el+üm+le”

Zülfine dil bağladum tüşdüm uzun sevdâlara
Virmişem kendü **elümle** başumı gavğâlara (2464/1)

“göz+ler+üm”

Gözlerüm lü ‘lü ‘lerine çeşmüm olmışdur şadef
Anı da hıfz eyleyen yaşum benüm deryâ gibi (2705/4)

“göz-ler+üm+den”

‘Âşık oldum **gözlerümden** hâli olmaz hergiz âb
Hâb görmez gözlerüm bu vech ile hâlüm harâb (178/1)

10. II. teklik şahıs iyelik eki: /+üñ/

“hayâl+üñ”

Hayâlüñ göñlüm içre hamdur ey dôt
Fırâkunla bu bağrum kandur ey dôt (201/1)

“derd+üñ”

Senüñ **derdüñ** baña dermândur ey dôt
Ğamuñdan sînem içre kandur ey dôt (207/1)

11. I. çokluk şahıs iyelik eki: /+muz/, /+umuz/

“âh+umuz”

Biḥamdullah kamer-ṭal ‘at yine bir mâḥımız vardır
Anuñçün göge peyveste seḥer-geh-âḥumuz vardır (931/1)

“râh+umuz”

Dime ey ey zâhid-i ḥod-bîn ben irdüm menzile ancaḳ
Sen aña vâḳıf olmaduñ göñülden râḥumuz vardır(931/2)

“ḳan+umuz+ı”

Leblerüñ mey yirine içdi gine ḳanumuzı
Bize şâhid mi degül işbu dehâũdaki ḳan (2127/3)

12. I. çokluk şahıs eki: /+uz/

“um-ar+uz”

Umaruz bize şefâ ‘ât idesin yevm-i cezâ
Tâ ola menzirimüz dâr-ı sürûr ile ḥülûd (9/9)

“âşinâ(y)+uz”

“âşinâ” < Far. âşnâ (tanımak) < şinaten (Çağbayır, 2017: 334)

Biz senüñle âşinâyuz sen idersin yâdlık
Bendeye lâyıḳ mıdur kim isteye üstâdlık (1402/1)

“mübtelâ+lar+uz”

Dermân yirine derdi alur mübtelâlaruz
Biñ ararsa bulmaya hergiz devâ bizi (2795/3)

13. Yön gösterme eki: /+girü/

“şimdengirü” < şimden+gerü (Gülensoy, 2007: 430)

Dostlar her bir sözüñ ḥusrev kelâmıdur benüm
İdeyim şâ ‘irlere şimdengirü üstadlık (1402/5)

14. II. çokluk şahıs eki: /-ñuz/

“şan-ma-ø+ñuz”

Kim hevâ-yı zülfini başında sevdâ eyledi

Vâdi-yi 'ışk içre anuñ şanmanuz ârâmı var (460/4)

“kıl-ma-ø+ñuz”

Mest olup gül şevkine çâk-ı girîbân eylesem

'Ayb kılmañuz bahâr eyyâmı gül devrânıdur (627/3)

“añ-ma-ø+ñuz”

Gamla ülfet tutdı gönliüm añañuz şâdî adın

'Âşık-ı gam-horlar çün şâdîden bîrûn olur (804/4)

15. Geniş zaman eki /-ur/

“kaç-ur+am”

Eger her dem urası tîğ cânâ

Kaçuram gerdenümi şanma kaç'â (77/1)

“yat-ur+sın”

Pister-i gülde yatarsın sen ferâgatle müdâm

Sengi bâlin eyledüm şanma benüm hâlüm harâb (133/2)

16. Fiilden fiil yapım eki: /-Ur-/

“giç-ür-e”

Ehl-i 'ışkuñ dest-i kudret bunu yazmış alnına

Giçüre 'ömrin cefâda görmeye ol şâdlık (1402/2)

“bit-ür-e”

Muhibbî ger şehîd-i 'ışk olasın râh-ı kûyında

Bitüre hûn-ı dil lâle ola çendan 'alâmet hem (1982/5)

“art-ur-du+ñ”

Ol gül-i ra'nâ gamından giceler bülbül gibi

Ey dil-i şûrîde arturduñ figân u zâruñı (2723/4)

17. Fiilden fiil yapım eki: /-in-/

“gör-in+ür”

Derdüme nisbet benüm bir zerredür bu kâyinât
*Yaşumuñ yanında kaçre **görinür** Nîl ü Fırât (188/1)*

“id-**in**-ür+ø-se+m”

*Belâ kûhında Ferhâdı **idinürsem** nola ırğad*
Düşüp beter beyâne olup Mecnûn sitem çekdüm (2008/4)

18. İsimden isim yapım eki: /+suz/

Divan’da bu ek sıfat ve zarf yapmıştır.

“gülzâr+**suz**”

Şorma halüm gül yüzüñsüz döstüm
*Bülbülün **gülzârsuz** hâli nola (17/3)*

“vefâ+**suz**”

*Bir **vefâsuz** yâre dil virdün Muhibbî sen diyü*
Halk-ı ‘âlem ta’na taşın dem mi başa kaçmaya (2490/5)

“devâ+**suz**”

*Bir **devâsuz** derde düşmişdür Muhibbî derd-mend*
Kimseden bilmez devâ senden meger tîmâr ola (2594/5)

“bu+n+lar+**suz**”

*Yücedür dergeh-i ‘ışka çıkılmaz hîç **bunlarsuz***
Belâ vü miñnet ü derd ü gam anuñ nerdübânıdır (728/2)

“cân+**suz**”

Eger olmasa câm-ı erguvâni
*Bu meclis **cânsuz** bir kırı tendür (856/4)*

19. Zarf-fiil eki: /-Up/

“eyle-y-**üp**”

*Nice mücrim kullarunuñ cürmini setr **eyleyüp***
Eyledün her birine lutfü -señânı sen naşib (22/2)

“göster-üp”

Her biri teşne o olup gelmiş iken cânı lebe

Gösterüp cam-ı şefâ ‘atle giderdüñ ‘atşsı (10/3)

“sür-üp”

*Bu Muhibbî gice gündüz yüzini hâke **sürüp***

Şefkati senden umar dökülübən ıanlu yaşı (10/5)

“şal-up”

*Şimdi pertev **şalup** eyler münevver ‘âlemi*

Gün yüzi nûrı degülse eydiñüz pes yâ nedür(895/5)

“bağ+la-n-up”

Bağlanup dil zülfüññ bendine şeydâlık sever

Ey saçsı Leylî olan Mecnûn rüsvâlık sever (907/1)

“var-up”

Görüp ‘aşıkların ol mâh-ı nev

*Rakîb ile **varup** bâzâr iderler (919/2)*

20. Zarf-fiil eki: /-ü/

“iste-y-ü”

*Âsitânuña Muhibbî geldi vaşluñ **isteyü***

Var mı bir mezhebde kim redd ide mihmânı dürüst (237/5)

Derdüñ ile güzelüm olalı me ‘nûs göñül

*Derdüñi şanma koyup **isteyü** dermâne varam (1891/4)*

“di-y-ü”

*Olmışam **diyü** rakîbüñ mekr ü şerrinden emîn*

Dâğ-ı gam sînemde şan mühr-i Süleymândur baña (101/2)

21. Zarf-fiil eki: /-üben/, /-übeni/

“gir-üben”

*Çün kirâ ile **girüben** işbu dünyâ hânına*

Tîz göçersin saña bu zîrâ muḳarrer ev degül (1719/4)

“id-üben”

Ḳullanam dirseñ vuḥuş u ṭayrı sen Mecnûn-leyin
*Şoḥbet-i insânı evvel terk **idüben** ‘uzlet al(1750/2)*

“gir-üben”

Dirler Muḥibbî ḳa ‘rına anuñ irişmedüñ
*Deryâ-yı ‘ışḳa **girüben** añlar ki batdılar (842(b)/6)*

“id-üben”

*Çeşmi eline hışm **idüben** oḳu yâ alup*
Her ki ṭutarsa sîne dil-âver degül midür (878/2)

“vir-üben”

01 ṭabîb-i dil neden şormaz bu ben dil-ḥastesin
*Nice yıllar ḳapusında cân **virüben** cân alur (976/2)*

“düş-übeni”

‘İşḳ-arâ görse eger Mecnûnluḡum Ferhâd u Ḳays
*Kûh u deşte **düşübeni** olalar her an ḥacel (1723/3)*

1.2.2. Ünsüz Uyumları

Türkçede sözcüklerin söylenişlerinin kolaylaşması için ünsüzler, ses değeri olarak birbirine yaklaşır. Ünsüz uyumu tonlu ünsüzlerden sonra tonlu ünsüzlerin: tonsuz ünsüzlerden sonra ise tonsuz ünsüzlerin getirilmesidir (Özçelik; Erten: 2011: 60).

Muḥibbî Divan’ında ünsüz uyumu sağlam değildir. Eserde uyumun bazı eklerle bozulduğu görülmüştür. Divan’da ünsüz uyumunun bozulduğu ekler şunlardır:

1. Bulunma hâl eki: /+dA/

“nefes+de”

*Soñ **nefesde** şaḳla îmânum benüm*
Bulmaya yol aña şeyṭân-ı racîm (1/4)

“leâfet+de”

Bugün gülzâr-ı hüsn içre yüzi gül gonce lebler çok
***Leâfetde** velî cânâ saña beñzer gül-i ter yok (1396/2)*

“hayret+de+dür”

*Düşeli girdab-ı ‘ışka fülk-i dil **hayretdedür***
Kaynadı çün başdan aşdı mevc-i bî-pâyân-ı ‘ışk (1397/2)

“bezm-i gam+da”

***Bezm-i gamda** ey Muhibbî giceler tâ subha dek*
Nây-veş nâlişler eyler bu dil nâlüm görün (1506/5)

“‘ışk rāh+ı+n+da”

***‘İşk rāhında** Muhibbî başa cāna kalma gel*
Böyle telkîn eylemişdür çün ezel pîrūñ senüñ (1509/5)

“baş+um+da”

Vādi-i ‘ışk ire Mecnūn olalı hem-kivetüm
*Āşiyān-ı murğdur **başumda** tāt-ı devletüm (1907/1)*

2. Bildirme eki: /+dur/

“yok+dur”

Gırra olma gel cemâl ü hüsn ben dervîşe bak
*Vir zekāt-ı hüsnüñi **yoğdur** aña bende eḥakk (1401/1)*

“carup+dur”

*Göz yaşı şakâ olaldan kirpigüm **cârûbdur***
Āsitân-ı dilberi pāk eyleyen ferrâşa bak (1406/2)

“mecruh+dur”

*Cân be-gâyet hüzn içinde dil katı **mecrûhdur***
Sâkiyâ mey şun ki virsün bu dil-i gam-hâre şevk (1412/4)

3. Görülen geçmiş zaman eki: /-dı/

“yak-**dı**+ø”

Âteş-i ‘ışkı ser-ā-ser yakdı ‘ālem mülkini

Gerçi bakısan zahirā görünür anda nār yok (1455/4)

“taş-**dı**+ø”

Kaynadı taşdı yine ‘ummān-ı ‘ışk

Garķ idiser ‘ālemi tūfān-ı ‘ışk (1438/1)

“tağıt-**dı**+ø”

Cem ‘ kıldı bu Muhibbī gerçi ‘aklı hürmenüñ

Bir yaña tağıtdı ‘ışkuñ bādı ol gāhı görün (1497/5)

4. Ayrılma hâli eki: /+dan/

“şefā‘at+**dan**”

Şefā‘atdan Muhibbī olma nevmīd

Kulısın cān u dilden Muştafānuñ (1573/5)

1.3. SES TÜREMESİ

Sesler, gramer birlikleri içinde bazen birbirleriyle doğrudan birleşemez ve aralarında bağlanmayı sağlayacak ilave bir sesin varlığına ihtiyaç duyar. Sesin eklendiği bu hadiseye ses türemesi denir (Ergin, 2013: 51).

1.3.1. Ünlü Türemesi

Alıntı sözcüklerde Türkçenin ses yapısına uymayan nedenlerden dolayı ünlü türemesi görülür (Özçelik; Erten, 2011: 47). Bu türemelerin bir kısmı sözcük içinde olurken bazen de sözcük sonunda görülür.

Muhibbî Divan’ında ünlü türemelerine çok sık rastlanmamaktadır, sadece sözcük içinde ünlü türemesinin meydana geldiği görülmektedir.

“kâşır” < Ar. kaşır (Devellioğlu, 2008: 493)

Hüsnuñ idrâkinde ‘aciz çeşm-i erbâb-ı nazar

Ėâşır olmuşdur kemâlâtuñda akl-ı hırde-bîn (18/2)

“hüküm” < Ar. hükm (Devellioğlu, 2008: 389)

*‘İşk ile hep tıyūr vuhūşa ider **hüküm***

Mecnūn olalı başına murğ āşiyānesin (2077/3)

“şehir” < Far. šahr (Eren, 1999: 385)

‘İškuñ geleli gönlüme šalāh ü zühd

*Çün bir **şehirde** olmaz imiş pādišāh iki (Diğer Nazım Şekilleri 207)*

“servi” < Far. sarv (Eren, 1999: 363)

*Gülistān-ı cemāl içre görelden ol boyı **servi***

Gözüm yaşını pāyuñ akıtdum cūy-ı bār itdüm (1955/3)

1.3.2. Ünsüz Türemesi

Bir sözcüğün aslında yer almayan bir ünsüzün, çeşitli sebeplerle zaman içinde o sözcüğün bünyesine katılmasına ünsüz türemesi denir (Küçük, 2013: 66).

Muhibbî Divan’ında ünsüz türemesi sözcük başında ve sözcük içinde bulunmaktadır.

1.3.2.1. Sözcük Başında Ünsüz Türemesi

Eserde sözcük başında ünsüz türemesi olayına “v” sesinin sözcük başında türemesinde rastlanmaktadır.

v- türemesi

“vur-” < ET ur- (Çağbayır, 2017: 5133)

Zülfine el vurduğınca pāreler gönüm beni

Dilegüm bu pāre pāre görem āhır şāneyi (2642/2)

1.3.2.2. Sözcük İçinde Ünsüz Türemesi

Muhibbî Divan’ında sözcük içinde ünsüz türemesi olayına sadece “y” sesinin türemesinde rastlanmaktadır.

-y- türemesi

Ünlüyle biten kök ya da gövdelere ünlü ile başlayan bir ek veya edat getirildiğinde arada bir “y” yardımcı sesi türemektedir (Timurtaş, 2005: 78).

“turmayup”

Yārdan her-cāylık resmin Muḥibbī öğrenüp
***Ṭurmayup** meclis gezer eş ‘ār u dīvānuñ senüñ (1651/5)*

“eyleyen”

*Şīrīn lebinüñ ‘ışkına cān terkin **eyleyen***
Ferhād gibi ‘āleme destān olan gönül (1653/2)

“giçmeyem”

Cān eyleyeyim yolına teslīm didüm evvel
*Serden giçeyim **giçmeyem** āhır bu sözümden (2174/2)*

Muḥibbī Divan’ında ekleşen “ile” edatı, ünlüyle biten bir sözcükyle bitiştiği zaman “y” yardımcı sesi girer. Bu türeme sırasında vurgusuz duruma düşen orta hece edatın ünsüzü düşmesine rağmen “y” yardımcı sesi düşmez.

“cefāsiyle”

*Ger ḥāk idesin seng-**i cefāsiyle** ben ey dōst*
Mihre ile vefā būyı gele işbu tozumdan (2175/3)

“şöyle” < şo+yile < şo+ile (Gabain, 2003: 67)

***Şöyle** bed-nām olmuşam Mecnūn benden ‘ār ider*
‘İşk-arā dirgürdüm buncalayın bī- ‘ārı ben (2235/3)

“şöyle” < şo+yile < şo+ile (Gabain, 2003: 67)

Her nefes eyler ṭulū ‘andan ḥakīkat aḥteri
***Şöyle** beñzer kim ḥalāyık āsumānıdur gönül (1684/2)*

“böyle” < bu+y+le < bu+ile (Hacıeminoğlu, 1992: 28)

Düşdi sevdā-yı ser-i zülfüne bu āşüfte dil
*Niçün ol bī çārei sen **böyle** ḥayrān eyledüñ (1540/3)*

“böyle” < bu+y+le < bu+ile (Hacıeminoğlu, 1992: 28)

Zāhidüñ gönlinde şek ‘āşık irişdi vuşlata
***Böyledür** kime emek şunuldi kimine yimek (1470/3)*

1.4. SES DÜŞMESİ

Sözcüklerin ön, iç ve son seslerinden birinin düşmesi olayına ünlü düşmesi denir (Özçelik; Erten, 2011: 48).

Muhibbî Divan'ında ses düşmesi ünlü düşmesi ve ünsüz düşmesi olarak bulunmaktadır.

1.4.1. Ünlü Düşmesi

Bir sözcükte art arda gelen ve nitelik olarak benzer seslerden oluşan iki heceden birinin düşmesine ünlü düşmesi denir (Küçük, 2013: 64).

Muhibbî Divan'ında sözcük içinde ve sözcük başında ünlü düşmesi olmuştur.

1.4.1.1. Sözcük İçinde Görülen Ünlü Düşmeleri

1. Muhibbî Divan'ında ünsüzle biten bir sözcükten sonra ünlüyle başlayan bir yapım ve çekim eki geldiğinde ünlü düşmesi olmuştur. Divan'daki örnekleri şu şekildedir:

“**ayruk**” < ayır-uk < adruk (Eren, 1999: 66)

Bend-i zülfine tolaşdı çün güñül

*Añlamazam dañi **ayruk** kırtula (17/3)*

“**alnuña**” < alın (Nişanyan, 2010: 18)

Çünkü denildi aña ve ‘ş-şem ‘s dañi ve ‘d-đühâ (4/4)

*Rûyuña **alnuña** mihr ü mâhı beñzetsem nola*

“**ağzuñ**” < ağız (Nişanyan, 2010: 8)

*Ğonce mi var Gülşen içinde şehâ **ağzuñ** gibi*

Büstân-ı dehr-arâ kaddüñ gibi şimşâdlık (1435/3)

“**uyhu**” < uy-ku < uyu-ku < ET udık (Gülensoy, 2007:978)

Dün gice düşümde gördüm yâr ile haşır olmışam

*Tâ kıyâmet râziyam ol **uyhudan** uyanmayam (1898/3)*

“**göñlüm**” < köñ-ül < köngül < kö-n-gü+l (Gülensoy, 2007: 382)

Göñlüm gibi harâbe eyvân-ı ‘ışkı gördüm

Mi ‘mār olup Muḥibbī anı ‘imāret itsem (1922/5)

“**ayrıl-**” < adr-(ı)-l- (Gülensoy, 2007: 96)

*Bir dem **ayrılmaz** yanumdan nem begendi nem benüm*

Tā toğaldan gitmedi bir dem yanumdan nem benüm (1894/1)

“**kendüzin**” < kendözi < kendü özi (Paçacıoğlu, 2006: 309)

Nola ki dīvāne olsam bilmesem ger kendümi

*Kim perīye ‘āşık olur bilmez evvel **kendüzin** (2149/2)*

2. Sözcüklerin birleşmesi sırasında ünlü düşmesi olmaktadır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“**niçün**” < ne için < ne üçün (Gülensoy, 2007: 607)

Her gice kûyuna çıkar şule-i âhum şanema

*Bilmedüm **niçün** irişmez saña vâhum şanemâ (13/1)*

*Didüm gözüme hayâlün **niçün** gözetmeyesin*

Didi bu söz ne ‘aceb ben perî zâde olam (1862/2)

“**nola**” < ne+ola

Münevverdür dü- ‘âlem gün yüzünden

***Nola** dirsem yüzüne ‘âlem-arâ (24/5)*

“**anuñçün**” < a+nuñ+için < a+nuñ+içün

Çaplamışdı ‘âlemi zulmet ser-â-ser virdi nûr

*Şem ‘-i ruḥsârı **anuñçün** didiler vehhâc aña(3/2)*

“**böyle**” < bu+il-e (Gülensoy, 2007: 174)

İçüp bezm-i elestde câm-ı ‘ışka

*Anuñçündür Muḥibbî **böyle** şeydâ (45/5)*

“**nola**” < ne ola

*Muḥibbî terk iderse **nola** ‘ârı*

Anı bu vech ile rüüsvâ kılan kim (1889/7)

neyler < ne+eyler

Melâmet ehli neyler ‘âr u nâmûs

Çün ‘ârun şîşesini senge çaldım (1870/4)

“nidelüm” < EAT ne+it-

İdelüm vaşluñı heves nidelüm

Cân virelüm bu yolda bes nidelüm (1925/1)

1.4.1.2. Sözcük Başında Görülen Ünlü Düşmeleri

Muhibbî Divan’ında sözcük başında görülen ünlü düşmesi olayları birleşik sözcüklerde tespit edilmiştir.

“şimdi” < uş+imdi (Gülensoy, 2007:844))

Nice yıllar almaz iken bu dil-i gamkîni âh

Şükr kim şimdi cefâ sengin atup şâd eyledüñ (1512/4)

“şol” < ET uş+ol (Gülensoy, 2007: 846)

Şol kadar dökdüm firâkuñla gözüüm yaşını kim

Ortaya dil zevrâkını aldı ol deryâ gibi (Diğer Nazım Şekilleri 48/2)

Ğam beyâbânında urdum gögsüme şol deñlü seng

Şaçılup kanlar zemînüñ oldu yüzi lâle reng (1513/1)

“şöyle” < uş+öyle (Gülensoy, 2007: 848)

Añlamaz ‘âlmî vü kendüzini

Dili mest itdi şöyle bâde-i ışk (1432/3)

1.4.2. Ünsüz Düşmesi

Sözcük içinde sözcük sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste r, n, l, f gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile y, g, ğ, k, h gibi ünlüleşme ve sızıcılışma erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayına ünsüz düşmesi denir (Korkmaz, 2017: 242).

Muhibbî Divânı’nda ünsüz düşmesi olayı hece başında içinde ve sonunda gerçekleşmiştir. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

1.4.2.1. Sözcük Başında Ünsüz Düşmesi

1. y- düşmesi

“igit” < ET yig-it (Gülensoy, 2007: 1145)

Redd ider kapusından ağlar isem

İgitlige daħi sitâre gerek (1568/4)

2. b- düşmesi

farz olmuş < farz bolmuş (Paçacıoğlu, 2016: 139)

Bize farz olmuş iken olmaz islâma zâhir

Nice bir oturalum bunca günâhı çekelüm (1890/4)

ol- < bol- (Paçacıoğlu, 2016: 139)

Cân virüp şanma Muhibbı alasın bir bûse

Kimseler hüsni metâ‘ına harîdâr olmasun (2231/5)

1.4.2.2. Sözcük İçinde Ünsüz Düşmesi

1.4.2.2.1. -g- düşmesi

kulağın < ET kul-mak (işitmek) < kul-ga-k (Eren, 1999: 264)

Dehr elinden cân kulağın aç işit

Nâle eyler nây ü inler çeng ü ‘ûd (316/2)

“yalan” < ET yalğan (Gülensoy, 2007:1042)

Germ olma lşi‘r ile gel igen şâ‘irem dime

Şıgmaz mısın bu ‘âleme birkaç yalan ile (2397/6)

1.4.2.2.2. -l- düşmesi

getür- < ketür- < kel-tür- (Gülensoy, 2007: 367)

Bû getürdüñ bûy-ı zülfinden şabâ gerçek misin

Yoluña olsun hezârân cân fedâ gerçek misin (2246/1)

Nice tākāt getürem bakmağa ben gün yüzüñe

Gördi hüsünüñi düttâ oldı kadi gerdünüñ (1520/2)

otur- < oltur- (Paçacıoğlu, 2016: 477)

*Oturup taht-ı zümürrüdde olup sulṭān gül
Cem ‘ idüp cümle reyāhīni kılur dīvān gül (1757/1)*

*Dil şehrini göz yaşı eyle münakkaş
Ġam şāhı **oturmağa** emīrāne giçerse (2577/3)*

1.4.2.2.3. -r- düşmesi

“r” sesinin düşmesi konuşmada yaygındır (Özçelik; Erten, 2011: 50). Eserdeki örneği şöyledir:

“yoğ imiş” < yoğ ir-miş < ET yo-k er-miş (Çağbayır, 2017: 1473 - 5347)
*Diller alduñ evvel āhır ġāret-i dīn eyledüñ
Hey gözi āfet meger **yoğ imiş** imānuñ senüñ*

1.4.2.2.4. -d- düşmesi

“beter” < Far. bad+tar (Eren, 2007: 49)
*Yārelü gönliūme merhem istedükce yārdan
Yāre urdı daħi **beter** üstine ol yārenüñ (1477/4)*

1.4.2.3. Sözcük Sonunda Ünsüz Düşmesi

1.4.2.3.1. g-, ġ- düşmesi

Eski Türkçedeki bazı sözcüklerin son hecelerindeki “ğ” ve “g” sesleri Türkiye Türkçesinde düşmüştür (Ercilasun, 2007: 36). Muhibbî Divan’ında da “g” ve “ğ” seslerinin düştüğü tespit edilmiştir.

“**katı**” < ET kat-(1)ġ (Eren, 1999: 217)
*Key **katı** ma ‘zursun kendüñi gördüñ zāhidā
Saña ancak bu şunulmuşdur hemān sen lāfa gel (1758/4)*

“**nitekim**” < ne teg kim (Paçacıoğlu, 2016: 466)
*Bahr-i ‘ışkuñ **nitekim** yokdur nihāyet tūlına
‘Arz kılmağ kışsa-i zūlfüñ daħi tūl-ı emel (1697/4)*

“**kamu**” < kamuğ/kama < kamağ/kamgağ (Gülensoy, 2007:457)
*Nağşına aldanma dehrüñ eyle gönliñ sāde gel
Serv gibi ta ‘allukdan **kamu** āzāde gel (1716/1)*

“**kapu**” < kapuğ < ET kapığ (Eren, 1999: 208)

*Nev-cevân idüm sefîd oldı **kapuñda** rîşe bak
İşkuñ ile hastedür raḥm eyle bu dervîşe bak (1452/1)*

“**dürlü**” < türlüğ (Paçacıoğlu, 2016: 675)

*İçdügüm ḥûn-ı cigerdür yigüdüm derd ü elem
Dürlü **dürlü** maṭbah-ı dilde pişer aşum benüm (1886/2)*

1.5. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

Arapça şeddeli sözlerde, sözcüklerin iç ses ünsüzlerindeki asli ikizliğin tekleşme yoluyla ortadan kalkması olayına ikiz ünsüzlerin tekleşmesi denir (Korkmaz, 2017: 243).

İkiz ünsüz bulunduran sözcüklerdeki ünsüzlerden birinin düşmesi olayına ünsüz tekleşmesi denir (Gülensoy, 1988: 67).

“**kad**” < Ar. *ḳadd* (Pala, 2009: 247)

*Yüzden alup berḳi ‘in dâmânın itmiş der-miyan
Nâz ider gelmiş meger ol serv-**kad**-i reftâre şevḳ (1404/2)*

“**hak**” < Ar. *ḥaḳḳ* (Devellioğlu, 2008)

*Muşḥaf-ı ḥüsnüñ **ḥaḳıyçün** Ka ‘bedür kûyuñ şehâ
Bu Muḥibbî cân u dilden oldı ḳurbânuñ senüñ (1542/5)*

“**hac**” < Ar. *ḥacc* (Çağbayır, 2017: 1826)

*Harîr olsa ne tañ ḥâr-ı mugeylân
Şular kim pā koyalar rāh-ı **hacda** (2354/2)*

1.6. Göçüşme (Yer Değiştirme)

Bir sözcükte yan yana bulunan ya da komşu olan seslerin yer değiştirmesi olayına göçüşme (yer değiştirme) denir. Göçüşme olayının uzak ve yakın şekilleri mevcuttur (Özçelik; Erten, 2011: 53).

Göçüşme ünsüzlerin söylenişinde karşılaşılan zorlukları giderme esasına dayanır (Küçük, 2013: 70).

Eserde komşu iki ünsüz arasındaki göçüşme olan yakın göçüşme şekilleri mevcuttur. Divan’da görülen örnekleri şöyledir:

“eşki” < ekşi (Özçelik; Erten, 2011: 53)

*Güher-i eşki Muhibbî yolına eyle nisâr
Ola ide nazar çeşm-i güher yaşımuza (2367/5)*

“örgen-” < öğren- (Özçelik; Erten, 2011: 53)

*İşkî gel pervânenen örgen yanar âh eylemez
Bülbül-i şûrîde gibi âh ü feryâd eyleme (2409/4)*

1.7. Ünsüz Birleşmesi

İşaret teklik ve şahıs zamirlerinde yönelme hâl eklerini almasıyla ortaya çıkan “ñ” ve “ğ” seslerinin birleşmesi durumuna ünsüz birleşmesi denir (Börekçi, 2003: 46).

“aññ” < a +ñ+ga (Gülensoy, 2007: 625)

*Ĥammâme girüp yâr eger gele tırâşa
Ben olsam aññ kâşki berber dañi nâzik (1633/4)*

“baññ” < benge < ben+ge (Gülensoy, 2007: 111)

*Kalmadı dilde qarâr u şabr u bu tende mecâl
Âh kim hîç bilmedüm baññ nedendür işbu hâl (1737/1)*

“saññ < senge < sen+ge (Gülensoy, 2007: 729)

*Ey boyı servüm görelden saññ virdüm cân u dil
Ol sebeddendür aķar kūyuñda yaşum muttaşıl (1739/1)*

1.8. Ünsüz Derilmesi

Bu hadisenin en tipik örneğî /dur-/ yardımcı fîlinden geldiğî kesin olarak bilinen ve ekleşme öncesi biçimi olan /dururla/ nöbetleşe kullanılan /+dUr/ ekidir (Karaağaç, 2010: 77).

“muttaşıl+dur”

Muttaşıldur zülfüñ ile rişte-i cân çün ezel

Şāne idüp dōstum lutf eyle kılma münfa ‘il (1749/3)

“Mışrı+**dur**”

*Melāhat **Mışrıdur** la ‘lūñ şorarsam tañ mıdur tekrār*

Lebüñ şehrine ey meh-rū bedel kandi mükerrer yok (1396/3)

“yok+**dur**”

Ğırra olma gel cemāl ü hūsne ben dervīşe bak

*Vir zekāt-ı hūsünüñi **yokdur** aña bende eḥakk (1401/1)*

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞEKİL BİLGİSİ

Bir dildeki kök ve ekleri, bunların birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, dilin türetme ve şekille ilgili öteki konularını inceleyen dil bilgisi dalına şekil bilgisi adı verilir (Korkmaz, 2017: 220).

2.1. İSİMLER

Gerçekte veya tasavvurda bir varlığa ad olan sözcüklere isim denir (Banguoğlu, 2015: 319).

İsimler canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve mefhumların adları olan sözcüklerdir (Ergin, 2009: 218).

2.1.1. İsimlerde Yapım

2.1.1.1. İsimden İsim Yapan Ekler

İsimden isim yapım ekleri, isim kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan eklerdir. Bu ekler isim gövdelerine, isimden yapılmış isim gövdelerine ve fiilden yapılmış isim gövdelerine eklenirler böylelikle yeni bir isim türetirler (Ergin, 2009: 154).

Muhibbî Divan’ında kullanılan isimden isim yapım ekleri ise şunlardır:

2.1.1.1.1. /+e/

göze “kaynak, su kaynağı”; **ilke, töre** “örf, adet” sözcüklerinde görüldüğü gibi tek tük örnekler veren bir ek türüdür (Korkmaz, 2017: 119).

Muhibbî Divan’ında da çok işlek olarak kullanılmayan bir ektir. Birkaç örnekte karşımıza çıkmıştır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“giçe” < keç+**e** < ET kiç+**e** (Gülensoy, 2007:357)

Giceler eflâkde sûzân olan encüm degül

Ta’na gelmişdür gök ehli çeşm-i hayrândur baña (49/2)

“göze” < göz+**e** (Nişanyan, 2010:214)

Gözelerdür gözlerüm şankim tolâb üstindedür (518/1)

Sevdüm ise seni nâ-hakk yire kanum dökessin

2.1.1.1.2. /+an/

Cümle ezhâra nazar kıl gül çemen sulţânıdur

2.1.1.1.3. /+AK/

Dil Muhibbî iñiler dolâbdur

Yanagun tâzedür vird-i İremden

Bûyuña tûba ser-gerdândur ey dôst (201/4)

“ben**ek**” < beñ+**ek** (Gülensoy, 2007: 131)

65

‘Âşıkam haste-dilem baña yiter bir kepenek (1532/1)

“çanağ” < çan+ağ (Özçelik; Erten, 2011: 65)

Bugün ‘âm itdi dilber ni‘metini

Muhibbî Kays-veş şundi çanağum (1996/5)

2.1.1.1.4. /+ce/

Aslında eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma görevinde bir ad çekimi olan /+ce/ eki, kalıplaşma yoluyla yapısını, değiştirerek zamanla bir yapım eki olarak da kullanılmıştır. Yapım eki olarak sıfat, zarf ve adlar türetir (Korkmaz, 2017: 121).

Muhibbî Divan’ında zarf olarak kullanılmıştır.

“tâze+ce”

Hâk-i miñnetde cefâ sengiyle dil vîrânesin

Ola kim ma‘mûr ide mi‘mâr sevdüm tâzece (2439/4)

“nice” < ne+çe (Gülensoy, 2007: 607)

Zülfûñi ref‘it görinsün gün yüzüñ

Niceye dek ol niķâb ile tura (80/4)

“zerre+ce”

Şol kadar zârılık itdüm zerrece rahm itmedi

Bulmadum vaşlın dirîgâ irmedüm ol meh-veşe

“öñ+i+n+ce”

Ol şeh süvâr-ı meydân binse semend-i nâza

‘Uşşâķ olur öñince ser-cümle hep piyâde

2.1.1.1.5. /+cek/

Bu ek Türkçede başlangıçtan beri kullanılan, fakat kullanımı gittikçe azalan bir ektir (Ergin, 2009: 165).

/+CA/ ekinin /+ok/ ekiyle kaynaşmasından oluşmuş olan /+CAk (<çA+ok)/ eki; küçültme, sevgi ve tahsis işleviyle sıfat, zarf ve adlar türeten bir ektir (Korkmaz, 2017:124).

“sevdiceg” < sev-di+**ce+ok** (Korkmaz, 2017: 124).

Bilmeyüp hâlümi cevri eylerse olmaz ‘aceb
ıflldur sevdicegüm daği onüç yaşında (2562/3)

“tizcek” < tiz+**ce+ok** (Korkmaz, 2017:124)

Görüp aldanma dünyâya müzeyyen nakş u taşvîrin
Bu fânidür giçer tizcek arayup iste nakkâşın (2290/2)
Görüp aldanma dünyâya müzeyyen nakş u taşvîrin
Bu fânidür giçer tizcek arayup iste nakkâşın (2290/2)

2.1.1.1.6. /+cı/

Başlıca fonksiyonu meslek ve uğraşma ile ilgili isimler yapmaktır. Kullanış sahası çok geniş, işleklik derecesi çok yüksektir. Her türlü ismin sonuna gelerek onlarla ilgili meslek sıfatları, uğraşma işlemleri yapar (Ergin, 2009:157).

Muhibbî Divan’ında bu ekin düz-kalın şekli /+cı/ kullanılmıştır. Yuvarlak şekilleri /+CU/ ve düz-ince şekli /+ci/ kullanılmamıştır. Divanda kullanılan örnekleri şu şekildedir.

“yağma+cı”

Çeşm-i mestüñ döstüm ‘aql dile yağmacıdur
Hâl ü haıuñ cân uğurlar şanasın karacadur (400/1)

“şu+cı”

İçüben boş idelüm işbu felek küplerini
Dehr meyhanesine suçıyı dâm eyleyelüm (1953/2)

“revâ+cı”

Muhibbî kalmaya hergiz revâcı misk-i âhûnuñ
İletse bûy-ızülfinden şabâlar Çine Mâçine (2407/5)

2.1.1.1.7. /+cileyin/

Batı Türkçesinde işlekliliği sonradan azalan bu ek Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanılmıştır. Kullanış sahası zamirler olup zamirlere “gibi” ve “kadar” manaları verir; onların benzetme şekillerini yapar (Ergin, 2009: 174).

Muhibbî Divan’ında “ben” ve “sen” zamirlerine gelerek gibi edatı görevinde kullanılmış, benzetme anlamı katmıştır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“bencileyin” < ben+ci+leyin (Çağbayır, 2017: 544)

Binmesün cevri ü cefâ atına yârı kimsenüñ

*Çalmasun **bencileyin** görüp kararî kimsenüñ (1478/1)*

“sencileyin” < sen+çileyin (Çağbayır, 2017: 4142)

*‘Âlemde benüm **sencileyin** pâdişehüm yok*

Çapuñda benüm gibi senüñ var hezârân (2160/3)

2.1.1.1.8. /+de/

Bu ek cins isim kök ve gövdelerinden cins isim gövdeleri yapar (Daşdemir, 2015:32). /+de/ eki çekim ekiyken zamanla işlevini yitirip yapım eki görevinde kullanılmıştır. Muhibbî Divan’ında bir örneğe rastlanmış, sıfat görevinde kullanılmıştır. Divan’da kullanılan örneği şöyledir:

“gözde” < kö-z+de

*İşşı ziyânî **gözde** sermâyesin virüp*

‘Ömrini anuñ kimdür ömrden hesâb ider (758/2)

2.1.1.1.9. /+daş/

Bu ek Türkçede eskiden beri kullanılan, sahası çok geniş olmamakla beraber bir çeşit isim yapmakta işlekliliğini daima muhafaza eden bir ektir (Ergin, 2009: 167).

İsimden “ortaklık, beraberlik” bildiren ad ve sıfatlar türeten bir ektir (Korkmaz, 2017: 128).

a. Beraberlik bildirir

“yol+daş” < daş < +da+eş (Çağbayır, 2017: 1111)

Gülşen-i kûyî tolanmağa nigâruñ şubha dek
*Ey şabâ merdümlik it bir gice **yoldaş** ol baña(44/4)*

“ayak+daş”

İşk râhına girüp düşdüm belâ şahrâsına
*Vâdi-i miñnetde Mecnûndur **ayağdaşum** benüm (1912/2)*

b. Ortaklık bildirir

“ad+daş”

Vâdilere düşdüm nice gün Kays ile gezdüm
*Aldum çü cünûn mülkini darbi **adaşumdan** (2134/2)*

c. Baba ya da annesi aynı anlamında kullanılır

“karın+daş”

*Ġybet itme sen sen ol dünyâda bir **kardeşuñı***
Şöyle bil yimiş olursın cîfe vü murdâr etin (2270/4)

2.1.1.1.10. /+dUz/

İşlevi kesin olarak bilinmeyen ölü bir ektir. Eski Türkçede de işlek değildir (Korkmaz, 2017:129).

Muhibbî Divan’ında sınırlı örnekte rastlanmaktadır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“gün+düz”

Zülfüñi ref’ it cemâlûñden görinsün âfîtâb
*Gice ger yeldâ olursa ‘âķibet **gündüzlüdü**r (377/4)*

“yıl+düz” < yul+tuz < yal+tız (Tekin, 2001: 25-31)

Görmezem gün yüzini ey mâh-ı tâbânum benüm
*Şubha dek **yilduz** şayar bu çeşm-i giryânım benüm (Diğer Nazım Şekilleri 1/1)*

Bir gice olmadum ol mâha muķârin-i nedîm
*Naħs imiş katı sitâresi meger **yıldızumuñ** (1577/4)*

2.1.1.1.11. /+un/

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki vasıta durum ekinin bir kalıplaşma aşamasından geçerek zarf türetme ekine dönüşmesiyle oluşmuş bir yapım ekidir (Korkmaz, 2017:129).

Muhibbî Divan’ında yuvarlak ünlülü şekli bulunmaktadır. Divan’daki tek örneği şu şekildedir:

“uz+un”

Dem-be-dem bu gönliime zülf-i semen-sâlar gelür

Uzun uzak dürlü dürlü başa gavgâlar gelür (790/1)

2.1.1.1.12. /+Uz/

Adlarda ve sayı adlarında topluluk veya ikilik gösteren çokluk eki niteliğindedir. Çok eski bir ek olduğu için işlekliliğini kaybetmiş, günümüze kalıp hâlinde eklendiği sözlerle birlikte gelmiştir (Korkmaz, 2017: 142).

Muhibbî Divan’ındaki örneği şöyledir.

“gög+üs” < kög+üz (Korkmaz, 2017:142)

Erlik degül mi tîğ-i cefâya gögüs tutar

Ey dil seni gören kişi dir yüzi ağ ola (2591/2)

2.1.1.1.13. /+k/

İşlek olmayan bir ektir. Benzerlik ifade eder. (Ergin, 2009:177)

Muhibbî Divan’ında da işlek bir şekilde kullanılmamıştır. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

“yasağ” < yasa+k (Gülensoy, 2007:1079)

Gonce mey içmiş yasağın tutmamış şâh-ı gülün

Qoqayın ağzın şabâ didi bu hod evkâr mest (203/3)

“artuk” < art-+ (u)k (Gülensoy, 2007:80), (Hacıeminoğlu, 1992: 7)

Sâkiyâ gel şun Muhibbî’ye şarâbuñ tâzesin

Hakk dimişler lezzeti artuk olanuñ cedîd (325/7)

2.1.1.1.14. /+ki/

Bu ek isimlerden temsil ve vasıf isimleri, yani, zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapar. Başlıca fonksiyonu içinde bulunma, bağlılık ve aitlik ifade etmektedir. (Ergin, 2009: 161)

Muhibbî Divan’ında Türkçenin diğer dönemlerinde olduğu gibi sadece düz ünlülü şekliyle kullanılmıştır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“dil**deki**” < dil+de+**ki**

*İstedüm pinhân idem **dildeki** zaḥm-ı ḥaṇçerüñ*

Didiler yâ göreyin sîneñde yârâlar nedür (602/5)

“kûyuñdaki” < kûy+uñ+da+**ki**

*İtmeseñ ger bir nazar **kûyuñdaki** ‘âşıqlara*

Kimse ‘ayb itmez seni çün eski ḥûyuñdur senüñ (1564/3)

2.1.1.1.15. /+IU/

Her isme gelebilen ve isimden isim ve sıfat türeten en işlek isimden isim yapım eklerinden biridir (Korkmaz, 2017:133). Esas görevi aslında sıfat olarak kullanılan vasıf isimleri yapmaktır. /+II/, /+IU/ eki ya bir nesnede bir nesnenin bulunduğunu, bir nesnenin bir nesneye sahip olduğunu veya bir nesnenin bir nesneye bağlı bulunduğunu gösterir (Ergin, 2009: 159).

Muhibbî Divan’ında bu ekin düz şekilleri kullanılmıştır, sadece yuvarlak şekilleri kullanılmamıştır. Örnekleri şöyledir:

“dür+**lü**”

*Ṭutdı bu âḥır zamânı **dürlü** dürlü fitneler*

Şol gözüñle bir olalı mekr âlı kaşuñuñ (1601/4)

“sa ‘âdet+**lü**”

Esb-i nâza binüp ‘âşıklarını şayd idersin

*Ne **sa ‘âdetlü** ser olur ki fitrâke düşe (2535/3)*

“giz+**lü**”

Gizlüdür hâli kesüñ kimse Muhibbî bilmez

Zâhir olmaz anuñ iin nedürür taşında (2463/6)

“yazı+lu” < yaz-ı+lı < yad-u < yad-ığ (Çağbayır, 2017: 5263 - 5264)

Vâr idi levh dil üzre yazılu gam rakamı

Yog idi nâm u nişânum dañi levh ü kalemüñ (1595/3)

2.1.1.1.16. /+IIK/, /+IUK/

Genellikle adlardan ve sıfatlardan adlar türeten /+lık/, /+lik/, /+luk/, /+lük/ eki çok işlek ve kapsamlı bir ektir. Asıl görevi, eklendiği sözcüğe “tahsis, bir şey için” anlamı veren adlar türetmektir. Ekteki kullanım işlekliliği ve geldiği sözcüğün anlam ve yapısı ona, ana işlevine koşut yeni bazı görevler kazandırmıştır. Böylece ekin görevi dallanmış kapsamı genişlemiştir (Korkmaz, 2017: 135).

Muhibbî Divan’ında ekin /+IIK/, /+IUK/ şekilleri tespit edilmiştir.

“iki+lik”

İşk birdür iki görse tañ mı anı müdde ‘î

İkilikden giçmeye dünyâya şası gelmişe (2450/4)

“feryâd+lık”

Hasretiyle sen gül-i nev-restenüñ her gice âh

Şubh olunca eylerem bülbül feryâdlık (1402/3)

“hûb+lık”

Hûblık mülkinde kaldurduñ livâ-yı Husrevi

Virdi tâbluñ ser-te-ser âlemlere sıyt u şadâ (32/4)

“üstâd+lık”

üstâd <Far. üstâd (Çağbayır, 2017: 5059)

Biz senüñle âşinâyuz sen idersin yâdlık

Bendeye lâyıķ mıdur kim isteye üstâdlık (1402/1)

“zârı+lık”

Şol kadar zārılık itdüm zerrece raḥm itmedi
Bulmadum vaşlın dirīgā irmedüm ol meh-veşe (2483/2)

“göz-lük”

Ay u günden gözlük itse çeşmine pīr-i felek
Görmeye gökler yüzinde saña beñzer bir melek (1470/1)

2.1.1.1.17. /+sul/

Addan benzerlik fiili türeten /+sI/, /+sU/ eki ve fiilden ad türeten /-l/ ekinin kaynaşmasından oluşan bu birleşik ek bir iki sözcükde kalmış ölü eklerdendir. Addan ilgi sıfatları türetmiştir (Korkmaz, 2017: 140).

Muhibbî Divan’ında tek örneği bulunmaktadır.

“yoḥ+**sul**”

Revâ mıdur Muhibbî ola maḥrûm
*Vişâle ire ger **yoḥsul** eger bây (2783/5)*

2.1.1.1.18. /+sUz/

/+sIz/, /+sUz/ eki, isimden “yokluk, eksiklik” bildiren olumsuz sıfatlar türeten çok işlek bir ektir. “Sahip olma, kendinde bulundurma” görevindeki sıfat türeten /+IU/, /+IU/ ekinin karşıtıdır. (Korkmaz, 2017:140)

Muhibbî Divan’ında yokluk anlamı verme göreviyle kullanılmıştır. Düz ünlülü şekilleri kullanılmamış sadece yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmıştır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“sen+**süz**+in”

Gül açılsa ḥalk-ı ‘âlem gün gibi ḥandân olur
***Sensüz**in gülzâr-ı ‘âlem cümle zindândur baña (7/2)*

“cân+**suz**”, “gülistân+**suz**”

Gül yüzüne sünbülüñden eyledüñ beñzer niḳâb
*Âh kim cân bülbülin **cânsuz gülistânsuz** ḳoduñ (1541/2)*

“vefâ+suz”

Nola dirsem saña ‘ömrüm niçün dün gice gelemdüñ

Vefâsuzsın benüm ‘ömrüm niçün dün gice gelmediñ (1515/1)

2.1.1.2. Fiilden İsim Yapan Ekler

Fiilden isim yapma ekleri fiil kök ve gövdelerine gelerek onlardan isim yapmak için kullanılır. Bu ekler fiil köklerine, isimden yapılmış fiil gövdelerine ve fiilden yapılmış fiil gövdelerine eklenirler (Ergin, 2009: 184).

Muhibbî Divan’ında kullanılan fiilden isim yapma ekleri şunlardır:

2.1.1.2.1. /-a/

İşlek olmayan, ancak bir iki sözcükde bulunan bu ek klişeleşerek sonradan fiilden isim yapma eki durumuna girmiştir. Genellikle zarf-fiil eki /-a/, /-e/ eklerinin klişeleşmesi ile ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Canlı olmayan, örneklerde donup kalmış bulunan bu ek genellikle yapılan nesne ve yeri ifade etmek için kullanılmıştır (Ergin, 2009: 193).

Muhibbî Divan’ında bir örnekte rastlanmaktadır.

“yara” < yar-a (Çağbayır, 2017: 5216)

Hâk-i kûyın eşk-i çeşmümle varup nem eyledüm

Yarasına gönlümüñ ol hâki merhem eyledüm (1916/1)

2.1.1.2.2. /-ak/

/-ak/ eki tek veya çok heceli kök ve gövdelerinden sıfat ve ad türeten işlek bir eklerdendir (Korkmaz, 2017: 145).

“yatağ” < yat-ak

Göñül ‘ışkuñ harâbıdur hâzer kış pâymâl itme

Hayâl-i zülf ile ejder yatağıdur o vîrânlık (1408/2)

“bat-ak”

Kûyına yârüñ irmege bir çâre bulmadum

İtmiş anuñ çü yolların eşküñ batağ batağ (1417/6)

“şun-ağ” < sun-ak (Çağbayır, 2017: 4355)

Bir sıfâli şunağın virmeye bir câm-ı Ceme

Rinde kim kûşe-i meyhânede bir Cem görünür (521/3)

2.1.1.2.3. /-al/

/+A-/ eki ve edilgenlik bildiren /-l-/ çatı ekinin kaynaşmasından oluşan /+Al-/ eki, ünsüzle sonuçlanan sıfatlardan “olma” bildiren “fiiller” türeten birleşik bir ektir. Bu türetmelerde /-l-/ ekinin işlevi etkin durumdadır (Korkmaz: 2017: 173).

Muhibbî Divan’ında kullanılan örnekleri şöyledir:

“*tokı-nal*dan < tokı-n-**al**+dan

Gözümde dökilen dürdânelerdür

*Yüzüme tokı-nal*dan esfer olmuş (Diğer Nazım Şekilleri 75)

“*yazal*dan” < yaz-**al**+dan

*Yâ yazal*dan hüsn-i evrâka gubâr-ı haft ile

Vakf ider esmâ-ı hüsnâyı olur ta ‘vîz-i cân (2029/4)

2.1.1.2.4. /-ce/

Bu ek dönüşlü fiillerden bir hareketin sonucu olan soyut adlar türeten bir ektir (Korkmaz, 2017: 148).

Muhibbî Divan’ında kullanılan örnekleri şöyledir:

“*eglen*ce” < egil-en-**ce** (Çağbayır, 2017: 1380)

*Gönlümün eglen*cesidür cân u dil ârâmıdır

Dôstlar dil-hasteyem derdüme dermân kandedür (398/2)

2.1.1.2.5. /-ı/ /-u/

Daha çok tek heceli geçişli ve geçişsiz fiillere gelen /-I/, /-U/ eki çok işlek ve verimli bir ektir. Şekil yapısı bakımından aslında yardımcı ünlüdür. Eski Türkçede fiilden isim türeten /-(I)g/, /-(U)g/ eki Güney-Batı Türk lehçelerindeki gelişme sürecinde eriyip kaybolunca fiilin son ses ünsüzü ile eki kaynaştıran /-(I)/, /-(U)/ yardımcı ünlüleri /-g/ ekinin yerini almış, böylece fiilden ad türeten bir ek niteliği kazanmıştır (Korkmaz, 2017: 153).

Muhibbî Divan’ında hem dar hem de yuvarlak ünlü ile olan şekilleri kullanılmıştır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“ayru” < adru < adru < adır-u (Hacıeminoğlu, 1992:11)

*Yâr elinden **ayru** düşmek hey ne müşkil derd olur*
Ey Muhibbî aña nisbet ölmek âsândur baña (49/5)

“korku” < kork-u

***Korkum** budur ki dîdelerüm yaşı aķarak*
Halk-ı cihâna derd-i dilüm aşikâr olur (369/3)

“tolu” < tol-u

*Her **tolu** başına bir kerre alur bûsesini*
Böyledür rûz-ı ezelden berü bâzâr-ı kadeh (300/2)

“dah-ı” < EAT daķ-ı < ETtaķ-ı (Gülensoy, 2007:261)

Şıma şehâ bu gönlüm mmkin degül yirine
Bir daķi gelmek olmaz olsa şikeste pîşe (2510/2)

2.1.1.2.6. /-ici/, /-üci/

Her türlü fiil kök ve gövdesine getirilerek ad ve sıfat türeten çok işlek bir ektir. Geçişli fiillere getirilmesi geçişsiz fiillere oranla daha yaygındır (Korkmaz, 2017:153).

Muhibbî Divan’ında fiilin gösterdiği işi yapan anlamında kullanılmıştır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“dök-üci”

Gönder ilerü gamzeni yâr- cefâ-cû
*Çeşmün gibi bir **döküci** hûn-hâr ele girmez (1081/3)*

“id-ici”

Gönlüm harâba virdi yine leşker-i gamı
*O zulm **idici** husrev-i hubân ne yirdedür (397/4)*

“di-y-ici”

‘Âşık **diyici** kendiye bî-ḥadd olupdur
Sen de Muḥibbî lâfi ko ‘ışka nişân getir (527/5)

2.1.1.2.7. /-id/

Eski Türkçeden beri süregelen bu ek Eski Anadolu Türkçesinde de birtakım örnekler vermiş ancak daha sonra işlekliğini yitirmiştir (Korkmaz, 2017: 170).

Muḥibbî Divan’ında bir sözcükte kullanılmıştır.

“geç-id”

Varmazam kūyuña yaşum baña virmez **geçid**
Âh sehâbı yağdurur bârân bârân üstine (2415/2)

2.1.1.2.8. /-(I)k/, /-(U)k/, /-k/

Geçişli geçişsiz tek ve çok heceli fiillere gelerek sıfat ve adlar türeten çok işlek bir ektir. Bu ekle yapılmış türetmelerin özellikle sıfat olanlarına, yapılmış bitmiş bir işi nitelik olarak üzerinde taşıma özelliği verir (Korkmaz, 2017: 154).

Muḥibbî Divan’ında düz ünlülü ve dar ünlülü şekilleri kullanılmıştır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“bölük” < böl-ük (Paçacıoğlu, 2016: 146)

Nice bir öldüresin bir bölük üftâdeleri
İtmeyüp rahmı ‘aceb arturur olduñ sitemi (Diğer Nazım Şekilleri 49/2)

Gerçi kim kahrüñ kavîdür rahmetüñ gâlib aña
Bir **bölük** üftâde budur iç imüzde söz bizüm(1868/4)

“bulanuk” < bulan-uk

Uğrama sakın eşküme ey dil şanup geçid
Âdemler alıcı **bulanuk** kanlu tunedür (647/4)

“delik” < del-ik

Gamze oқиyle bağrumı itdi **delik** delik
Bağlandı kaḍdüme yine dilber şadaḵ şadaḵ (1417/5)

“yıkık” < yık-ık

Ger yaparsa bu yıkık gönlüm evin bir seng ile
Tâ kıyâmet Ka 'be-i 'ulyâ hakkı âbâd olam (1972/4)

“gerek” < kerge-k (Paçacıoğlu, 2016: 268)

Merd-i meydân ol Muhibbî virme dünyâyâ göñül
Merd olanlar çünkü dimişler gerek gayret ere (2559/7)

2.1.1.2.9. /-l/

/-l/ eki eski Moğolcada ve Türkçe ile aynı şekilde olan bir ektir (Gabain, 2007: 53).
Geçişli veya geçişsiz fiillerden cins isimleri yapar (Daşdemir, 2015: 34).

Muhibbî Divan’ında da örneği bir tanedir. Örneği şöyledir:

“di-l+i” < ET ti-l (Gülensoy, 2007: 283)

Sahtdür yârüñ dili itmez aña hergiz eser
Âhum odı ger irişe âhen ü mermer yakar(504/3)

2.1.1.2.10. /-(ı)m/

Geçişli ve geçişsiz tek bazen de çift heceli fiillerden ad türeten işlek bir ektir. Bu ek ünlü ile biten fiillere yalnız /-m/ olarak, ünsüz ile bitenlere, araya /-I-/ , /-U-/ yardımcı ünlü olarak kullanılır (Korkmaz, 2017: 157).

Muhibbî Divan’ında bir örneği tespit edilmiştir.

“yar-ım”

Bûseye bir cân nedür biñ cân virürdüm cân ile
Yarım ağız bûse ikrâr eylese yârum baña (27/3)

2.1.1.2.11. /-k/

Yaptığı isimleri genellikle fiilin gösterdiği harekete uğramış olan, bazen da hareketten doğmuş bulunan veya o hareketi yapan çeşitli nesneleri karşılar (Ergin, 2009: 188).

Muhibbî Divan’ında kullanılan örnekleri şöyledir:

“dilek” < dile-**k**

Gül yüzün şevğine her kim zâr u giryân olmaya
Dilegüm budur anı ‘âlemde şâdân olmaya (48/1)

“döşek” < döşe-**k**

Çünkü necâtı ört ü **döşek** buriyâ diler
Bilmez anı ‘âşıka bir kırı câ yiter (495/4)

“elek” < ele-**k**

Ey Muhibbî dakîk-i nazmumdan
‘Akd-i pervîne tab ‘um aşdı **elek** (1568/5)

“eksük” < eksü-**k**

Yine eşkümle oldu la ‘l-i hem reng
Cefâdan başuma **eksük** degül seng (1480/1)

2.1.1.2.12. /-kin/

Geçişli ve geçişsiz tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş sıfatlar türeten çok işlek bir ektir. Ekin ön sesi, eklendiği fiilin son ses ünsüzünün tonlu olup olmamasına göre “k-” veya “g” olabilir (Korkmaz, 2017: 152).

Muhibbî Divan’ında bir örneği tespit edilmiştir.

“geçkin” < geç-**kin**

Ey gubârı haş şu deñlü yidüm esrâr-ı gamuñ
Kim beni **geçkin** gören şanur ki bir hayrân uyur (925/4)

2.1.1.2.13. /-mur/

Türkiye Türkçesinde, yalnız geçişsiz tek heceli fiillerden türetilmiş yağmur ve kömür sözlerinde yaşayan ölü eklerdendir (Korkmaz, 2017: 166).

Muhibbî Divan’ında “yağmur” sözcüğünde kullanılmıştır.

“yağ-**mur**”

Ebr-i âhuñla dilâ kesme gözün **yağmurını**

Şöyle yağdur dökmemiş ola o bârânı bulut (211/2)

2.1.1.2.14. /-ğû/

/-ğû/ eki işi yapanı belirtir, soyut isimler yapar, alet ismi ve sıfat yapar (Gabain, 20007: 52)

Muhibbî Divan’ında soyut isim yapma görevinde kullanılmıştır.

“kayğû” < kad-ğû (Paçacıoğlu, 2016: 354)

Didüm öldi Muhibbî didi ol yâr

Gedâ ger ölse şâh eyler mi kayğu (2323/5)

2.1.1.2.15. /-z/

/-(A)z/ eki, bugün işlekliliğini kaybetmiş çok eski bir türetme ekidir. Türkiye Türkçesine kadar gelebilmiş örneklerde ek, kökle iyice kaynaşmış olduğundan görevi artık anlaşılamaz duruma gelmiştir. Ancak Eski Türkçe ile yapılan karşılaştırmalar ekin varlığını aydınlığa çıkarmaktadır (Korkmaz, 2017: 171).

Muhibbî Divan’ında kullanılan örneği şöyledir:

“göz” < *gö-z (Daşdemir, 2015: 270)

Âteş-i ‘ışka yanarduñ ey Muhibbî ser-te-ser

Gözlerümden dökmeşe hûn-ı dili bârân-ı ‘ışk (1397/5)

2.1.2. İsimlerde Çekim

Cümlelerin çeşitli öğeleri arasında geçici anlam ilişkileri kurmak üzere isim ve isim soylu sözcüklerin durum ekleri alarak girdikleri çekimlere isim çekim ekleri denir (Korkmaz, 2017: 65).

2.1.2.1. Çokluk Ekleri

Adlarda ve zamirlerde aynı türden birden çok varlığı anlatmak için kullanılan özel eklerdir (Korkmaz, 2017: 107).

Kalınlık-incelik uyumuna giren bu ekten sonra soru eki, hâl ve iyelik ekleri getirilebilir (Özçelik; Erten, 2011:108).

Muhibbî Divan’ında /+lAr/ eki ile çokluk yapılmıştır. Divan’da görülen örnekler şöyledir:

/+lAr/

“ebrû+lar”

*Ola kim pâyâna irse rûze-i hicrûñ dilâ
‘Iyd-ı vaşlın gözleyüp ebrûları âyîne bak (1421/3)*

“‘âşık+lar+uñ”

*Ğamzesinden kim ola añun bugün cân kırtara
Katlne ‘âşıklarun bağlandı çün çeşmi şadağ (1423/2)*

“şu+lar”

*Çeşm-i ‘âşık gibi olmuş her taraf şular revân
Ey gönül şûridelik eyyâmdır şahrâya bak (1430/5)*

“nebî+ler”

*Nebûler serveridür çün Muhammed
Mübârek ismidür hem dañi Añmed (23/1)*

“zerre+ler”

*Zerreler içinde kendin şaklamış hûrşidi gör
Katrelerden nice cem ‘itmiş özin deryâyı bak (1436/3)*

“server+ler”

*Zülfüñün bendinde bağı nice serverler seri
Çık serîr-i hüsne virildi saña ser-dârlık (1443/2)*

2.1.2.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden işletme ekleridir. Bir nesnenin başka bir nesnenin malı olduğu, başka bir nesneye bağlı olduğu veya başka bir nesnenin parçası olduğu ifade edilmek istenirse o nesneyi karşılayan ismin sonuna iyelik eki getirilir (Ergin, 2009: 222).

Adın karşıladığı nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu belirten çekim eklerine iyelik ekleri denir (Korkmaz, 2017:165).

Muhibbî Divan’ında kullanılan iyelik ekleri şunlardır:

I. teklik şahıs	/+(u)m/
II. teklik şahıs	/+(U)ñ/
III. teklik şahıs	/+I/, /+(s)ı/
I. çokluk şahıs	/+(ü)müz/
II. çokluk şahıs	/+ñuz/, /+(I)ñuz/
III. çokluk şahıs	/+leri/

1. I. teklik şahıs iyelik eki: /+(u)m/

Muhibbî Divan’ında I. teklik şahıs iyelik /+um/ şekliyle kullanılmıştır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“âh+um”

Âhum ile seyl-i eşküm gönline kılmaz eser
Anuñ içün kâfiri bünyâddur dirler baña (16/2)

“boyun+um”

Nice yirden boynuma zencîr-i zülfi var iken
Halk-ı âlem bilmeyüp âzâddur dirler baña (16/3)

“günâh+um”

Günâhum çok yapışdum dâmenüñe
Ayırma toğrı yoldan sen bû gibi (19/4)

2. II. teklik şahıs iyelik eki: /+(U)ñ/

Muhibbî Divan’ında II. teklik şahıs iyelik /+Uñ/ şekliyle kullanılmıştır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“emir+üñ+ile”

Rûzı rûşen eyledüñ emrüñle gün itdi tulû ‘
Giceyi encümler ile zeyn idüp târ eyledüñ (5/5)

“ağız+uñ+a”

Ġonca dirdüm aġzuña lîkin anuñ ġüftârı yok
Serv dirdüm kıaddüñe amma anuñ reftârı yok (1395/1)

“kıadd+üñ+e”

Kıyâmet kıaddüñe beñzer cihan bâġında ‘ar‘ar yok
Yücelsün müntehâ kıaddüñ ana ‘alemde hem-ser yok (1396/1)

3. III. teklik şahıs iyelik ekleri: /+I/, /+(s)ı/

Muhibbî Divan’ında III. teklik şahıs iyelik /+I/, /+(s)ı/ şekliyle kullanılmıştır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“el+i+n+den”

Hasret-i hicrân elinden âh vâh
Olmışam derdâ dirîġâ mübtelâ (17/2)

“ağız+ı”

Lebüñ turur iken şeker-añanlar
‘Aceb var mıdur anuñ aġzı dadı (2702/3)

“kıamu+sı” < kıamu < ET kıamaġ/kamuġ (Çaġbayır, 2017: 2372)

Sünbülün búyın alup baġda ġayl-i ezhâr
Oldı şûrîde kıamusı dönüben Mecnûna (2455/4)

4. I. çokluk şahıs iyelik eki: /+(ü)müz/

Muhibbî Divan’ında I. çokluk şahıs iyelik /+(ü)müz/ şekliyle kullanılmıştır. Divan’da kullanılan örnekleri şu şekildedir:

“el+ümüz+den”

Ser-i zülf-i kec ile çaldı lebinden dilümi
Elümüzden ne gelür nic ‘idelüm ġüce ne dâd (320/2)

“kıadd+ümüz+i”

Atalum yine âh oklarını

*Büküben **ḳaddümüzi** yâ olalum (1809/4)*

“üst+ümüz+e”

Çignedür bir bölük üftâdeleri

*Sürer **üstümüze** feres nidelüm (1925/5)*

5. II. çokluk şahıs iyelik ekleri: /+ñuz/, /+(U)ñuz /

Muhibbî Divan’ında II. çokluk şahıs iyelik /+ñuz/, /+(u)ñuz/ şekliyle kullanılmıştır.

Örnekleri şu şekildedir:

“ḳul+lar+uñuz”

***Ḳullaruñuz** nice bir zulm ile bî-dâd idesin*

Pâdişehsin demidür ‘adl ḳılup dâd idesin (2097/1)

“ara+ñuz+da”

Görmeze urma şehâ hışm ile ḳıl bâri nazar

*Döstum ḳanı **arañuzda** olan ḥaḳḳ-ı nemek (1532/2)*

6. III. çokluk şahıs iyelik ekleri: /+leri/

Muhibbî Divan’ında III. çokluk şahıs iyelik /+leri/ şekliyle kullanılmıştır. Örnekleri şu şekildedir:

“göz+leri+n+i”

*Gözlerüñe beñzedüp **gözlerini** âhûlaruñ*

Anuñ içün tağa düşüp ḥalkdan oldum cüdâ (96/3)

“iç+leri+n+den”

Sûz-ı dilden gerçi bunca söyledün ra‘na ḡazel

*Lîk itdüm **içlerinden** işbu beyti intiḥâb (148/4)*

2.1.2.3. Soru Eki: /+mI/

Soru eki ismin soru şeklini yapan çekim ekidir (Ergin, 2009: 243). Muhibbî Divan’ında kullanılan soru eki /+mI/’dır.

/+mI/

“revâ+**mi**+dur”

*Hîç revâ **midur** dilâ sen böyle cây-ı âbda*

‘Ömri zâyî ‘ eyleyüp bir dem kalasın h ‘âbda (2427/1)

“ol-ısar+**mi**”

*Bend-i zülfüñden Muhibbî olısar **mi** hîç halâş*

Halka halka kâkülüñden aña çün dâm eyledüñ (1535/5)

“tañ **mi**”

*Garğa virse eşk-i çeşmi **tañ mi** gönüm kişverin*

Gözlerüm yaşına nisbet çün bilürsin Tunca yok (1414/6)

“yet-mez **mi**”

Ser çekdi yine âteş-i dil çarha ‘âlem-vâr

*Yetmez **mi** şehîdi gama bu deñlü ‘alâmet (235/3)*

“aceb **mi**+dür”

Lebüñden buse itersem beni ‘ayb eyleme cānā

*‘Aceb **midür** talb itse kişi derdine dermānlık (1408/3)*

“zülfüñ **mi**+dür”

*Görinen **zülfüñ midür** didüm yāhūd dām-ı belā*

Didi yañlış añladuñ bī çāre dārñddur senün (199/5)

2.1.2.4. Hâl Ekleri

Hâl ismin kendi dışında kalan sözcüklerle ilişkisini ifade eden dil bilgisi kategorisidir (Ergin, 2009: 226).

Muhibbî Divan’ı işlevsel olarak incelendiğinden klasik dil bilgisinden farklı olarak Divan’da yirmi yedi tane hâl eki tespit edilmiştir.

2.1.2.4.1. Ayrılma hâli

Ayrılma, uzaklaşma, terk etme bildiren hâldir (Alyılmaz, 1994: 65). Muhibbî Divan’ında kullanılan ayrılma hâli eki /+dAn/ dır. Örnekleri şöyledir:

1. /+dAn/

“el+den”

*Ey Muhibbî koma **elden** dâmeniñ*
Ger cefâ vü cevri ide vü ger vefâ (33/5)

dil+iñ+den

***Diliñden** gitmesün her demde sübhân*
Ki oldur kullaruñ derdîne dermân (6/1)

cânân+dan

*‘Âşıka cevri ü cefâ her lahza **cânândan** gelür*
Baňa ol mihr ü vefâdur çünki ol andan gelür (873/1)

2.1.2.4.2. Aitlik hâli

Aitlik hâli, ya üzerine geldiği isme ait olan bir varlığın yerini tutan aitlik zamirleri (Korkmaz, 2017: 430) ya da varlığın bulunduğu yeri, zamanı gösteren aitlik sıfatları yapar. Bu bakımdan sıfat yan cümlesi işlevine sahiptir (Banguoğlu, 2015: 479).

Muhibbî Divan’ında kullanılan ayrılma hâli eki /+ki/ dir. Örnekleri şöyledir:

/+ki/

hüsn+üñ+de+ki

*Ayet-i **hüsnüñdeki** müşkilleri keşf eyleyüp*
Yazdı haţtı bir ğubârî haţıla tefsîr aña (75/2)

dil+de+ki

*İstedüm pinhân idem **dildeki** zaĥm-ı ħançerüñ*
Didiler yâ göreyin sîneñde yârâlar nedür (602/5)

2.1.2.4.3. Benzerlik hâli

Filin “tarz”, ismin “sıfat” bakımından benzetildiği unsuru gösterir. Benzerlik hâli hâl zarfı ya da benzerlik tümleci yapar (Daşdemir, 2015,73).

Muhibbî Divan'ındaki benzerlik hali sadece ekle değil edatla da sağlanmıştır. Kullanılan edatlar “**tek**, **gibi**” ekler /+çileyin/, /+leyin/, /+ce/'dir. Örnekleri şunlardır:

1. gibi

“**gibi**” < kibi < kip+i (Hacıeminoğlu, 1992 40)

*Güll u gâşdan kurtulup olur Muhibbî şâf-kalb
Bûte-i hicrân içinde zer **gibi** çün kâl olur (824/5)*

*Ney **gibi** bağrum delindi çâresüz âh eylerem
Gönderürem her nefes âh ile efğâhı saña (70/3)*

2. tek

*Zârlıgum diñlemezsın didüm ey gül yüzlü yâr
Didi kûyumda senüñ **tek** var nice yüz biñ hezâr(813/1)*

3. /+leyin/

“Mecnûn+**leyin**”

*Belâ zenecîrlerin Mecnûn**leyin** âh
Dağar boynuma ahır zülf-i Leylâ (50/2)*

“bûlbûl+**leyin**”

*İñlerem **bûlbûlleyin** sen gülden ayru dem-be-dem
Ancağ oldu nâle vü âhum benüm bâd-ı hevâ (72/4)*

“Mecnûn+**leyin**”

*Deyr-i âlemde kaçan kim bir şanem peydâ olur
İşka düşüp niceler **Mecnûn-leyin** şeydâ olur (948/1)*

4. /+çileyin/

“ben+**çileyin**”

*İşkuñ yolında cânla ser terkin eyledüm
Var mı cihânda **bencileyin** bir fedâyı gör (850/3)*

“sen+cileyin”

*Bir **sencileyin** hüsñ gülistânına karşı
Bülbüllerini eyleyici zâr kimüñ var (313/3)*

5. /+ce/

“sen+ce”

*Cefâ vü cevri çekmiş var mı bence
Nitekim yok güzeller içre **sence** (2375/1)*

“ben+ce”

*Belâ-keş añılur Mecnûn u Ferhâd
Velî her biri çekmedi **bence** (2540/3)
Eger Ferhâd ü Vâmık Kays ü Mecnûn
Degüldür her biri ‘ışk içre **bence** (2540/4)*

2.1.2.4.4. Beraberlik hâli

Cümledeki yargının gerçekleşmesinde özneye ya da nesneye eşlik eden veya onlarla birlikte yargıya konu olan ögeyi gösterir. Beraberlik tümleci veya hâl zarfı yapar (Daşdemir, 2015: 74).

Muhibbî Divan’ında beraberlik hâli “ile” edatı ve hâl ekiyle sağlanmıştır. Örnekleri şöyledir:

1. /+le/

hayâl+ün+le

***Hayâlünle** toludur hâne-i çeşm
Ço gelsün eyledüm gönümde şad-câ (77/3)*

“tir-i gamze+ñ+le”

***Tir-i gamzeñle** Muhibbî derd mendi öldürüp
Hamdülillah ki anuñ derdine dermân eyledüñ (1500/6)*

“pîrehen+üñ+le”

Gözi açılrsa Ya ‘kūbuñ nola ey Yūsuf-ı Mısrî

*İrişdi çün senün **pîrehenüñle** zerrece bûyuñ (1503/2)*

2. İle

ile

*Bûy-ı zülfini şabâ yili **ile** gönder baña*

Ben dahî göndereyüm cân u dilüm senden yaña (103/1)

Serv-i şeklin nakş ider sînemde şemşîrûñ senüñ

*Bâğ-ı dilde gül bitürür zaḥm **ile** tîrûñ senüñ (1647/1)*

2.1.2.4.5. Bulunma hâli

Yargının gerçekleşme yerini veya zamanını gösteren isim hâlidir (Alyılmaz, 2010: 107-123).

Muhibbî Divan’ında bulunma hâli yerde bulunma hâli ve zamanda bulunma hâli olarak ayrılabilir.

2.1.2.4.5.1. Yerde bulunma hâli

Yerde bulunma hâli eki /+DA/’dır. Cümlede yer tümleci ve zarf tümleci yapar (Daşdemir, 2015: 75).

Muhibbî Divan’ında yerde bulunma hali /+dA/ ile yapılmıştır. Örnekleri şöyledir:

/+dA/

“idrâk+in+de”

*Hüsnüñ **idrâkinde** ‘aciz çeşm-i erbâb-ı nazar*

Ḳâşır olmışdur kemâlâtuñda aql-ı hırde-bîn (18/2)

“kûy+uñ+da”

***Kûyuñda** ben ğaribe itmem dimiş çü dildâr*

Olsun ziyâde lutfi bize ri ‘ayet ancak (1394/5)

“bâğ-ı hüsn+ü+ñ+de”

*Nigârâ bâğ-ı hüsnünde ruhuñ bir tâze ter güldür
Aña karşı bu dil feryâd ider şûrîde bûlbûdür (612/1)*

Bulunma durumu ekini almış isim bildirme eki alarak ya da ek-fiille çekime girerek yüklem olabilir (Korkmaz, 2017: 299).

“ben+**de**+i-miş”

*Bende imiş yâr bilmezdim Muhibbî hayf kim
Her yaña bilmezligümden arar ideüm yârı ben (2031/2)*

“baş+**da** i-miş”

*Sitem-i tîğ ile kılduñ cānı rişte
Ne çäre başda imiş nüvişte (2417/1)*

2.1.2.4.5.2. Zamanda bulunma hâli

Zamanda bulunma hali (+bu) zaman zarfları üzerinde işaretsiz diğer zaman bildiren sözcükler üzerinde ek veya ek-edat kombinezonlarıyla işaretlidir. Genellikle zaman tümleci yapar (Daşdemir, 2015: 76).

Muhibbî Divan’ında zamanda bulunma hâli çeşitli eklerle sağlanmıştır. Örnekleri şöyledir:

/+**dA**/

“gün+**de**”

*Ey Muhibbî biñ kana girmişsin dime dildârı sen
Günde biñ kan eylese mu ‘tâddur ol kan aña (36/6)*

“mağşer+**de**”

*Rûz-ı mağşerde Muhibbî bendeñi
İRme anı rahmetinden yâ rahîm (1/6)*

*Ümîdüñ tut ki hâyriñ ola ağır
Kaçankim kurula mağşerde mizân (6/4)*

“ezel+**de**”

*Okuduñ levh-i ezelde her ne kim menkûş idi
Olđı zâhir saña ‘ilm-i evvelin ü ahırîn(18/3)*

“kūyuñ+da”

*Kūyuñda ben ğaribe itmem dimiş çü dildār
Olsun ziyāde lutfi bize ri ‘ayet ancak (1394/5)*

“āsumānın+da”

*Yüzüñ envārına beñzer güzellik āsumānında
Şarkdan bir tülū ‘itmiş meh ü mihr-i münevver yok (13964)*

“gülşen-i kūyuñ+da”

*İñledüm çün gülşen-i kūyuñda ben bülbül-şifat
Tutmadun eş bī-vefa gül gibi sen hergiz kulağ (1401/2)*

2.1.2.4.6. Eşitlik hali

Eşitlik ekinin temel görevi eşitlik, gibilik, kadarlık ve benzerlik bildirmektir (Buran, 1996: 266).

Muhibbî Divan’ında eşitlik hâli “kadar” edatı ile sağlanmıştır. Örneği şöyledir:

*Bir zerre kadar girmedi guşma Muhibbî
Kūyına varup āh ile ğavgāyı büyütüñ (1488/5)*

2.1.2.4.7. Görelilik hâli

Düşünce açısından, eylemin bildirdiği anlamın doğruluğunun veya yanlışlığının yalnız cümle içindeki kişiye, nesneye veya duruma göre değişebileceğini ifade eden hâldir (Kara, 1996: 62).

Muhibbî Divan’ında görelilik hâli için /+ce/ eki ve “göre” edatı kullanılmıştır. Örnekleri şöyledir:

1. göre

“aña göre”

Zerrece ârzû kalmaz dil-i ‘âşıkda yakın

*Ey Muhibbî bir olur **aña göre** nist ü hest (219/5)*

Kākūlinde baġlu dil ben vādi-i hayretdeyem

*Ey ġam **aña göre** ol āvāre-i āvāreden (2157/2)*

2. /+ce/

“sence”, “bence”

*Beñzemez bir mûyûña ey dost Leylî **sence** yok*

*Çayse Mecnun didiler Mecnunlık içre **bence** yok (1414/1)*

2.1.2.4.8. Hedef hâli

Cümlede yüklemın hedefını, amacını belirten hâldir (Börekçi, 2007: 245-276). Muhibbî Divan’ında hedef hâli “içün” edatı kullanılmıştır. Örnekleri şöyledir:

içün

Nale kılsam hey bu ne feryâddur dirler baña

*Sen leb-i Şîrîn **içün** Ferhâddur dirler baña (16/1)*

Çârdan güller bitürdüñ naılden ġurmâ-yı ter

*İbret **içün** kıllaruña ġikmet izhâr eyledüñ (5/2)*

*Bezm-i ġamda dil kebâb yârân **içün***

Eyledüm bu gözlerüm yaşın şarâb (180/3)

*Çıllaruñ **içün** yâratduñ ġükmün izhâr eyledüñ*

Gül bitürdüñ ġârdan kırı şecerden daġı sîb (22/4)

2.1.2.4.9. İlgi hâli

Bir ismi ilgi anlamıyla başka bir isme veya yüklem fiiline baġlayan hâldir. Tamlanan görevindeki ögenin ilgili olduġu kavramı gösterir (Daşdemir, 2015: 79).

Muhibbî Divan’ında I. teklik “ben” ve I. çokluk şahıs “biz” için /+üm/; II. teklik “sen”, III. teklik “o” ve III. çokluk şahıs “onlar” için /+n/, /+Uñ/, /+nüñ/ ekleri ilgi hâli olarak kullanılmıştır.

1. /+üm/

“ben+üm”

Benüm ‘ömrüm ‘ömr-i ferdâya küymez

Disem bir bûse dîrsin baña ferdâ (50/4)

İñlerem bülbülleyin sen gülden ayru dem-be-dem

*Ancağ oldu nâle vü âhum **benüm** bâd-ı hevâ (72/4)*

Benüm ‘ışkum olur güü gün ziyâde

Bir iken beş olupdur beş iken on (2155/7)

“biz+üm”

*Raķîbâ gel nigâr ile **bizüm** aramuza gir*

Şikâyet eklemes vallah ‘âdil şâhımız vardur (519/4)

*Ėam şebinde zülfüñ efkârı **bizüm** eglencemüz*

Böyle giçer ehl-i ‘ışkuñ mäh ü sâli neylesün (2171/5)

Hemân kendüzinüñ kimligin ider izhâr

*Şular kim nazâr eyler **bizüm** kelâmımuza (2365/4)*

2. /+üñ, /+ñüñ /

göz+ü+ñüñ

*Niceler zârılık ile dök **gözünüñ** yaşların*

Râhmetünden dur kılma kullaruñ Yârabbênâ (65/3)

sen+üñ

Bir bülbül-i nâlânuñam tâ şubha dek giryânuñam

*Şöyle **senüñ** hayrânuñam sen daği hayrânsın baña (69/3)*

*Çünki fiğân u **nâleñi** güş eylemez **senüñ***

Ey dil niceye dek idesin sen de gülğule (2368/2)

***Senüñ medhüñde** bu beytüm görenler*

Değişmezler anı dürr-i semine (2383/4)

“*a+n+uñ*”

Küh-ken bir nice günler eyledi sengi tırāş

*Āhır **anuñ** da **başın** çaldı felek taşdan taşā (2385/4)*

2.1.2.4.10. Karşılılık hâli

Yargıya özneyle veya nesne ile karşılıklı konu olan ögeyi gösterir (Daşdemir, 2015: 80).

Muhibbî Divan’ında karşılılık hâli /+le/ eki, “ile” ve “karşu” edatları ile sağlanmıştır. Örnekleri şöyledir:

1. ile

“ile”

İşk meydânına çün Kaysı çağırdum ad ile

Bi-sütûn içre buluşdum küh-ken Ferhād ile (Diğer Nazım Şekilleri 23/5)

2. /+le/

“sen+üñ+le”

Haşr olup söylemişdün itdün Muhibbî’yi helāk

Hey kıyāmet rüz-ı mahşerde senüñle söyleşe (2394/5)

3. karşu

“yâr +e+ karşu”

*Yâre **karşu** her kaçan dil bülbüli nâlân olur*

Ğonce-veş eyler tebessüm gül gibi handân olur (405/1)

“dildâre+e+ karşu”

*Ağlasam dildâre **karşu** gül gibi handân olur*

Şimdi bildüm hâlümi yârüñ işi hep handedür (532/4)

2.1.2.4.11. Katma hâli

İsmi daha önce konusu geçen ya da zımnen söz konusu olan bir unsura katıldığını, aynı şekilde bir yargıya konu olduğunu belirtir (Daşdemir, 20015: 82).

Katma hali Muhibbî Divan'ında “dA” bağlacı ve “dahî” edatı ile sağlanmıştır. Örnekleri şöyledir:

1. dA

“de”

*Qad-i yârüñ kıyâmetdür gözi **de** ‘ayn-i âfetdür
Belürdi fîtn-e-i âhır zamânı baña öğretmen (1642/4)*

*Ey Muhibbî ‘ârife bir hırka vü bir kûşe bes
‘Ârifem ben **de** ikisin ihtiyâr itsem gerek (1648/5)*

*Geldi gül bezme bülbül itdi sürûr
Kıl bahâr irdi sen **de** yârı taleb (160/3)*

“da”

*İstedüñ dil anı virdüm cân **da** isterseñ nola
Pâdişehsin bendeñem senden hemân fermân gerek (1643/4)*

*Nebîler serveridür çün Muhammed
Anuñ bir adına **da** dirler Aḥmed (359/1)*

*Her ki ayık gice elbette o cân terkin urur
Mezhebi ‘ışk içinde bu da bir **ad** ancak (1434/2)*

2. dahî

*Aldayup bir busein virdüm yine ben cân u dil
Didüm ey ârām-ı cân bir **dahî** aldanmaz mısın (2018/2)*

*Ey Muhibbî nazmuma nazm ehli çün baş indirür
Ben **dahî** şî ‘rüm kemâl ile hacend itsem gerek (1649/5)*

Ben niyâz itsem senüñ karşıñda ey serv hırâm
*Sen **dahî** reftâre gel gülşende bir demnâz kıl (1658/4)*

2.1.2.4.12. Kaynak hâli

Eylemin veya tümleçleştirdiği ismin çıkış noktasını, başladığı noktayı belirten hâl ekidir (Kara, 1996: 67).

Kaynak hâli Muhibbî Divan’ında /+dAn/ ile yapılmıştır. Örnekleri şöyledir:

/+dAn/

“el+i+n+den”

*Hasret-i hicrân **elinden** âh vâh*
Olmışam derdâ dirîgâ mübtelâ (17/2)

“leb+ler+i+n+den”

*Bûse ister **leblerinden** dil ‘aceb*
Bi-nişândan gör nişân kılar taleb (155/1)

“seng-i cefâ+dan”

Zâhır itdi kûy-ı ‘ışk içre cünûnum ‘âleme
*Naşş olan **seng-i cefâdan** cism-i ‘uryân ‘âkıbet (195/3)*

“jeng-i gam+dan”

***Jeng-i gamdan** her ki dil âyinesin pâk isteye*
Yâ leb-i dilber gerek yâhûd şarâb-ı şâf aña (21/4)

“göz+üm+den”

Hadengüñ sîneden giçüp bu bağrum kana dönelden
***Gözümden** akipdur şular cihânı cümle âl itdüm (1833/2)*

“leb+in+den”

*Egerçi haste-dil idüm **lebinden** ne cevâb aldum*
Behamdullah bu derdümi bugün dermâne tapşırdum (1823/3)

2.1.2.4.13. Kıyaslama hâli

İki ismin veya bir isim öbeğinin birbiriyle karşılaştırıldığını gösteren hâldir (Daşdemir, 2015: 82).

Kıyaslama hâli Muhibbî Divan'ında /+dAn/ eki ve “göre” edatı ile sağlanmıştır.

Muhibbî Divan'ında /+dAn/ eki ve “göre” edatı kıyaslama hâli olarak kullanılmıştır. Örnekleri şöyledir:

1. /+dAn/

“felek+den”

*Yüce itmişdür felekden kaşrını beñzer o mâh
Anuñ içün irişemez nâle vü efgân saña (87/2)*

“âb+dan”

*Şorma mey keyfiyyetin zâhid neylesün rinde şor
Âbdan gayri şarâbın lezzetin bilmez devâb (177/4)*

“fûlk+den”

*Kaşd budur ki Muhibbî ire tûbî boyına
Himmeti ışk erinuñ güzele fûlkden yücedür (650/5)*

“kıl+dan”

*Nişânın virmedi kimse dehânuñ
Didiler kıldan incedür meyânuñ (1489/1)*

2. göre

*İşkum fesânesine göre husrevâ benüm
Ferhâd ü Kays kışşaları bir risâledür (546/4)*

2.1.2.4.14. Niteleme hâli

Eylemin nasıl, ne şekilde yapıldığını veya ismin niteliğini gösteren hâldir (Daşdemir, 2015: 85). Niteleme hâli Muhibbî Divan'ında çeşitli şekillerde yapılmıştır. Örnekleri şöyledir:

1. ile

“ile”

Şanma ey dil-ḥaste kim seni ṭabīb-i cān aña
*Umma ey derd **ile** perverde seni dermān aña (58/1)*

2. hoş

“hoş”

İrişse tîr-i dil-dûzî müheyyâ eyleyem câyın
*Anı **hoş** saklayam dilde cān ola ne ten âgeh (2566/3)*

3. gibi

“gibi”

*Pervâne **gibi** odlare yane u cān u dil*
Hüsnüñ ḥayâli karşıma çünki çerâğ ola (2391/3)

2.1.2.4.15. Ölçü (miktar) hâli

Ölçü ve nicelik ifade eden hâl ekidir (Kara, 1996: 70). Ölçü (Miktar) hâli Muhibbî Divan’ında /+ca/ eki “kadar, gibi” edatları ile yapılmıştır. Örnekleri şöyledir:

1. /+ca/

“kıl+ca”

*Gitmedi zülfün ḥayâli **kılca** yâdumdan benüm*
Ey saçî sünbül gönül niçün perîşan olmaya (48/2)

“bu+n+ca”

*Senüñ ey bü ‘l-heves neyler başuñda **bunca** gavgâlar*
Muhibbî bir gün ölürsin kayur irkenca yurduñ tut (183/5)

2. kadar

“kadar”

*Şol **kadâr** kan ağıladum zülfüñ ucından döstum
Ğarkâ viridi bu vücûdum zevrağın kıldı tenâb(168/3)*

3. gibi

“gibi”

*Zerre **gibi** gün yüzüñ şevkine dil âvâredür
Zülfüñe bend it anı koma ki ser-gerdân ola (2598/6)*

“gibi”

*Biñ benüm **gibi** belâ-keş ışiginde mübtâ
Bu Muhibbî'nüñ cihânda andan özge varı yok (1454/5)*

2.1.2.4.16. Özne hâli

Bir ismin özne olarak kullanıldığını gösteren hâle özne hâli denir Türkçede özne hâli işaretsizdir (Daşdemir, 2015: 87).

Muhibbî Divan'ında özne hâli, işaretsizdir.

/+ø/

“ben+ø”

***Ben** gözüm gevherlerini râygan harc eyledüm
Görinürken 'âlemüñ halkına sîm ü zer lezîz (363/6)*

“göñül+ø”

*Şîrîn lebüñ kelâmını tekrâr ider **göñül**
Olur cihânda kâd-i mükerrer meger lezîz (364/2)*

“‘aql+1+ø”

*Göreliden sen perî rûyî Muhibbî '**aqlı** başından
Gidüpdür çeşmine 'âlem 'aceb mi cümle târ olmak*

2.1.2.4.17. Sebep hâli

Oluş veya kılışın gerçekleşmesine sebep olan durum ya da varlığı gösteren hâldir (Daşdemir, 2015: 87).

Muhibbî Divan'ında sebep hâli “içün” edatı ve /+den/ ekiyle yapılmıştır.

1. içün

“içün”

Sen gül içün halk-ı 'âlem cümle düşmendür baña
Zerre gelmez 'aynuma ger yâr olasin sen baña (108/1)

Bu Muhibbî cân virür sevdâ-yı zülf-i yâr içün
Zâhidâ itme naşîhat ısshı itmez söz baña (39/5)

2. /+den/

“yüz+ü+n+den”

Münevverdür dü- 'âlem gün yüzünden
Nola dirsem yüzüne 'âlem-arâ (24/5)

“yüz+den”

Çâk olupdur fikr-i zâtunda kamu 'aqlum benüm
Ben ne yüzdën vaşfuñı idem ki oldum bî-mecâl (11/3)

2.1.2.4.18. Seslenme hâli

İsimlerin seslenme göreviyle kullanıldığını gösteren hâldir (Kotan, 2010: 142). Muhibbî Divan'ında seslenme hali ünlemlerle sağlanmıştır. Örnekleri şöyledir:

“ey”

Ey gönül nolduñ yine bîgâne söylersin- baña
Beñzer 'ışkına tolaşdun ya ne söylersin baña (56/1)

“hey”

Zülfünün zencîrine bend eyle didüm gönümi

*Didi hey şûrîde **hey** divane söylersin baña (56/2)*

“yâ”

Bu Muhibbî irmege cânâneye

***Yâ** İlâhî eyle sen bir feth-i bâb (156/5)*

2.1.2.4.19. Sınırlandırma hâli

Eylemin yapılış sayısını veya yerini, zamanını, şahsını sınırlandıran hâldir (Daşdemir, 2015: 88). Muhibbî Divan’ında sınırlandırma hâli /+dAn/ eki, “dek, degin” ile sağlanmıştır.

1. /+dAn/

“sen+den”

*Evvel aḡir bu Muhibbî **senden** umar maḡfîret*

İki ‘âlemde çü sensin raḡmeten lil ‘âlemîn (18/5)

“zamân+dan”

Baḡrumuñ ḡûni aḡar her dem gözümden cû gibi

***Ol zamândan** ki yüzüñ görüp göñül virdüm saña (102/2)*

“çok+dan”

***Çokdan** dil gitdi benden bir daḡin anmaz beni*

Anuñ içün dir ḡiṡâb idüp gören bî-dil baña (74/2)

2. degin

*Niceye **degin** ‘ışkı nihân eyleye bu dil*

Ey dîde anı eşk ile bir demde ‘iyân it (248/3)

Gûşına ala ol daḡi gül ola ki nâlem

*Ey bülbül-i dil şubḡa **degin** ṡurma fiḡân it (248/4)*

İçdüm ezelde çünki maḡabbet şarâbını

*Şanur mısuz ki ḡaşre **degin** ḡoş-mend olam (1814/2)*

3. dek

Şem ‘-veş her meclise varmasa cânânuñ senüñ
*Giceler yanmazdı ey dil şubha **dek** cânuñ senüñ (1613/1)*

Cür ‘a-ı câmuñ içelden şöyle mest itdüñ beni
*Hey kıyâmet gitmeye tâ haşre **dek** keyfiyyetüm (1827/4)*

Çün Muhibbî ele girmez nidelüm sa ‘y ile yâr
*Güle dervîş olalum niceye **dek** ‘âr idelüm (1825/5)*

2.1.2.4.20. Tamlanan hâli

İsim tamlamalarında tamlanan ismin tamlanan durumunda olduğunu gösteren hâldir (Kotan, 2010: 143).

Muhibbî Divan’ında tamlanan hâli /+ı/, /+sı/ kullanılmıştır. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

1. /+ı/

“mazlûmuñ Allah+ı”

Korqaram âhi tutup ‘âşıkларуñ haţţun gele
*Koya mı zulmüñi hiç mazlûmuñ **Allahı** saña (51/3)*

“yüzüñüñ nûr+ı”

Yüzüñüñ nûrı ‘aksinden bu cânım şu ‘le-dâr oldı
Gör anda hüsnîñi âyîne-şûret pâkdur göñlüm (1840/3)

2. /+sı/

“‘âlem pâdşâh+ı+sı+n”

Nâr-ı anuñ dikdi ey dil göklere zerîn ‘âlem
***Pâdşâhısın** cihânuñ saña dindi mülk-i gam (1830/1)*

“vefa+sı”

Dimeñ o mâh-rû şanemüñ siz cefâsı yok

Her ne diseñ bulunur vü illa vefası yok (1403/1)

“anuñ icrâ+**si**”

*Her ne söz ki söyleseñ cehd it anuñ **icrâsına***

Saňa düşmez söyleyüp halk-ı cihânı aldamak (1418/2)

“dil sefine+**si**+ni”

Âhum yeliyle itdi temevvüc gözüm yaşı

*Garķ oldu **dil sefînesini** dir ki çāre kıl (1678/3)*

“maḥabbet bade+**si**+n”

***Maḥabbet bâdesin** içdüm yine ser-mest ü hoş-ḥālem*

Dutuşdum āteş-i ‘ışķa eridüm zer gibi kalem (1804/1)

2.1.2.4.21. Varlık hâli

İsmin karşıladığı kavramın, nitelenen durumundaki isimde bulunduğunu gösteren hâldir (Daşdemir, 2010: 93).

Muhibbî Divan’ında varlık hâli /+IU/ ile yapılmıştır. Bu ekin sadece yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmış, dar ünlülü şekilleri kullanılmamıştır. Divan’da görülen örnekleri şöyledir:

/+IU/

“dür+**lü**”

*Bulunur **dürlü dürlü** gerçi mezheb*

Bulmmaz ararsan bir ‘âli-meşreb (170/3)

“giz+**lü**”

Dür dişi fikrin Muhibbî eyle her laḥza ḥayâl

*Hoķķa-i la ‘l içre **gizlü** lü ‘lü -i şehvâre bak (1442/5)*

“yâre+**lü**”

***Yârelü** göñlüme merhem istedükce yârdan*

Yâre urdı daħi beter üstine ol yârenüñ (1477/4)

“kan+lu”

Giceler derdüñ ile âh idüp ağlar isem eger

*Âhum eflâke ire **kanlu** yaşum ға ‘r-ı semek (1532/3)*

2.1.2.4.22. Vasıta hâli

Adın belirttiği varlık ya da nesnenin araç olarak kullanıldığını veya fiildeki oluş ve kılıştı beraberlik ifade ettiğini belirtmek için kullanılan durumdur (Korkmaz, 2017: 245).

Muhibbî Divan’ında vasıta hâli /+den/, /+le/ ekleri ve “ile” edatıyla sağlanmıştır. Divan’da görülen örnekleri şöyledir:

1. /+den/

“ğamze+den”

*Kûyuña varan ‘aşığı bir **ğamzedden** eyler helâk*

Olmaz peş imân ‘âkıbet neyler bu nâ-ħağ kâm aña (54/2)

2. /+le/

“ciger+le”

*Çeşm-i siyâh hûn-ı **cigerle** görindi surħ*

Mûy-ı sefid zâhir olup oldu rûy-ı zerd (327/3)

“ok+la-r+i+(y)+le”

*Ğam **oklariyle** sîne Muhibbî delik delik*

Țutar kemânın elde meger ter kemân ғаşuñ (1566/5)

“müje+ñ+le”

*Delinüpdür ğam-ı **müjeñle** yürek*

Birüz ey ғаşı okuñ çekerek (1568/1)

3. ile

“ile”

*Zülfün **ile** şöyle zeyn itdün nigârâ cismüñi*
Bâğ-ı hüsnünde görüp reşk eyledi tavûs aña (63/3)

“ile”

Bî devâdur bu Muhibbî derdi ey ‘İsi-nefes
*Bir söz **ile** anı âsândur saña hoş eylemek (1565/5)*

2.1.2.4.23. Yaklaşıklık hâli

İsmiñ gerçek değeri veya ölçüsünden biraz daha fazla ya da eksik bir niceliği karşılayan ve isme “aşağı yukarı, hemen hemen” anlamı yükleyen isim hâlidir (Kara, 1996: 75).

Muhibbî Divan’ında yaklaşıklık hâli /+ce/ ekiyle sağlanmıştır. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

/+ce/

“tâze+ce”

‘Âşık-ı dil-ğasteler âh ü figânın artırur
*Her kaçan kim **tâzece** bir mâh-rû cânân kıpar(848/4)*

2.1.2.5.24. Yokluk hâli

İsmiñ mevcut olmayışını, yok oluşunu gösteren hâlidir (Daşdemir, 2015: 95). Muhibbî Divan’ında kullanılan yokluk hâli /+sUz/ ekiyle sağlanmıştır. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

/+sUz/

“sen+süz”

***Sensüz** ey cân u cihân hergiz gerekmez cân baña*
Sînede cânâ garaz tîr-i gam-ı cânân baña (90/1)

“devâ+suz”

Bir devâsuz derde düşmüşdür Muhibbî haste-dil
Sînesinden ekssük olmaz süz-ı âh-ı derd-nâk (1581/1)

“gam+suz”

Ġam ile taḥmir olunmuş ḥâk-i âdem ġâlibâ

Var ise ġamsuz kişi olmaya olâdem ġoñûl (1730/3)

2.1.2.4.25. Yönelme hâli

Eylemin yöneldiği yeri, yönü veya muhatabı gösteren ismin hâlidir (Daşdemir, 2015: 95).

Muhibbî Divan’ında yönelme hâli /+A/ ve /+den/ ekleri ile yapılmıştır. Divan’da görülen örnekleri şöyledir:

1. /+A/

“zülfi+n+e”

*Uğradı meger bâd-ı şabâ **zûlfine** yâruñ*

Pür itdi dimâğını dilüñ ‘anber-i sârâ (34/2)

“a+ñ+a”

Râygândur kim virüp varın ala bir bûseñi

***Aña** cân virmelüdür cümle cihân mâlı degül (1732/4)*

2. /+den/

“ben+den”

*Ĥâtırum cem ‘ıyyetini şorma **benden** ey tabîb*

Çün ḥayâl ü fiki ‘el züif-i perîşândur baña (84/2)

2.1.2.4.26. Yükleme (nesne) hâli

Geçişli fiil bulunan bir cümlede fiilin doğrudan doğruya etkilediği yani fiildeki işlevin etki bakımından üzerine yüklendiği adın içinde içinde bulunduğu ad durumudur (Korkmaz, 2017: 90).

Muhibbî Divan’ında yükleme (nesne) bazen eksiz bazen de /+I/ ve /+ø/ biçimindedir. Divan’da görülen örnekleri şöyledir:

1. /+I/

müjgân+ı

*Tîr-i **müjgânı** gelürse cân virem şükrâne ben
Çün görelden yâ kaçını olmuşam kurbân aña (35/4)*

“bâde+i”

*İçerüz **bâdei** lîk mu ‘terifüz cürmümüze
Hamdülillah degülüz şûfî gibi tiryâki (2696/4)*

“derd+üm+i”

*Şol hadeng-i gamzesin çeşm ile atan yâya bak
Dem-i eşkümler gam u **derdümi** çehremde yazup (1430/2)*

“cefâ+ñ+i”

*Dōstum cevr ü cefâñi sen baña gördüñ muhâl
Ger vefâ kılup terahhüm eyleseñ de lâyıkam (1834/3)*

“‘ömr+i+ñ+i”

*Bugünün ferdâya şayma zâyî ‘itme ‘ömriñi
Dir bu sözi çok işitdüm çeng ü nây u ‘üddan (2036/3)*

2. /+ø/

“su+y+ı+n+ø”

*Ṭañ midur Mecnûnleyin terk eyler isem yüz **suyın**
Hâk-i Leylâdan ire efserdürür ol toz baña (39/3)*

“göñül+ümüz+ø”

*Nâziklik ile **göñlümüz** alan degül misin
Âh u cefâ sen cevr-i firâvân degül misin (2123/1)*

“ok+la-r+ı+n+ø”

*Kûyuña vardukça urduñ sîneye gamz **okların***

Bu Muhibbî kuluñuñ derdine dermân eyledüñ (1540/5)

2.1.2.4.27. Yükleme ismi hâli

Cümlede ismin yükleme olarak kullanıldığını gösteren hâle yükleme ismi hali denir (Daşdemir, 2015: 95).

Muhibbî Divan'ında kullanılan yükleme ismi hâli /+ø/ dir. Divan'da görülen örnekleri şöyledir:

/+ø/

“açık+ø+dur”

*Eger zâhir göz ile ben ne gam cânânı görmezsem
Bihamdullâh ki çeşm-i cân **açıkdur** aña yok hâyil (2/2)*

“ciger+ø+dür”

*İçdiğüm hûn-ı **cigerdür** yigüdüm derd ü elem
Dürlü dürlü maṭbah-ı dilde pişer aşum benüm (1886/2)*

“kaplanı+dur”

*Bu Muhibbî dâğ ile kûh-ı belâ **kaplanıdur**
Duymasa ger hamleme olmaz ‘aceb zîkum benüm (1894/5)*

“‘âlem+ø+sin”

*Nûr-ı ‘âlemsin bugün hem daḥi maḥbûb-ı Hudâ
Eyleme ‘âşıklarun bir lahza kapuñdan cüdâ (4/1)*

“bî-raḥm+ø+sın”

*Bilmedüñ âh ü fiğânumdan bu dil aḥvâlini
Ne ‘aceb **bî-raḥmsın** devlet ü sulṭânum benüm (1901/4)*

“pervâne+ø+em”

*Şem ‘i gördüm dün gice ṭurmaz yakar pervânesin
Yaneyim ey şem ‘-i rûşen ben de bir **pervâne+em** (1861/2)*

“tâlib-i cânâney+ø+em”

İşidelden cân virenler irişür maflûbına

*Cân u baş terkini urdum **tâlib-i cânâneyem** (1861/4)*

2.1.2.5. Yön Ekleri

Sözcük gruplarında ve cümlede fiilin kendi yönünde yapıldığını göstermek için isim yön gösterme durumuna girer. Şu hâlde yön ekleri fiilin geçtiği yönü gösterir (Ergin, 2009: 241).

Muhibbî Divan’ında yön ekleri /+gerü/ ve /+re/’dir.

2.1.2.5.1. /+gerü/

“şimden+gerü”

Bezm-i gamda kıddümü çeng yaşımı târ eyledüm

*Eylerem **şimdengerü** çeng ile kânûn ile bahð (268/4)*

“şimden+gerü”

Şî’r ile itdüñ Muhibbî ol perî teşhîrini

*Dime **şimdengirü** sen eş’âr u divandur âbes (257/5)*

2.1.2.5.2. /+re/

“iç+re”

*Gülşen **içre** kâmetüñ yanında servüñ kaddi pest*

Leblerüñ güftârını işitdi oldu gonce lâl (11/2)

2.2. SIFATLAR

Bir varlığı vasıflayan veya belirten sözcüklere sıfat denir (Banguoğlu, 2015: 341). Divan’da tespit edilen sıfatlar, niteleme ve belirtme sıfatları olarak iki başlık altında ele alınmıştır.

2.2.1. Niteleme Sıfatları

Vasıflandırma (niteleme) sıfatları nesnelerin vasıflarını bildiren sıfatlardır (Ergin, 2009: 246).

Muhibbî Divan’ında kullanılan örnekleri şöyledir:

“**toğrı** yolu”

*Bilmeyüp **toğrı yolu** saña muṭî olmadılar*
Qaldılar nâr-ı cehîm içre Naşarâ vü Yehûd (9/6)

“**devâsuz** derde”

*Bir **devâsuz** derde düşdi bu Muhibbî haste-dil*
Ey ṭabîb-i dil meger derdüñ ola dermân aña (35/5)

“**dürlü dürlü** ‘illetin”

Hîç çekmez merd olan dünyâ-yı dūnuñ minnetin
*Görür iken gün başında **dürlü dürlü** ‘illetin (2270/1)*

“**özge** hâlet”

*İşk âteşine düşmek bir **özge hâlet** ancak*
Ol âteşe göyinmek ol da sa‘adet ancak (1394/1)

“**ulu** keramet”

Seccade şaldı zülfi âb-ı ‘izârı üzre
*Çeşmi imâmet eyler **ulu kerâmet** ancak (1394/4)*

“**kanlu** yaşından”

Şînemüñ dâğını seyr it her bir gül lâledür
***Kanlu yaşından** Muhibbî eyledi gülzârlık (1443/5)*

“**kara** yazı”

*Bir **kara yazı** imiş geldi gubâr-ı haṭ-ı dost*
Hîç olur mı ki anup ben anı hayrân olmayam (1900/4)

“**güzel** hânum”

Zulmi ‘âdet eyleyüp dökme yire kânum benüm
*Â begüm â pâdişâhum â **güzel hânum** benüm (Diğer Nazım Şekilleri 15/2)*

“dürlü dürlü fitneler”

*Ŧutdı bu āḥır zamānı **dürlü dürlü fitneler***

Şol gözüñle bir olalı mekr ālı қаşuñuñ (1601/4)

“қанлу қанлу yâreler”

*Yüregüme **қанлу қанлу yâreler** urmağ için*

Nice sertiz eylemişdür ḥaңçerini kirpüğüñ (1602/3)

“yir yir āh-ı āteşi”

Uyaldan yâre bu қalb-i ḥasīnüm

*Görinür **yir yir āh-ı āteşinüm** (1892/1)*

Küçültme sıfatları

Niteliği düşük ve hafif dereceleriyle gösteren sıfatlara küçültme sıfatları denir (Banguoğlu, 2015: 249).

Muhibbî Divan’ında küçültme sıfatları ismin üstüne getirilen /+CA/ ekleriyle sağlanmıştır. Örnekleri şöyledir:

/+ca/

“**bunca** ikrâmuñ”

Ḥâr idüp ‘uşşâkı eylesin raķibe ihtirâm

*Ne sebeddendür ol ite **bunca** ikrâmuñ senüñ (1620/3)*

“**қılca** rahmüñ”

Қıla döndüm ḥasretiyle ince bilüñ görmedüm

***Қılca** rahmüñ yok baña nâ-mihribânum gitme gel (1702/3)*

2.2.2. Belirtme Sıfatları

Kişileri, nesneleri ve diğer kavramları karşılayan ve isimleri işaret, soru, belirsizlik ve sayı bakımından belirten sıfatlardır (Korkmaz, 2017: 90).

2.2.2.1. İşaret Sıfatları

Adlara geldiklerinde nesneyi göstererek belirtirler ve onlara mekânda, zamanda veya tasavvurda uzaklığına göre bir yer belirler (Banguoğlu, 2015: 351).

Muhibbî Divan'ında kullanılan işaret sıfatları “bu, ol, o, şol, şol kadar, işbu, şol deñlü” dür. Divan'da kullanılan örnekleri şöyledir:

bu

“**Bu** Muhibbî”

***Bu Muhibbî** gice gündüz yüzini hâke sürüp
Şefkati senden umar dökülüb en kanlu yaşı (10/5)*

ol

“**ol** dem”

*La 'l-i nâb-ı dilbere **ol dem** meger irür elüm
Kûze ide toprağumdan yâ kadeh hazzâf aña (21/6)*

o

“**o** sem”

*Lebiñi ağzuña al şanñ aña tîryâkdur şakla
Şağın sen zülf-i mârından tûrmaz **o sem** peydâ (31/6)*

şol

“**şol** gedâ”

***Şol gedâ** kim eyleye meyhâne küncinde qarâr
Kendüyi husrev şanur alsa ele peymâne dil (1707/4)*

şol kadar

“**şol kadar** kan”

*Ğam şebinde ey Muhibbî **şol kadar kan** ağladuñ
Gözlerün yaşına nisbet kaçre oldı nehr-i şâb (118/1)*

şol deñlü

“**şol deñlü** cefâ”

*Baña şol deñlü cefâ tîrini atduñ güzelüm
Döndi bu sine-i pür-süz müşebbek kafese (1452/3)*

işbu

“işbu demlerde”

*‘Ömr gibi tîz giçer gül devri elde tut ayağ
İşbu demlerde gerekdür guşsa gamdan ırağ (Diğer Nazım Şekilleri 3/4)*

2.2.2.2. Soru Sıfatları

İsmi sayısını, durumunu, yerini ve zamanını soru yoluyla belirten sıfatlara soru sıfatları denir (Korkmaz, 2017: 216).

Muhibbî Divan’ında kullanılan soru sıfatları **kanı**, **ne**, **nice**’ dir. Muhibbî Divan’ında kullanılan örnekleri şöyledir:

kanı

“kanı kâfir”

*Ey Melek haşlet ü ey nûr-ı Hûda vü Kureşi
Kanı kâfir ola kim sevmeye sen hûr-veşi (10/1)*

ne

“ne söz”

*Her ne söz kim leblerüñden gelse bir güherdür ol
Kimdürür aña bâhâ bulan ki oldur bî-bâhâ (32/2)*

nice

“nice”

*Yüzümüñ zerdine bakdı bu gözüm merdümi çün
Harc için virdi bu yolda nice dînâr baña (43/3)*

2.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları nesneleri belirsiz şekilde bildiren sıfatlardır. Bu sıfatlar nesnelerin dış özelliklerini, özellikle sayılarını, miktarını belirsiz olarak bildirir, belirsiz bir şekilde ifade ederler (Ergin, 2009: 254).

Muhibbî Divan’ında kullanılan belirsizlik sıfatları her, bir, her bir, nice’dır.
Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

her

“her gice”

Her gice kûyuna çıkar şule-i âhum şanema
Bilmedüm niçün irişmez saña vâhum şanemâ (13/1)

“her taraf”

Gözlerüm gözeklerinden eşk-i çemüm her taraf
Nâle kılsam saçılur gönlümdeki tölâbdan (2252/3)

bir

“bir şerer”

Cehennem bir şerer âhum odından
Gözüm yaşına nisbet kaçre deryâ (24/4)

her bir

“her bir güher”

Anuñ hadîşi her bir güherdür
Anı virmez bilen dürr-i semîne (2488/3)

nice

“nice serler”

Her taraftan nice serler kevkebi gîltân ola
Zülf-i ‘anber-rîzini kılsa eger çevgân aña (41/2)

“nice serler”

İñiler bülbül çemende görgiçün her seher
Nice serler hûn âgûştüdür meydân-ı ışk (1400/2)

2.2.2.4. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları nesneleri sayılarını bildirmek suretiyle belirten sözcüklerdir. Bunlar aslında tek başlarına sayı isimleridir. Sayı sıfatları nesneleri sayı bakımından ya yalnız sayı olarak, ya dereceli olarak, ya bölük bölük ya parça halinde veya topluluk şeklinde belirtirler (Ergin, 2009: 254).

2.2.2.4.1. Asıl sayı sıfatları

Bu sıfatlar nesnelerin sayısını gösteren sıfatlardır (Ergin, 2009:249).

Muhibbî Divan'ında kullanılan asıl sayı sıfatları bir, iki, yedi'dir. Divan'da kullanılan örnekleri şöyledir:

yedi

“yedi iklim”

Yedi iklimi musahhar idesin himmet ile

Emr-i Hakk ile melekler saña çün oldı cünûd (9/8)

bir

“bir ravzâdan”

Cennet u hûrayı neyler tâlib-i didâr olan

Yeg gelür bir ravzâdan bir kûşe-i vîrân aña (41/3)

iki

“iki kapak”

İki kapaklı bir eyü tolabdur gözüm

Esbâb-ı hüsnüñi şanma şaklamağ için (2276/2)

2.3. ZARFLAR

Zarflar zaman, yer, hâl ve ölçü isimleridir. Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da kullanılmamaktadır. Sıfatlar gibi zarflar da tek başlarına isimdirler. Sıfat da zarf da ismin sözcük guruplarındaki görevlerine göre aldıkları addır (Ergin, 2009: 258). Muhibbî Divan'ı incelenirken zarflar; zaman zarfları, yer yön zarfları, tarz zarfları, soru zarfları başlıkları olarak başlıklandırılmıştır.

2.3.1. Zaman Zarfları

Cümlede fiilin karşıladığı oluş ve kılışı zaman bakımından belirgin duruma getiren veya sınırlandıran zarflara zaman zarfları denir (Korkmaz, 2017: 257)

Muhibbî Divan'ında kullanılan zaman zarfları “şimdi, yine, hergiz, dün gece, yarın, bugün” dır. Divan'da kullanılan örnekleri şöyledir:

şimdi

*Eger lutf u kerem kıl şan yeridür cümle 'uşşâka
Ne var **şimdi** mi olmuşdur bu 'âlem de kerem peydâ (31/7)*

*Yücelerde seyr iderken şems istignâ ile
Yüz sürür kapuñda **şimdi** pâ-y-mâluñdur senüñ (1494/3)*

*Çapusunda boynumu egdüm görüp bir ehl-i dil
Didi şabr it bir nefes **şimdi** çıkar cânuñ senüñ (1452/3)*

yine

*La 'l-i lebime ger dir isem nola Mesîha
Bir gamze ile öldürüp eyler **yine** ihya (34/1)*

*Ey Muhibbî beñzer ol maḥbûb-ı cânumdur gelen
Kim bugün tırılmaz **yine** segrür kenârı çeşmümüñ (1548/5)*

*Sırrımı kâğıda yazdı beni fâş itdi **yine**
Göreyim kaṭ' ola başı iki dillü kalemün (1549/3)*

hergiz

*Âh kim bu tâli 'üm tutmadı **hergiz** yüz baña
Dem-be-dem yağıdursa tañ mı gözlerüm bârân aña (41/4)*

*Edeb çün tâc-ı devletdür Muhibbî götürür başa
Bulınmaz nesne 'âlemde ola **hergiz** edebden yeg (1559/5)*

*Görmedüm 'âlemde **hergiz** kalmadı ehl-i vefâ
Bir zamândur kanun içer şimdi kardeş kardeşüñ (1578/4)*

dün gice

*Zülfî ile **dün gice** didüm muṭavvel kışşamı
Didi dilber bir uzun efsâne söylersin baña (56/5)*

*Dün gice muşḥaf-ı ḥüsnüñ açup fâl eyledüm
Cîm-i zilfüñ geldi anı devlete dâl eyledüm (1786/1)*

*Küyuña varduğumda **dün gice** âh
Çanlu yaşumla bellüdüür râhum (1836/4)*

yarın

*Terk it bugün libâsını serâpâ bürehne ol
Yarın yaḳana şunmaya her nâ-bekâr elin (2243/4)*

***Yarın** ki şâlihân ‘amel ‘arzını ideler
Şadân olup cennete her biri tuta râh (2355/4)*

bugün

***Bugün** ser-bâz-ı ‘ışḳ olmuş diler ilte işin başa
Keser anuñ içün Ferhâd cihânuñ tağ ile taşın (2290/3)*

*Kim cüdâ eyler **bugün** senden beni cânım gibi
Çâk çâk olsun görem çâk-ı girîbânum gibi (2619/1)
Ġamzesinden kim ola añun bugün cân kırtara
Çatline ‘aşıḳlaruñ bağlandı çün çeşmi şadaḳ (1423/2)*

dāyim

*Sāḳiyā şun lebleri yādına **dāyim** sāğarı
İşḳuña nūş idelüm ol dişleri dürdānenüñ (1527/3)*

***Dāyim** olmasa eger bu dile ey yār ğamuñ
Dir idüm şikve kılup lutfyoḲdur keremüñ (1595/1)*

gice gündüz

*Yüzüñe ve ‘d-duha didüm şaçuña daḳı ve ‘l-leyl
Anuñçün âteş-i ‘ışḳâ **gice gündüz** yanar oldum (1790/5)*

“giceler”, “gündüz”

Zülf ü ruhsâruñ firâkiyle çü oldum nâ-tivân

Giceler ney gibi nâle eylerem **gündüz** figân (Diğer Nazım Şekilleri/155)

dün

*Deyre vardum **dün** bugün meyhâneye*

Bulımadum yâri gezdüm kû-be-kû (Diğer Nazım Şekilleri/156)

2.3.2. Yer Yön Zarfları

Bir oluş veya kılışın mekân içindeki yerini ve yönüne belirten zarflara yer yön zarfları denir (Banguoğlu, 2015: 373).

Muhibbî Divan’ında kullanılan yön zarfları “ileri, ilerü, girü, berü” dür. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

ileri

‘İşk meydânında Mecnûn ile miñnet okların

*Atışup bir kaç kadem ben **ileri** oldum yine (2412/3)*

ilerü

‘Uşşâk içinde bu kuluña eyle gel nazar

*Şehler **ilerü** çeker anı kim yarar ola (2595/4)*

girü

*Var ilerü gitme **girü***

Olsun kılıçlar bî-ğılâf (Diğer Nazım Şekilleri 8/4)

berü

Nice bir gûş idelüm ta ‘nını her bir dūnuñ

*Şun **berü** nûş idelüm sâki mey-i gülgūnuñ (1537/1)*

2.3.3. Tarz Zarfları

Bir oluş veya kılışın oluşma biçimini belirtmeye yarayan zarflara tarz zarfları denir (Banguoğlu, 2015: 374).

Muhibbî Divan’ında tespit edilen tarz zarfları “nitelik bildirme zarfları ve durum bildirme zarfları” olarak ayrılmıştır. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

2.3.3.1. Nitelik Bildirme Zarfları

Bir hareketin oluşma biçimini ve niteliğini bildiren zarflara nitelik zarfları denir (Korkmaz, 2017: 464).

dürüst

*Şöyle mecrûh itdi bu dil-haste ‘ışkuñ şehâ
Bir nefes kaldı ki vire yoluña cânı **dürüst** (193/4)*

şöyle

*Şöyle mahv itdi bu ‘ışkuñ âteşi küli benüm
Kim bakarsa dir ki dil yandı bile cân anda yok (1556/3)*
*Cür ‘ân içdüm lebleründen bûse vir didüm didi
Mest olup sözüñ azıtduñ **şöyle** beñzer giderek (1470/2)*
*Bir bülbül-i nâlânuñam tâ şubha dek giryânuñam
Şöyle senüñ hayrânuñam sen dañi hayrânsın baña (69/3)*

böyle

*İlm-i gayb oldı meger çeşm ile zülf ü dehenüñ
Şerh-i ma ‘nâsına kim kâdir olur **böyle** fenüñ (1472/2)*
*Çanımı dökmek eger kaşduñ degülse döstüm
Ne sebebdendür ki **böyle** câme giydüñ al reng (1533/2)*
*Böyle şîrîn yaz Muhibbî bu me ‘ânî nakşını
İşidenler okuyañlar diyeler Ma ‘nî saña (70/7)*

2.3.3.2. Durum Bildirme Zarfları

Durum zarfları, fiildeki oluş ve kılışın durumunu belirten zarflardır. Bir oluş ve kılışın durumu, kendisine eklenen zarfın anlamı ile bağlantılı olduğundan, bu grupta yer alan zarflar, işlev bakımından hayli çeşitlidir. Durumda benzerlik, beraberlik, dilek, hatırlatma, karşılaştırma, kesinlik, pekiştirme, tahmin tekrarlama, sebep, sınırlama,

süreklilik gösterme, şüphe bildirme, yanıt verme gibi türlü görevler yüklenmiştir (Korkmaz, 2017: 467).

2.3.3.2.1. Birliktelik bildirenler

Berberlik, birliktelik gösteren birkaç sözcüğün oluşturduğu zarflardır (Korkmaz, 2017:467).

Muhibbî Divan’ında birliktelik bildiren zarflar “ile” edatı ile sağlanmıştır. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

/+le/

“dest-i kudretle”

*Dest-i kudretle yoğ iken ‘âlem i var eyledüñ
Kimini müslim kılup kimini küffâr eyledüñ (5/1)*

ile edatı

*Dâl kıldı bilümi hasret-i ebrû-yı hamuñ
Yağdı odlare beni hicr ile cevr ü sitemüñ (1549/1)*

2.3.3.2.2. Tekrarlama bildirenler

Fiildeki oluş ve kılışın tekrarlanarak gerçekleştiğini bildiren, gereğinde oluş ve kılış pekiştirme ve süreklilik işlevi de katan zarflardır (Korkmaz, 2017: 474).

Muhibbî Divan’ında tekrarlama bildiren zarflar “yine” edatı sağlanmıştır. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

yine

*Nice kez yapduñ Muhibbî gönlini yıkduñ yine
Sînede bünyâd-ı ‘ışkı muhkem itdün ‘âkıbet (215/6)*

*Sırrumı kâğıda yazdı beni fâş itdi yine
Göreyim kaç’ ola başı iki dillü kalemün (1549/3)*

2.3.3.2.3. Benzerlik bildirenler

Benzerlik zarfları fiildeki oluş ve kılış benzerlik, gibilik ve yakınlık işlevi katan zarflardır (Korkmaz, 2017: 466).

Muhibbî Divan’ında benzerlik zarfı “gibi” edatı ile sağlanır. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

gibi

‘İşk nûrına tecelliye varan Mûsâ var
*Dayimâ meşrebi şu **gibi** anuñ pâk gerek (1534/5)*

‘İşk bezminde şehâ kâmetümi çeng idüben
*Ney **gibi** iñledesin böyle midür kânûnuñ (1539/5)*

2.3.3.2.4. Azlık-çokluk (miktar) zarfları

Bir sıfatın bir zarfın veya fiildeki oluş ve kılışın miktarını, ölçüsünü ve derecesini belirten zarflara azlık-çokluk zarfları denir (Korkmaz, 2017: 478).

2.3.3.2.4.1. Eşitlik derecesi gösterenler

Sıfatlara, sıfat-fiillere ve fiillere eşitlik anlamı katan zarflara eşitlik derecesini gösteren zarflar denir (Korkmaz, 2017: 478).

Muhibbî Divan’ında kullanılan eşitlik derecesi gösteren zarflar “bu kadar, nice kez, bir kez”dir. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

bu kadar

Gün gibi yine tûlû ‘ itdi o meh-rû hâneden
*Ummaz idüm **bu kadar** luţfı ben ol cânâneden (2071/1)*

nice kez

*Elüme alup **nice kez** bakaram âyîneye*
Anâram ‘işyânımı korkum bu ola yüz kara (65/6)

bir kez

Îrür Muhibbî iki cihânda murâdına
***Bir kez** ki ger eylesin sen nigh baña (40/5)*

2.3.3.2.4.2. Aşırılık derecesi gösterenler

Fiillere aşırılık anlamı katan zarflardır (Korkmaz, 2017: 480).

Muhibbî Divan’ında kullanılan aşırılık derecesi gösteren zarflar “çok, key, tek, birez” dir.

çok

*Haste-i ‘ışkam lebüñden özge olmadı ‘ilâc
Fâ ‘ide kılmadı **çok** cehd itdi Câlînûs aña (63/2)*

key

*‘İşkuñ târiki **key** katı müşkil tarîkdür
Gel ko Muhibbî işbu yola cân ile seri (2652/5)*

birez

*Ğamuñ kaddümi çeng itdi **birez** nâlişlerüm dînle
Gözüm yaşını târ itdi ider gör zîr ü bem peydâ (31/5)*

2.3.4. Soru Zarfları

Fiildeki oluş ve kılışı çeşitli yönlerden soru yoluyla belirleyen zarflara soru zarfları denir (Korkmaz, 2017: 482).

Muhibbî Divan’ında kullanılan soru zarfları “nice, niçün, neden”dir.

nice

*Muhibbî **nice** medh itsüñ nigâruñ hüsni gülzârın
Gören dir oldı dünyâda ki şan bâğ-ı İrem peydâ (31/8)*

*Hânkâh içre Muhibbî hûy u hâya bakma gel
Gör şadâlar **nice** çıkar kûşe-i meyhâneden (2071/5)*

***Nice** vaşf eyleyem ruhsâruñ ey dōst
Baña yeg görünür bâğ-ı İremden (2074/3)*

niçün

***Niçün** itmezsın gelüp ey dōst bir yirdir qarâr
Hâne eyle gâh cân gâhi dil-i vîrân vağan (2120/4)*

***Niçün** evvel yüzini gördükde cân terk itmedüm
Göz göre öldürmelüdü beni ihmlâlüm görüñ(1506/4)*

*Zülf-i zincirini boynuma **niçün** dağ maya yâr*
Ser-i kûyında dilâ sen daği Mecnûn olasın (2128/4)

neden

Günâhum yoğ iken kendüm kadar âh
***Neden** dûr eyledüñ bâğı İremden (2151/2)*

*Fırkat ile bu elif kaddümi dâl itmek **neden***
*Göñli zülfüñ ğamiyle pâ-y-mâl itmek **neden** (2201/1)*

*Arturup cevri ü cefânı mührüñ az itmek **neden***
*Â benüm çok sevdüğüm çok böyle nâz itmek **neden** (Diğer Nazım Şekilleri 21/2)*

2.4. EDATLAR

Edatlar tek başlarına kullanıldıklarında manaları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan sözcüklerdir. Ancak anlamlı sözcüklerle birlikte kullanılarak onları desteklemek amacıyla bir gramer vazifesi görürler. Hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar. Birlikte kullanıldıkları sözcüklerin, sözcük gruplarının ve cümlelerin kullanılışlarına ve ifade kabiliyetlerine yardım ederler. Bu bakımdan isim ve fiillere asıl sözcükler, edatlara ise yardımcı sözcükler denilebilir (Ergin, 2009: 348).

2.4.1. Açıklama Edatları

1. çünkü

çünkü < çün+ki Farsça bir edattır (Hacıeminoğlu, 1992: 136).

*Ey Muhibbî **çünkü** dildârunda hiç inşâf yok*
Çâre ne şabr eyle tâ kim Hakk vire inşâf aña (21/7)

*Kuhl için hâk-i derin **çünkü** getürdüñ gözüme*
‘Avz olmazsa hele cânı fakîrâne ilet (200/2)

2. meger

Vaşf-ı lebin mi işidüp hum-hânede cûş eylemiş
*La ‘lin **meger** öpmek diler girdüğü bu peymâneye (2410/2)*

3. ki

*Mey içdi yüzi eyledi ol dem 'araķ izhâr
Didiüm **ki** gelür derde 'araķ bulsa ĥarâret (198/4)*

4. ger

***Ger** müyesser ola küyuñda Muĥibbî'ye vaţan
Gelmeye zerre heves gönline bâġ-ı İremüñ (1549/5)*

2.4.2. Benzerlik Edatları

Genellikle karşılaştırmaya dayanan benzerlik ilişkisi kuran edatlardır (Korkmaz, 2017: 905). Muĥibbî Divan'ında kullanılan benzerlik edatları “gibi, vâ, veş edatları” dır. Örnekleri şöyledir:

1. gibi

*'Ömr dünyâ **gibi** çün bi-vefâdur
Dirîġ itdi buña Cemşid ü Dâra (24/9)*

*Gül açılsa ĥalk-ı 'âlem gün **gibi** ĥandân olur
Sensüzün gülzâr-ı 'âlem cümle zindândur baña (7/2)*

*Gül yüzünüñ ĥasretinden bu Muĥibbî şubĥ-dek
İnlesün bülbül **gibi** kim yaraşur ol zâr aña (14/5)*

2. veş

“pervâne **veş**”

*Yañayım pervâne-**veş** şem '-i cemâli nûrına
Şem '-i ĥüsne çün Muĥibbî didi dilber yan baña(27/5)*

“Ya'ķûb-**veş**”

*Olupsın Yûsuf-ı Mısrîden ayru
Dil-i **Ya'ķûb-veş** maĥzûnam ey dôst (231/2)*

“ķalem-**veş**”

*Ķankı 'âşık kim Muĥibbî cevri dilberden kaçâ
Yârelensün tiġ-i miĥnetle **ķalem-veş** bend bend (332/5)*

3. vâ

“‘Alî-vâr”

Ben piyâde yârüm olsa esb-i nâz üzre süvâr

Cilve itse ol ‘Alî-vâr ben öñünde kanberi (2701/4)

“Mecnûn-vâr”

Düşürüp sevdâya şeydâ eyleyen Mecnûn-vâr

Boynuma zencîr olan zülf ile kâküldür baña (55/4)

“‘âlem-vâr”

Eflâke çıkar âteş-i dil gice ‘âlem -vâr

Yetmez mi şeh-i olaña böyle ‘alâmet (185/2)

2.4.3. Çıkarım Edatları

Muhibbî Divan’ında kullanılan çıkarım edatları “ger, sanki” dir.

1. ger

*Şehîd-i ‘ışık olsa **ger** yolunda*

Muhibbî’ye budur maîlûb-ı alâ (24/10)

2. sanki

*İderem âh ile efğân **sanki** feryâd-ı ceres*

Gözlerüm yaşı benüm oldı çü Ceyhûn u Aras (Diğer Nazım Şekilleri 10/3)

2.4.4. Denkleştirme Edatları

Muhibbî Divan’ında kullanılan denkleştirme edatları “gâhi...gâhi, yâ... yâ” dır.

1. gâhi...gâhi

*Eyleseñ **gâhi** vefâ **gâhi** dönüp cevri ü cefâ*

Dostum senden gelen cümle berâberdür baña (46/4)

2. yâ...yâ

Seni sevmek günâh ise bu yolda çok günâhum var

***Ya** ‘afv eyle yüzüñ göster **ya** şorma suçumı öldür (596/4)*

2.4.5. İhtimal Şüphe Edatları

Muhibbî Divan'ında kullanılan ihtimal edatı “belki”dir.

belki

Ey Muhibbî görinen güller degül gülzârda

*Şaçılupdur **belki** çeşm-i hûn-feşânı bülbülüñ (1639/5)*

Lutfu elfâzuña olmuş teşne-dil mâ-i sebîl

*Hüsnüñe cennet dimişler **belki** cennetden cemîl (1688/1)*

*Jâleler şanma seher-geh **belki** bülbül yaşıdur*

Ağlasa ‘aşık olur ma ‘şuk-veş handân gül (1757/3)

2.4.6. Karşıtlık Edatları

Muhibbî Divan'ında kullanılan karşıtlık edatları “gerçi, lîk, bile, velî, amma” dır.

1. gerçi

*Dâ ‘vet-i Hakkâ yeter **gerçi** bugün iki güvâh*

Hak resûl olduğuna çâr-kitâb oldi şühûd (9/3)

2. lîk

Gerçi kan içmek Muhibbî hük-m-i şer ile haâtâ

***Lîk** olmuşdur şürâhî hûnını içmek şevâb (177/5)*

***Lîk** her pîr ü cevân ‘ışkına olmuşdur esîr (583/1)*

Dimiş ‘ışk evvelî âşân okınur söylenür dilhâ

Hûn-ı dil nûş eylerüz yârâna diñ gelsün berü

***Lîk** yol virmeñ şakın bu meclise bîgâneye (2387/2)*

3. velîkin

Bulunur mâh-rûlarda egerçi mihri yok meh-rû

***Velîkin** ortalarında ‘aceb nâ-mihribândur bu (2295/3)*

4. bile

*Gitme bir dem tâ ki cân yanuñca **bile** gitmeye*

Anuñ içün dir Muhibbî dôstum rûhum saña (28/5)

5. ammâ

*Görüp sevdi anı gönüm gözüme ider isnâdı
Hakikat güzelsin **ammâ** ide bu işi hep oldur (596/2)*

6. velî

*Egerçi 'aşıkâ dirler maḥabbet râhat-ı dildür
Ėam-ı 'ışkı **velî** hail eylemek Ėâyet de müşkildür (581/1)
Şaklıdur yârüm benüm ağzında vardur bûy-ı şîr
Velî ben görmedüm andan cihân içinde müşkilhâ (60/1)*

2.4.7. Kuvvetlendirme Edatı

Muhibbî Divan'ında kullanılan kuvvetlendirme edatı “daḥi” dir.

daḥi

*Rûz-ı maḥşerde **daḥi** ayılmayam
Olmışam câm-ı lebünden öyle mest (226/4)
Gönlümi mücrim diyü daḥdufi belâ zincirine
Ḥamdülillah kulluğundan **daḥi** âzâd itmedüñ (1547/4)
Mest-i 'ışk oldu Muhibbî **daḥi** hüşyâr olmaya
İçeli bir cür'arısın ol gözleri mestânenüñ (1562/7)*

2.4.8. Sınırlandırma Edatları

Muhibbî Divan'ında kullanılan sınırlandırma edatları “dek, ancak, yalnız, özge, tek” tir.

1. dek

*Güller ile gülşen içre ḥârı kılduñ hem-nişîn
Giceler tâ şubḥa **dek** bûlbülleri zâr eyledüñ (5/6)*

2. ancak

Ey Muhibbî 'ışk-arâ çün yokdürür Ėamdan-ḥalâş

Çâresi anuñ hemân **ancağ** tevekküldür baña (55/5)

3. yalnız

Yalnız bir ben degülem ol mehûñ âşüftesi

Ey Muhibbî cümle 'âlem bende-i fermân aña (107/5)

4. özge

Bu Muhibbî haste-dildür derdüñe dermân umâr

Derd-mend olañlara çün senden **özge** yok tabîb (181/5)

5. tek

Ne gam yolunda ger ölse Muhibbî

Nigârâ **tek** sen ol sağ u selâmet (225/5)

Öldürürseñ ideyim kanımı ey dōst helâl

Tek lebüñden güzelüm buseñi ihsân eyle (2340/2)

2.4.9. Sorma Edatı

Bunlar sorma ifade eden, soru için kullanılan edatlardır (Ergin, 2009: 350).

Muhibbî Divan'ında kullanılan sorma edatları "niçün"dür.

niçün

Gitmedi zülfün hayâli kılca yâdumdan benüm

Ey saçı sünbül güñül **niçün** perîşan olmaya (48/2)

Bu Muhibbî her zaman zülfüñ zenâhdânuñ diler

Pes anuñ yiri **niçün** bend ile zindân olmaya (48/5)

2.4.10. Şart Edatları

Başına geldikleri cümleyi daha önceki cümlelere bağlarlar (Ergin, 2009: 356).

Divan'da kullanılan şart edatları "ger, yâ...yâ..., eger" dir.

1. ger

Sen bi-vefânuñ yâdına didi Muhibbî bir gâzel

Lağdinde **ger** gûş eyleye tahsîn ide Selmân aña (54/5)

2. yâ...yâ...

yâ

Gül yüzüñ ‘akı midür yâ pîreheñ gülgün mıdur

Yâ güneş şevki ile ki surh olur dirler şehâb (169/2)

3. eger

eger

Çanımı dökmek eger kaçduñ degülse döstüm

Ne sebebdendür ki böyle câme giydüñ al reng(1533/2)

2.4.11. Beraberlik veya Vasıta Edatları

Muhibbî Divan’ında beraberlik veya vasıta anlamını sağlayan edatlar “ile” ve “birle” edatlarıdır.

1. ile

Cân ile her ki gelüp nâr-ı maḥabbetle yaña

Şâf olup kalbi anuñ qalmaya hîç gill u ğaşu (10/4)

Cân naḳdı ile gördi ki ben olmuşam ḥarîd

İtdi metâ ‘-ı bûsesinüñ kıymetin mezîd (337/1)

Yaşum ile gerçi kim zâhir görindi rûy-ı zerd

Bilmedi aḥvâlümü illâ meger kim ehl-i derd (342/1)

2. birle

Şayd olurken ol hümânuñ dâmına ‘anḳa-yı Kâf

Bâzı-ı himmet birle ben anı şikâr itsem gerek (1469/3)

Açılur gül gibi dilber gonce-veş güftâr ider

Ebr-i âhum birle yaşumdan kaçan bârân alur (479/4)

Gördüm nigâr vaşlını bildüm muḥâldur

Bu derd birle ḥaste dilümde ḥayâldür (1020/1)

2.4.12. Ünlem Edatları

Ünlem edatları his ve heyecanları, sevinç, keder, ızdırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk vs. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır (Ergin, 2009: 349).

Muhibbî Divan'ında kullanılan ünlem edatları “hey, ey, âh” tır.

1. hey

*Hey ne şîrîndür şehâ la 'l-i şeker – rîzüñ senüñ
‘Âleme fitne virür zülf-i dil-âvîzüñ senüñ (1536/1)*

*Eñegüñ çâhına düşdi tolaşaldan zülfe dil
Hey o miskînüñ yirin zincir ü zindân eyledüñ (1540/2)*

2. ey

*Halka halka sîne dâğın gerçi ki dâm eyledüñ
Şanma ey dil kim o murğ-ı vahşli râm eyledüñ (1543/1)*

3. âh

*Hasret-i hicrân elinden âh vâh
Olmışam derdâ dirîgâ mübtelâ (17/2)*

2.4.13. Başkalık Edatları

Muhibbî Divan'ında kullanılan başkalık edatları “özge, ğayrı” dir.

1. özge

*‘İşk âteşine düşmek bir özge hâlet ancak
Ol âteşe göynmek ol da sa ‘adet ancak (1394/1)*

*Rûşen eyle dōstum gel gön̈lümüñ vîrânesin
Senden özge çün felekde mâh-ı tâbân olmaya (2413/4)*

*Muhibbî kapuñ vars getirür cân u ten tuhfе
Qabûl it yaqdurur bir özge nesne cânu tenden yeg (1501/5)*

2. ğayrı

Eger bulsam seni tenhâda cânâ

Ķolumdan ĝayrı bilũñe kemer yok (1422/6)

Ŗem 'i ruĥsâruña cânâ ü dil yakŖam nola

Bâl ü perden ĝayrı çün pervânenün hîç yârı yok (1454/3)

Muĥibbî çoĝ ise cürmüm ümîdüm kesmezem andan

Ķul isem pâdiŖâhumdur binüm ĝayrı ilâhum yok (1457/5)

2.4.14. Sitem Edatı

Muĥibbî Divan'ında kullanılan sitem edatı "âh" tır.

âh

Ķam Ŗu 'lesi başumda benüm tâc-ı cevheri

Âh kim giyürdi egnüme ĥil 'at-i ser-â-seri (2652/1)

2.4.15. Zaman Edatı

Aslında isimken daha sonra edat olarak kullanılmış olan sözcüklerdir (Ergin, 2009: 372).

Muĥibbî Divan'ında kullanılan zaman edatı "dek" tir

dek

Niceye dek âteŖ-i hicr ile yanam yakılam

Bir vefâsuz yâr sevdüm nola ĥâlüm bilmezem (Diĝer Nazım Ŗekilleri 12/6)

2.4.16. Baĝlama Edatları

Eyleme art arda, sürekli yapılma anlamı vererek tekrarlanan iki ünlemin arasına girer (DaŖdemir: 2015: 158).

Muĥibbî Divan'ında kullanılan baĝlama edatları "ya...ya, de, ne...ne...kim" dir.

1. ya...ya...

ÇeŖme-sâr-ı çeŖmüme gelse olur anı nihân

Yâ melekdür yâ perîdür dimezem insân aña (36/5)

2. de

*Bu Muhibbî hicr ile eldi bugün Mecnûn-şîfat
Olmaduñ bu yolda sen **de** baña hem-râh ey şabâ (47/5)*

3. ne...ne...

***Ne** hicre var nihâyet **ne** hod bu cevre gâyet
Öldürse dañi gamzeñ itmeye dil şikâyet (212/1)*

4. kim

*‘Afv kıl ‘isyânumı **kim** bir aduñ gâffârdur
Ol Muhammed hürmeti kim saña olmuşdur habîb (22/3)*

2.4.17. Hitap Edatları

Ünlemler gibi his, heyecan, tabiat sesi şeklinde bir şey, bir hâl bildirmezler. Hiçbir ifadeleri yoktur (Ergin, 2009: 350).

Muhibbî Divan’ında kullanılan hitap edatları “ey, hey,” dir.

1. ey

***Ey** Muhibbî key şakın hâdden tecâvüz eyleme
Çün bilürsin bir dañi girmez ele ‘ömr-i güzêşt (224/5)*

2. hey

***Hey** ne sengîn-dil olur âh eylemez te’sîr aña (75/1)*

2.5. ZAMİRLER

Zamirler isimlerin yerini tutan, kişileri ve nesneleri temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisidir (Korkmaz, 2017: 387).

2.5.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri, varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi isimlerinin yerine geçen zamirlerdir (Korkmaz, 2017: 391).

Muhibbî Divan'ında kullanılan şahıs zamirleri Eski Anadolu Türkçesi ile aynıdır.

Teklik

I. teklik kişi şahıs zamiri: ben

Hânesinden gün gibi toğup ide arz-ı cemâl

***Ben** degülem yalıñuz halk-ı cihân hayrân aña (29/4)*

Anuñ içündür yolında başumı tûp eyledüm

*Ola kim gılâtân idem **ben** zülfinüñ çevgânına (2527/3)*

*Bünyâd-ı cefâ eyledün evvel **beni** öldür*

‘Âdetdür ezek zebh ile başlansa bînâyâ (2530/5)

II. teklik kişi şahıs zamiri: sen

***Sen** güzeller şâhısın ben ‘ışkun ila mübtelâ*

Hîç olur mı ki mukârin ola şâh ile gedâ (32/1)

Muhibbî râh-ı ‘ışkuñda inan vallah şâdıkdur

***Senüñ** bî-zer harîdüñdür hakkında bed-gümân olma (2534/5)*

*Raķîbüñ şimdi maķşûdı beni **senden** cüdâ kılmak*

Göreyim anı mesh olsun döne tâ yüzi meymûna (2536/3)

III. teklik kişi şahıs zamirleri: ol, anuñ

ol

Maħabbetden murâd olan egerçi vaşl-ı dilberdür

*Muhibbî ‘âşık **oldur** kim kıla ancak temâşâda (2539/5)*

Her ne emr itseñ buyur kim pâdşâhumsın benüm

*Ėul **oldur** ki cân u dilden şâhına fermân ola (2596/3)*

anuñ

‘İşk bennâsı ezel göñlümde yaptı bir binâ

*Tâ kıyâmet gelmeye bir taşına **anuñ** halel (1660(a)/3)*

*Her kimüñ ki ola kalbinde **anuñ** zerrece hırş*

Ėoymaya göz cihân ni ‘meti cümle yise (2550/2)

Çokluk

I. çokluk kişi şahıs zamiri: biz

*Çokdur **bizüm**le ortada cânâ adâvetüñ
Göñlün ne vakt göñlüm ile pür-şafâ olur (569/3)*

*Cennet ü hûrâyı virüñ zâhide iz neylerüz
Ehl-i 'ışkuz fîkr ü zîkrümüz **bizüm** didâr ola (2594/6)*

***Biz** içüp câm-ı muşaffâ virelüm câna şafâ
Zâhidüñ gönli gözi toptolu hep gerd gerek (2646/4)*

II. çokluk kişi şahıs zamiri: siz

*İdemezsüz ey güzeller **siz** o cânân-ile bahs
Kim görüptür encüm ide mah-ı tâbân ile bahs (261/1)*

*Bağr-i dilde arayup buldum bice cevherleri
Gûş idüñ yârân **siz** 'arz eyleyem gevherleri (2733/1)*

*Döştlar **siz** cân ile dil fîkr-i ham eyler dimeñ
Ger ölüsem hâk-i pâyında ben anun gam dimeñ (Diğer Nazım Şekilleri 9/5)*

I. çokluk kişi şahıs zamiri: anlar, olar

anlar

*Mihnet ü derd ü belâ gam gelse dil karşı çıkar
Nice ta 'zîm itmesün **anlar** anuñ mihmânıdur (644/3)*

*Ey Muhibbî hublarda var iken zülf ü zeķan
Anlara kimdür diyen kim bendi yok zindânı yok (1510/5)*

olar

***Olar** kim bilmeye kahrüñi şâdi
Dilegüm bu ki añılmaya adı (2702/1)*

*Cevri çok meh-rûları sevmek çi 'âdetdür baña
Ne **olar** terk-i cefâ eyler ne ol bed-hûyı ben (2087/3)*

2.5.2. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri; işaret etmek, göstermek suretiyle nesneleri karşılayan sözcüklerdir. İşaret zamirleri nesneleri bir yer içinde gösterir, onları yerlerine göre işaret ederler. Yani bu zamirlerle belirtilen varlıklar şu veya bu özellikleri ile değil, yerleri ile ifade edilmiş olurlar (Ergin, 2009: 273).

Muhibbî Divan'ında kullanılan işaret zamirleri “bu, buna, bular, bunlar, ol, şunlar” dır.

1. bu

İder feryâd bülbüller açılmış her taraf güller
*Açılır her yaña müler ele girmez zamândur **bu** (2315/4)*

Vaşlın eyledüm taleb beni hicr odına
***Bu** muḳarrerdür tama ‘ olmasa olmazdı tamu (2316/4)*

2. buña

Eyledi dünyâyı zemm ol hâliḳi perverdigâr
*Didi her kim âhıret isterse ol bakmaz **buña** (62/2)*

Kûyına varsa Muhibbî tuḥfe iletür cân u ser
***Buña** ḳâdirdür budur dervîş dervîşânesi (2720/5)*

Zîver-i dünyâya dil virme şaḳın ey bü ‘l-heves
*‘Ömr bir yeldür giçer nedür **buña** bunca heves (Diğer Nazım Şekilleri 71)*

3. bunlar

Ey Muhibbı atlas ü dîbâ vü zer-beft ü ḥarîr
***Bunlara** meyl eyleme üstüñde şâluñ var iken (2096/5)*

Göñlüm nola ger kılsa gile iki gözümnden
*Dedâ ki uşandurdu beni **bunlar** özümnden (2174/1)*

Nice meh-pâreler gördüm cefâ fenninde mâhirler
*Velî **bunlaruñ** içinde ‘aceb nâ-mihribândur bu (2314/3)*

4. bular

Gözüm yaşın şarâb idüp gönülden nâleler kılsam

*Degül mi meclis-i gamda **bular** 'ıyş u tarabdan yeg (1479/2)*

Güzellerden vefâ ummak 'acebdür

***Bulardan** görmedi kimse bu kârı (2629/3)*

Gözüm yaş sîne âteş dūd-ı âhum

Bular yitmez mi 'ışkyma delâyil (1694/2)

5. ol

*Dilber **oldur** ki vefâda olmaya eksükligi*

Yoksa cevr ü zulmi çok nâ-mihribân eksük degül (1739/2)

6. şunlar

*'İşk meydânında **şunlar** kim serinden giçmeye*

Kullanılbilmeye ol 'âlemde serverlik yolın (2131/2)

2.5.3. Dönüşlülük Zamirleri

Bu zamirler asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, onların anlam bakımından daha kuvvetlileri, katmerli olan şahıs zamirleridir (Ergin, 2009: 272).

Muhibbî Divan'ında kullanılan dönüşlülük zamirleri “kendü, kendüzim, kendüzin ve öz” dür

1. kendü

“kendü+m”

*Nola ki divane olsam bilmesem ger **kendümi***

Kim perîye 'âşık olur bilmez evvel kendüzin (2149/2)

*Günâhum yoğ iken **kendüm** kadar âh*

Neden dūr eyledüñ bâğı İremden (2151/2)

2. kendüzim

“kendüzim” < kendü+öz+im

*Vâdi-i ʻışka düşüp divane itdüm **kendüzim***

Fariğam her ne ki dirlerse düşünler il baña(37/5)

Hʻabda nûş kılup laʻl-i lebi cürʻasını

*Uyanup **kendüzimi** mest ü melâmet gördüm (1967/2)*

3. kendüzin

“kendüzin” < kendü+öz+in

*Añlamaz ʻâlmî vü **kendüzini***

Dili mest itdi şöyle bâde-i ʻışk (1432/3)

Lâle-zâr oldı çemenler ey gönül şahrâya bak

***Kendüzin** gülşende zeyn itmiş gül-i hamrâya bak (1451/1)*

Lâyık oldı derd ü miñnet bî –vefâ yâr isteyen

*Aña dil virsün hemîşe **kendüzin** zâr isteyen (2058/1)*

4. öz

“öz”

ʻÂşık isen kendüni efkende gör

*Pâdişâh isen **özini** bende gör (811/1)*

***Özin** beñzetdügiçün bu yüzüme*

Kılur kendüzini gör zer şikeste (2362/4)

Devrân eli dögelden gögök olupdur

*Döndürdi **özin** haste vü bîmâre benefşe (2478/5)*

Cemâlüñ şem ʻine karşı Muhibbî

***Özin** pervâne kıldı anı yandur (714/5)*

1.5.4. Soru Zamirleri

Bunlar nesneleri soru yoluyla temsil eden, onların soru şeklindeki karşılıkları olan, onları soru hâlinde ifade eden, onları sormak için kullanılan zamirlerdir (Ergin, 2009: 276).

Muhibbî Divan’ında kullanılan soru zamirleri “ne, kim, kande, nesi” dir.

1. ne

*Hey **ne** kâfirdür gelür îmâna şanman zülfini*
Dem mi vardur rûhları ‘arz itmeye imân aña (35/2)

*Ey şâbâ bir dem tevaḳḳuf eyle gör bülbül **ne** dir*
Gûş ider mi bu fiğânımı hâber vir gül ne dir (715/1)

2. kim

İçeli rûz-ı ezel câm-ı maḥabbet cür‘asın
***Kim** göre mest-i ḥarâbam diye ol kanzil baña (37/4)*

İtemeye fikr-i ikâmet seheri tîz göçesin
***Kim** ki dünyâya gele diye ki mihmânâ ben (2132/4)*

*Zahmuñ ile sîneme **kim** baḳa ey nâ-mihribân*
Saña güllerle müzeyyen oldu yine gülsitân (2137/1)

3. kande

Şanmañuz tenhâ gide ‘ışkun beyâbânında dil
***Kande** gitse miñnet ü derd ü belâ yoldaş aña (83/2)*

Ḳaddüñe beñzemese eger ey nigâr serv
*Bu nev‘a **kande** bulur idi i‘tibâr serv (2322/1)*

Lâübâlem ‘âşıkam ben ‘âlemiçre dōstlar
*Beñzedürler **kande** görünsem beni divaneye (2330/4)*

4. nesi

Cân u dilin Muhibbî sen şâha tuhfе çekdi
*Bundan ulı **nesi** var yolında kıydı câna (2469/5)*

‘Âkıl olan aldanup virmez bu dünyâya gönül
Bu cihânuñ **nesi** var ancak hemân gavgâ gibi (2705/5)

‘İşkdan özge cihân içre bulunmaz pîşe
Nesi var işbu cihânuñ görünür bir işe (2446/1)

2.5.5. Belgisiz/Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamirleri, kişileri ve nesneleri belirsiz olarak temsil eden zamirlerdir.
(Korkmaz, 2017: 412).

Muhibbî Divan’ında kullanılan belgisiz zamirler “kimse, herkes, her biri hiçkes, bir kimse, kamu, her kişi”dir.

1. kimse

Zülf-i şebdîzi öñine gerçi **kimse** giçmedi
Eşk-i gülğûnumla karşı vireyin meydân aña (58/4)

Şalup dil şâhînin yine bugün ‘ışkuñ hümâsına
Degül iken **kimsenüñ** şaydı ‘aceb ala şikâr oldum (1895/2)

Hâkipâyüñ olalı başumda tâc-ı devletüm
Zerre deñlü **kimseye** ‘âlemde yokdur minnetüm (1921/1)

Gözler mi ‘âlem içre nâmûs u ‘ârı ‘âşık

2. herkes

Zâhide kevder ü baña leb-i yâr
Var **herkesde** bir heves nidelüm (1937/3)

Nice bir gaflet Muhibbî aç göz uyhudan uyan
Çün bilürsin kim içre **herkes** ecel peymânesin (2033/5)

Herkes selâmet olsun bunlar diler melâmet (206/3)
Meyl iderse gözlerüm yaşına yâr olmaz ‘aceb

3. her biri

Meyl iderse gözlerüm yaşına yâr olmaz ‘aceb
Çünkü kadrini bilür **her biri** bir dürdânedür (619/6)

Çiçekler **her biri** bir hûba beñzer

Görenler lâbüd irer vecd ü hâle (2524/2)

Kâ 'bedür kûyuñ varur 'âşıqlaruñ sürin sürin

Cân u dilden **her birisi** oluña qurbân olur (663/3)

4. hîç kes

Vuşlat içre **hîç kes** bilmez vişâlüñ qadrini

Qıymetin ol dem bilür ki arada hicrân olur (817/3)

Vuşlat içre **hîç kes** bilmez vişâlüñ qadrini

Qıymetin ol dem bilür ki arada hicrân olur (817/3)

Murg-ı dil la 'lin görüp ârâm kılmaz bir nefes

Bulmamışdur **hîç kes** 'âlemde aña dest-res (Diğer Nazım Şekilleri 10/11)

5. bir kimse

Çünkü 'âlem mülkine **bir kimse** mâlik olmadı

Bî-vefâ dünyâya dil virme Muhibbî sen sen ol (1720/5)

Bir kimse fehm itmeye 'ışkuñ rümûzını

Söyler ise zamâne gelüp anı her bir kılum (1816/2)

Ey Muhibbî itmedüm **bir kimseye** ifşâ-yı râz

Sırr-ı 'ışkı sînem içre cândan özge şaqladum (1865/5)

6. kamu

İntihab itdüñ **kamu** mürseller içre Ahmedi

Adına kâfir müselmânlar anuñ dirler Emîn (2169/2)

Perî misin ya âdem ey melek hû

Seni görmege halk muhtac **kamu** (2300/1)

Sünbülüñ bûyın alup bağda hayl-i ezhâr

Oldı şûrîde **kamusı** dönüben Mecnûna (2455/4)

7. her kişi

Her kişiden şorılır a 'mâl şorılmaz sebab

Gaflet itmesün kişi tayanup aña ataya(2456/6)

2.5.6. Aitlik Zamirleri

Şahıs ve iyelik zamirleriyle kurulan ad tamlamalarında tamlanan ögenin kaldırılarak yerine +ki aitlik ekinin getirilmesiyle oluşturulan zamirlere aitlik zamirleri denir (Korkmaz, 2017: 409).

/+ki/

“üst+in+de+ki”

Dilberâ 'ârızuñ üstindeki zülf-i pür-ham

Mârdur halka kılup cismini gülşende yatur (734/2)

“şeker+de+ki”

Dileseñ tab 'uñ Muhibbî tûti-veş gûyâ ola

Ol lebi şekerdeki âyîne-i ruhsâra bak (1398/6)

“üst+i+nde+ki”

Ey Muhibbî baña bir hil't giyürdi şâh-ı 'ışk

Dâğumı gör ol kumaş üstindeki tamgâya bak (1425/5)

2.6. EK- FİİL

Türkçedeki er- “olmak” yardımcı fiilinin “i- < -ir- < er-” değişimi ile ekleşmiş olan biçimdir. Bugün her ne kadar i-(mek) diye adlandırıyor da fiilin tek başına bir anlamı yoktur. Asıl fiiller olduğu gibi yalnız başına /-i/ biçimiyle kullanılmaz ve yapım ekleri ile genişletilemez. Dolayısıyla fiilden bir ad ya da fiil gövdesi oluşturması mümkün değildir. Varlığı /i-di/, /i-miş/, /i-se/ gibi zaman ekleriyle ortaya çıkar (Korkmaz 2017: 620).

2.6.1. Geniş Zaman

Bu kip, Eski Türkçedeki er-ür+men, er-ür+sen geniş zaman çekimindeki /-er/ yardımcı fiili ile geniş zamanı gösteren /-ür/ ekinin birbiriyle kaynaşarak eriyip kaybolması ve çekimde şahıs gösteren +men, +sen zamirlerinin de birer ek kalıntısı

biçiminde devamıyla oluşmuştur. I. ve II. teklik şahıs ve çokluk şahıs çekimlerinde adları fiilleştiren ekler, eski çekimli fiillerdeki eklerin kalıntısı olan zamir kökenli eklerdir.

/-i/ fiilinin geniş zamanın III. şahıs çekimlerinde başka bir ek kullanır. Bu ek de yine Eski Türkçedeki /tur-/ yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden / -Dİr/, /-Dur/ < dur-ur < tur-ur değişimine uğramış /-Dır/, /-Dur/ ve /-Dİr-lAr/ < /dur-ur-lar/ < /-tur-ur-lar/ ekleridir.

Geniş zaman kipi aynı zamanda şimdiki zaman kavramını da içine aldığı için bu eklerin yardımcı fiil kanalı ile adlarla birleşen çekimi, aynı zamanda şimdiki zamanı karşılayan birer bildirme eki niteliğindedir. Bundan dolayı adlara gelen kişi ekleri bildirme ekleri diye adlandırılmıştır (Korkmaz, 2017: 621).

Muhibbî Divan'ında geniş zamanın I, II ve III. teklik şahıs çekimi; I ve III. çokluk şahıs çekimi kullanılmıştır.

I. teklik şahıs eki: /+em/

“haste+ø+(y)em”

*Derd-mendem **hasteyem** bî-çâreyem bu ben ğarîb*
Bildün aḥvâlümi çün tîmâre lutf it ey ṭabîb (159/1)

“bende+si+ø+(y)em

Maḥşerde Muhibbî umaram ide şefâ'at
*Cân u dil ile **bendesiyem** çünki ben âluñ (1570/5)*

“bî-çâre++ø(y)em”

*Âh kim **bî-çâreyem** çâre bulunmaz derdüme*
Böyle düşvâr olmasun 'âlemde kârı kimsenüñ (1579/5)

II. teklik şahıs ekleri: /+sIn/

/+sin/

“sen+ø+sin”

Kim ire dergehüne ire murâdına o dem
*Dü-cihân içre ça 'aşıklara **sensin** maḫşûd (9/2)*

/+sın/

“pâdişâh+ı+ø+sın”

Çün güzeller **pâdişâhısın** virildi şâhlık

Çık serîr-i hüsne dinsün hûblar şâhı saña (51/4)

“dōst-dâr+ı+ø+sın”

Ey şûh-ı bil ben yârûnâm sen **dōst-dârisın** kimüñ

Her vakt ben gam-ı ‘ârûnâm sen gam kûsârisın kimüñ (1597/1)

III. teklik şahıs ekleri: /+ø/, /+dUr/

Muhibbî Divan’ında III. teklik şahıs ekleri /+dUr/’ dur ve /+ø/ eksizdir.

/+ø/

“yok+ø”, “var+ø”

Sevdâ-yı zülf- i serdedür bildüm ki **yok** pâyân aña

Gönlümde **var** çün derd-i ‘ışk olmaz ebet dermân aña (54/1)

“degül+ø”

Gül demek yüzine çün **degül** edeb

Bî-edeb mañrûm şüid ez-fazl-ı Râb (162/4)

/+dUr/

“kim+dür”

Kimdür ol sevdüğünüñ yolına terk ide serin

Aña bir bencileyin câna kıyar merd gerek (2646/2)

“sermâye+si+dür”

Hañçeri kaşd eylese karşı çıkar cânum aña

Cânumuñ sermâyesidür dildeki peykân benüm (1965/2)

“çok+dur”

Teşneyem **çokdur** günâhum sen mürüvvet kanısın

Umaram idüp şefâ ‘ât viresin âb-ı zülâl (11/6)

I. çokluk şahıs eki: /+Uz/

Muhibbî Divan’ında I. çokluk şahıs eki /+Uz/’ dur.

“Süleymânî+ler+ø+üz”

Her ne cevri var ise kılsun bize ol nâzenîn

*Lâ ‘übâli pâk meşreb biz **Süleymânîlerüz** (Diğer Nazım Şekilleri 7/10)*

“bülbul+i+ø+(y)üz” , “kul+ı++ø(y)uz”

*Ol irem bâğı gülinüñ yine biz **bülbüliüz***

*Zâhirâ pâdişehüz ma ‘nide amma **kuhyuz** (Diğer Nazım Şekilleri 20/1)*

III. çokluk şahıs eki: /+lar dür-ür/

Muhibbî Divan’ında III. çokluk şahıs eki /+lar dür-ür/’ dür.

“yıl+lar dür-ür”

*Vaşla irdüm çekmiş iken nice **yıllar dürür** renc*

hamdülillah râygân girdi elüme gizlü genc (288/1)

1.6.2. Hikâye

/i-/ ek fiilinin görülen geçmiş zaman kipi, fiile şahıs ekleri ile genişletilen /-dı/, /-du/ geçmiş zaman ekinin eklenmesi ile oluşturulur. Şekil ve zaman ekinden sonra gelen şahıs ekleri iyelik kökenlidir (Korkmaz, 2017: 623).

Muhibbî Divan’ında I, II ve III. teklik şahıs eki çekimleri bulunmaktadır.

I. teklik şahıs eki: /i-dü+m/

“sultân+i-dü+m”

*Kendü halümde yürürken başuma **sultân idüm***

Eyledi derd ü belâya mübtelâ gavgâ ‘-yı ‘ışk (1433/3)

“nev-cevân+i-dü+m”

*Nev-cevân **idüm** sefid oldı kapuñda rîşe bak*

‘İşkuñ ile hastedür rahm eyle bu dervîşe bak (1452/1)

“haste-dil+i-dü+m”

*Egerçi **haste-dil idüm** lebinden ne cevâb aldum*

Behamdullah bu derdümü bugün dermâne tapşırdum (1823/3)

II. teklik şahıs eki: /i-dü+ñ/

“sen+i-dü+ñ”

Göñül Muhibbî ‘ışkumı hep dîdeden tutar

*Didüm dile sebab **sen idüñ** dîde yaşına (2487/7)*

“dil-i dîvane+i-dü+ñ”

*Çün **dil-i dîvane idüñ** şehâ habs-i zenah*

Lutf idüp zincir-i zülfüñi benüm boynuma dağ (1447/3)

III. teklik şahıs eki: (i-di+ø)

“var+i-di+ø”

*Dün hayâl-i yâr ile bir nice râzum **var idi***

Baňa bir nâz eylese biñ niyâzum var idi (2693/1)

“ser-mest+i-di+ø”

İçüp şarâb-ı ‘ışkı ser-mest iken Muhibbî

*Haft-ı gubârûñ ‘ışkı **ser-mest idi** oldu hayrân (2119/5)*

“ser-defter-i ‘uşşâk+i-di+ø”

*Gerçi **ser-defter-i ‘uşşâk idi** Mecnûn ezeli*

Yazdılar adumı nâmın idüben anları hak (1532/4)

2.6.3. Rivayet

/i-/ fiilinin duyulan geçmiş zaman kipi i- fiiline /-mİş/, /-mUş/ zaman ekinin ve zamir kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle oluşturulur (Korkmaz, 2017: 626).

Muhibbî Divan’ında ek fiil rivayetinin II ve III. teklik şahıs çekimleri bulunmaktadır.

II. teklik şahıs eki: /i-miş+sin/

“hâr+i-miş+sin”, “mâr+i-miş+sin”

*Hağ degül belki **hâr imişsin** sen*

*Şaç degül belki **mâr imişsin** sen (2093/1)*

“ğubâr+ø-miş+sin”

Senden irmez kimesneye çü ğubâr

Ey Muhibbî ğubâr imişsiñ sen (2093/5)

“zâr+i-miş+sin”

Gülşen-i hüsn içinde bülbül-veş

Ey gönül gice zâr imişsiñ sen (2093/3)

III. teklik şahıs eki: /i-miş+ø/

“yazu+i-miş+ø”

İşka dil virdüm ezel geldi belâlar başuma

Âh kim yazu imiş bu macerâlar başuma (2568/1)

“naşîb-i hâk+i-miş+ø”

Cür ‘ası yârüñ Muhibbî çün naşîb-i hâk imiş

Reşk idersem tañ midur ol hâk-i gevher-tâba ben (2105/7)

“ğavğâ+i-miş+ø”

Ey Muhibbî pâdişehlik çün ulı ğavğâ imiş

Yegdür andan ehl-i dillerden olsun sen hemîn (2130/5)

2.6.4. Şart

Muhibbî Divan’ında I, II ve III. teklik şahıs şekilleri tespit edilmiştir. Divan’da tespit edilen örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs ekleri /i-se+m/

“kul+i-se+m”

Muhibbî çoğ ise cürmüm ümîdüm kesmezem andan

***Kul isem** pâdişâhumdur binüm gayri ilâhum yok (1457/5)*

“mücrim+i-se+m”

*Ne kadar **mücrim isem** kesmeyem ümmîdümi ben*

Hîç olur mı ki kerîm ola vücûd eylemeye (2482/3)

II. teklik şahıs ekleri /i-se+ñ/

“çâh-ı devletle Süleymân-i zamân+i-se+ñ”

Nigârâ çâh-ı devletle Süleymân-i zamân iseñ

Başup pâ-mâl itdürme ayak altındaki mûrı (2641/2)

“merd+i-se+ñ”

Besdürür egnüñde ‘-âlemde senüñ bir köhne şâl

***Merd iseñ** saña dimem var aţlas u dîbâya bak (1429/6)*

“âkil+i-se+ñ”

Gel gönül dünyayâ virme ki degüldür bir qarâr

*‘**Âkil iseñ** bunu fîkr it bir konakdur bu ribât (Diğer Nazım Şekilleri 80)*

III. teklik şahıs ekleri /i-sA+ø/

“var+i-se+ø”

*Ey Mumibbî husrev-i mülk-i suhansın **var ise***

Şi ‘riñi tarz Hasanda nazm-ı Selmân eyledüñ (1516/5)

“yoh+i-sa+ø”

Kâha dönmişdür za ‘îf oldı Muhibbî ‘ışk

*Ey gönül âh itme **yohsa** anı berbâd eyledüñ (1641/5)*

2.7. FİLLER

Fiiller hareket, oluş, tavır bildiren sözcüklerdir (Hacıeminoğlu, 1984: 14).

2.7.1. Fiillerde Yapım

2.7.1.1. İsimden Fiil Yapan Ekler

İsim kök ve gövdelerinden fiil yapmak için kullanılan eklerdir. Bu ekler isim köklerine, isimden yapılmış isim gövdelerine ve fiilden yapılmış isim gövdelerine eklenir fiil yaparlar (Ergin, 2009:179).

Muhibbî Divan’ında kullanılan isimden fiil yapma ekleri şunlardır.

2.7.1.1.1. /+A-/

/+A-/ eki; n, l gibi akıcı ve d, p gibi patlayıcı, ş, z gibi sızıcı ünsüzlerle sonuçlanan tek heceli ad köklerinden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir. Çok az olarak iki heceli kelimelere de gelmiştir. Ancak, bunlarda ikinci hecenin ünlüsü düşmüştür (Korkmaz, 2017:173).

“uz+a-t-up”

Her yaña yaşın açar divaneler boynın şunar
*El **uzadup** her kaçan zencîr-i zülfîni çözer (651/3)*

“beniz+e-r”

***Beñzer** ki yâr âyîneye eylemiş nazar*
Hüsnin görelî kendüzini hîş-bîn tutar (279/2)

“dil+e-k+üm”

Gül yüzün şevkine her kim zâr u giryân olmaya
***Dilegüm** budur anı ‘âlemde şâdân olmaya (48/1)*

“dil+e-r+i-se+ñ” < dil+e (Hacıeminoğlu, 1984: 210)

Hâlini bilmek dilerseñ bûlbülüñ gülzâra bak
Şu gibi şâfî-derûn ol dem-be-dem dîdâra bak

“oyun+a-sun”

*İşk meydânında tûp it **oynasun** dilber serüñ*
Fırşat el virdukca mahfî zülfînüñ çevgânın öp (146/2)

2.7.1.1.2. /+el-/

Genellikle sıfatlardan fiil yapar. Bu ekle yapılan fiiller yalnız olma ifade ederler (Ergin, 2009:181).

Sıfatlardan geçişsiz fiil türetir (Gülsevin, 2017:130).

“yön+el-dü+m”

*Dönülmez ben reh-i ‘ışka **yöneldüm***
Du ‘â-yı hayr kılsun baña yârân (2210/4)

*Degüldür ğayre dil mâyl **yöneldüm** kıbledür kûyuñ*
Bî-ħaqqın Kâ 'be-i 'ulyâ dimeñ ğayre sücûdum var (368/3)

2.7.1.1.3. /+An-/ , /+n-/

Çok belirli bir fonksiyonu yoktur. Eklendiği köklerin genel anlamlarını tahsis ederek, genelleştirerek daha belirli ve özel gövdeler yapar (Ergin, 2009: 174).

“beg+**en-**” (Korkmaz, 2017: 174).

Me 'ânî baħrine taldı Muħibbî buldı gevhler
***Begendi** intiħâb itdükde bu nazm-ı güher-pâşı (2750/5)*

“uş+**an-**up”

Terk idesin diyü cevrüñ çekerüz şâm u seħer
Biz cefâdan uşanup sen be-perîşân oldun (1471/2)

“öyki+**n-**ür”

*Yüz virürsin anuñçün **öykinür** ruhsâruña*
Olmaya âyîne gibi 'âlem içre yüzi bek (1590/4)

2.7.1.1.4. /+Aş-/ < /+A-ş/

İsimden fiil türeten /+A-/ ekinin işteşlik eki /-ş-/ ile kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir. Genellikle “olma” bildiren geçişsiz bazı filler türetmiştir (Korkmaz, 2017:174).

“dol-**aş-**an” (Korkmaz, 2017: 174)

*Zülfine **dolaşan** dil ħor câh-ı zenaħda*
Ķalur ebed ol bend ile zindân arasında (2405/2)

“gür-**eş-**” (Korkmaz, 2017: 174)

*Ṭanıyup kuvvetüñ tıtma zamân ile **güreş***
Başar âħır seni ger Rüstem ü Nerîmân ol

2.7.1.1.5. /+et-/ , /+t-/

/+Aş-/ eki gibi /+At-/ eki de addan fiil yapan /+A-/ ekiyle fiilden ettirgen fiiller türeten /-t-/ ekinin kaynaşmasından oluşmuş birleşik bir ektir. Kaynaşma dolayısıyla /-t-/ eki işlev olarak körelmiştir. Bu ek “yapma” bildiren geçişli fiiller türetir (Korkmaz, 2017: 174).

“göz+**et**-me”

*Ni ‘met-i dünyâyâ aldanma **gözetme** şehvetid*
Bunlara mâ ‘il olursan aduña dirler devâb (179/3)

“toğru+t”

***Toğrut** yoluñi pendümi gûş eyle Muhibbî*
Yok fâ ‘ide soñra dökeseñ eşk-i nedâmet (250/5)

2.7.1.1.6. /+l-/

Bu ek işleklik sahası, derecesi ve vazifesi bakımından /-al/, /-el/ ekinden farksızdır. Onun gibi bazı sıfatlardan olma ifade eden fiiller yapar (Ergin, 2009: 181).

“yüce+l-t-üp”

*Çünkü **yüceldüp** bülend itdüñ livâ-yı Ahmedi*
Tâ kıyâmet olısdur ser-te-ser edyân best (182/3)

“eksi+l-ür”

Dimeñüz Ferhâda beñzer kûh arâ divane yok
Eksilür mi kûh-sâr içre pelengden mîşe baķ (1452/4)

“yüksele” < ET yük-se+l (Çağbayır, 2017: 540)

Sâye gibi yüzüñi sürsen mezellet hâkına
*Tâ ki kadrüñ **yüksele** mihr-i cihân-arâ gibi (2267/4)*

2.7.1.1.7. /+lA-/

İsimlerden hem geçişli hem geçişsiz fiiller türetebilen en işlek ektir (Gülsevin, 2017: 131). Divan’da görülen örnekleri şöyledir:

“bağ+lA-du+m”

Ey Muhibbî anuñ için 'ışkına dil bağladum
‘Âşıkun nâ-hakk yire öldürmek aña hû gibi (2743/6)

“giz+le-se”

Gizlese zülfinde kâdir gözlerümden gün-yüzün
Cân dimâğından nice şaklaya zülfi bûyını (2735/3)

“göz+le-me-y-e”

Ol dil tabîbi kapısı darü ‘ş-şifâ ola
Lâyık midur gözlemeye mübtelâsını (2678/3)

2.7.1.1.8. /+lAn-/

/+lA-/ ekinin /-n-/ çatı ekiyle genişletilmiş şeklidir (Gülsevin, 2017: 132). Divan’da görülen örnekleri şöyledir

“nâz+lan-ur”

Leb-i hamrası güle hânde ider nâzlanur
Qadd ü bâlâsı anuñ serve deger nâzlanur (Diğer Nazım Şekilleri 5/1)

giz+len-ür

Her kaçankim nâz ile ol mihribânum gizlenür
Şanasın kim haste cimüm içre cânım gizlenür (Diğer Nazım Şekilleri 40)

2.7.1.1.9. /+ır-/

Dilimizde bazı örnekler ses yansıtan tek heceli köklerden /+(I)r/, /+(U)r-/ ekiyle türetilmiş “yapma” bildiren fiiller şeklindedir (Korkmaz, 2017: 179). Divan’da görülen örneği şöyledir

“dam-ız+ır-ur” < ET tam-ız+ır-ur (Gülensoy, 2007: 264)

Eksük olmasun yaşum her dem bu ben dil-hastenün
Teşne görse damla damla damzırur ağzına şu (2303/3)

2.7.1.1.10. /+sa-/

‘Bir şeye ihtiyacı olmak, istemek’ anlamında geçişsiz fiiller yapar (Gülsevin, 2017: 132). Divan’da görülen örneği şöyledir

şu+sa-mış

İki çeşmüñ turmayup eyler nazar ruhsâruna

Şusamış şu isteyü gelmişler âhûlar mıdur (387/2)

2.7.1.1.11. /+irge-/

Bu eki Türk dilinin yeni Türkçe döneminden itibaren görülen ve muhtemelen ek birkaç ekin birleşmesiyle oluşmuştur. İsimden /+I/, /+U/ ile yapılan fiil üzerine önce /r/ isim-fiil eki gelmiş, sonra da bundan /-k-a/, /-k-e/ isim ve fiil ekleri ile tekrar fiil türetmiştir (Hacıeminoğlu, 1984: 216).

“esirge” < es-irge < es-i-r-i-g-e (Hacıeminoğlu, 1984: 216)

Zeneḥ çāhında ‘uṣṣākı esirge leblerüñ göster

Bir içim şı hayrüñ irişsün ehl-i zindana (2537/4)

2.7.1.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler

Fiilden fiil türeten ekler, fiil kök ve gövdelerinden fiil türetmek için kullanılan eklerdir. Fiil gövdeleri ya da addan fiil ya da fiilden fiil türetme ekleriyle oluşturulan gövdelerdir (Korkmaz, 2017: 194).

Muhibbî Divan’ında kullanılan fiilden fiil yapan ekler şunlardır:

2.7.1.2.1. /-ar-/

/-Ar-/ eki, ünsüzle biten geçişsiz belirli bazı fiiller türeten bir ettirgenlik ekidir (Korkmaz, 2017: 182). Divan’da bu ekin tespit edilen örneği şöyledir:

“kız-ar-ur”

Gül ḥacel olur kızarur görse ḥadd-i dilberi

Ḡonceler dem-beste itmezler o gülfâm ile baḥs (265/5)

2.7.1.2.2. /-Der-/

/-DAr-/ eki, Türk dilinin diğer kollarında olduğu gibi, Türkiye Türkçesinde de işlek olmayan, birkaç örnek verebilmiş bir ettirgenlik ekidir (Korkmaz, 2017: 183).

Muhibbî Divan'ında da bu ek arkaik olarak birkaç sözcükte tespit edilmiştir.

“dön-**der**-ür+i-se+n”

Muhibbî dönderürsen yüz nola râh-ı selâmetden
Saña olmağ melâmet 'ışk ile zîrâ müsellemdir (445/5)

“gön-**der**” < DLT köndger- (Korkmaz, 2017: 183)

Gönderüp gam leşkerini gâret-i cân eyledüñ
Eşk-i çeşmümle bu dil şehrin vîrân eyledüñ (1492/1)

“gös-**ter**” < *közdger- (Korkmaz, 2017:183)

Döstüm göster yüzüñ itdürme baña zâdık
İster iseñ bulasın 'âlemde berhurdârlık (1443/1)

2.7.1.2.3. /-dUr-/

İki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşan, ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak sekiz biçime girebilen /-Dİr-/ , /-DÜr-/ eki, Türkiye Türkçesinin işlek eklerindendir. Ünsüzle biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek “oldurma” ve “yaptırma” bildiren geçişli fiiller türetir (Korkmaz, 2017: 183).

Muhibbî Divan'ında ünlü uyumlarına girmeyip sadece yuvarlak şekilleri kullanılmıştır.

“yağ-**dur**-sa”

Mezra '-ı dilde çü ekdüm ben maḥabbet toḥmını
Ebr-i âhumdan ne tañ yağdursa ger bârân şabâ (15/5)

“kal-**dur**-up” < kaldır-mak < kal-(ğ)ır-mak < ET kal-ğî-mak (Çağbayır, 2017: 2351)

Şâh-ı serv üzre kaçankim hutbe okur 'andelîp
Añsa gül yüzün çenâr el kaldurup amîn ider (482/4)

“dön-**dür**-üp”

Seng-i cefâ atup yâr başuñ şikest iderse

*Ser **döndürüp** kaçurma rızâ-i yâri gözle (2428/4)*

2.7.1.2.4. /-gür-/

Ettirgenlik eklerinden biridir. Eski Türkçede işlek olarak kullanılmış fakat Batı Türkçesine geçerken bağındaki “g” ve “ğ” düşeceği için Batı Türkçesinde /-r-/ ettirgenliğine karışmış olmalı. Eski Türkçenin bir kalıntısı olarak karşımıza çıkan bu ek Eski Anadolu Türkçesinden sonra kaybolmuş, fakat “irgür-” fiilinde klişeleşmiş olarak bir müddet daha yaşamıştır (Ergin, 2009: 214).

Muhibbî Divan’ında bu ek sadece “irgür” sözcüğünde tespit edilmiştir.

“ir-**gür**-”

*Ey şabâ **irgür** gubâr-ı kûyuñı*

Tâ ki idem gözlerüme tûtiya (80/3)

***İrgür** vişâlûñe beni cânâ şevâba gir*

Çün görmişem firâkuñ od iyie ‘azâb-ı talh (309/3)

Karâr itmez ‘acebdür çarh-ı devvâr

*Dem-â-dem **irgürür** leyl ü nehâre (2401/2)*

2.7.1.2.5. /-(I)l-/

/-(I)l/, /-(U)l-/ eki, Türkiye Türkçesinin kullanım alanı en geniş fiilden fiil yapma eklerinden biridir. Bu ek hem çatı eki olma hem de özel anlamda yeni sözcükler türetme özelliği taşır. Umumiyetle, ünsüzle biten geçişli fiil kök ve gövdelerinden “olma” ya da “yapılma” bildiren edilgen fiilleri türetir (Korkmaz, 2017: 183).

“yak-**ıl**-”

Şem ‘ gibi dil çerâ ‘gın yakayın tâ şubha dek

*Pîr-i ‘ışk virüp naşîhat didi yan **yakıl** baña (37/8)*

“dök-**ıl**-en”

*Dem dem **dökilen** göz yaşı bil hûn-ı cigerdür*

Dil zevrakı ğarkı oldu şehâ ol dem içinde (2497/2)

“yap-**ul**-dı”

*Şükr kim **yapuldu** bu ğam kapısı*

Açılup gönlüme ebvâb-ı târâb (162/2)

“yaz-**ıl**-dı”

*Anuñ için sîneme **yazıldı** şekl-i zü ‘l-fikâr*

Tâ görenler diyeler kim sîne-çâkuñdur senün (1584/3)

“yaz-**ıl**-ur”

Ġamzeñ okı câ itdüĝi bu cânum içinde

***Yazılur** elifkande ise cânara arasında (2405/3)*

2.7.1.2.6. /-ir-/, /-ür-/

Ünsüzle biten geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden ettirgen fiiller türetir (Korkmaz, 2017: 186). Divan’da bu ekin tespit edilen örnekleri şöyledir:

“biş-**ir**-üp”

Bir belâ-keş ‘âşıkam çün hûn-ı dildür yidüğüm

***Bişirüp** ğam muţbahında dürlü dürlü aşlar (412/4)*

“bit-**ür**-dü+ñ”

*Hârdan güller **bitürdüñ** nahlden hûrmâ-yı ter*

‘İbret için kullaruña hikmet izhâr eyledüñ(5/3)

“şav-**ur**-ur”

Ŧañ degül gülgûn olup yaĝdursa kan yire şehâb

*Çün şehîd-i ‘ışkuñuñ yel **şavurur** topraĝını (2745/2)*

2.7.1.2.7. /-ş-/, /-(İ)ş-/, /-(u)ş-/

Yaptıĝı fiiller bir ortaklaşma veya bir oluş ifade ederler. Ortaklaşma ifade eden fiiller müşterek yapılan, ortaklaşa yapılan, birden fazla kişi tarafından yapılan fiillerdir (Ergin, 2009: 207). Divan’da bu ekin tespit edilen örnekleri şöyledir:

“tola-ş-dı”

*Leylî saçma çünkü **tolaşdı** dil-i Mecnûn*
Divane gibi olsa ne tañ vâlih ü şeydâ (34/4)

“yara-ş-ur”

*Bu tende dağlatum **yaraşur** ki gözler idüp*
Nigâre her birisinden anuñ nazâre kılam (1765/4)

‘Arz kıl hâlûmi ol gül-ruha ey bâd- şabâ
*İşbu yolda **yaraşur** çâpük ü çâlâk olasın (2112/3)*

“ir-iş-dür-e”

*Hâki pâyuñ göklere **irişdüre** bâd-ı nesîm*
İdine cümle melâ’ik gözlerine tûtiyâ (28/2)
*Ka’rına **irişdüm** mâhi olup kaşd eyledüm*
Ṭulu ‘arzi yok ‘aceb aummân imiş deryâ-yı ‘ışk (1439/2)

“çağır-iş-ur+lar”

*Ehl-i ‘ışk kûyuña varsa **çağırışurlar** dâd dâd*
Bî-ğabersin kullaruñdan hey güzel şâhum benüm (1767/2)

“yap-iş-ur”

Eşk-i çeşmüm bu ‘acebdür ki ciger kûşem iken
*Ḳande görse **yapışur** knalu gibi dâmânuma (2520/2)*

“tut-uş-up”

***Ṭutuşup** ‘ışk âteşine yanar idüm ser-te-ser*
Olmış idi eşk-i çeşmüm dem-be-dem bârân baña (100/4)

2.7.1.2.8. /-n-/, /-in-/, /-un-/

Bu ekin işlevi kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiller yapmaktır (Ergin, 2009: 202). Divan’da bu ekin tespit edilen örnekleri şöyledir:

“kāt+la-n-ur”

Haṭuñuñ nîşini hoş görsün lebüñ nûş isteyen
*Dûda labûd **katlanur** kim isteye helvâ yine (2420/3)*

“döşe-**n**”

Gelüp bâğa yine şâh-ı reyâhîn
***Döşendi** her taraf nat ‘-ı pelengi (2754/2)*

“giz-le-**n-ür**”

***Gizlenür** zülfi şebinde haṭ-ı dilber câ-be-câ*
Kaşd ider İslâma kâfir ceşyidür şeb-hûn içün (2065/3)

“gör-**in-e**”

Ġarḳa-i deryâ-yı ‘ışk oldu Muḥibbî çün ezel
*İstemem ki **görine** bir yañeden sâhil baña(37/7)*

“kıl-**un-sun**”

*Ṭûp **kılunsun** zülfi çevgânına ‘aşıklar serin*
Çün şunulmuşdur ezelden ṭûp ile çevgân aña (36/4)

“bul-**un-ur**”

Ġam meclisine ḥâcet olursa şarâb ey dil
Yokla bulunur lâbûd bu dîde kabağında (2528/4)

2.7.1.2.9. /-t-/, /-it-/

/-t-/ eki, ünlü ile ya da akıcı veya patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek ettirgenlik fiilleri kuran işlek çatı eklerindendir (Korkmaz, 2017: 188). Divan’da bu ekin tespit edilen örnekleri şöyledir:

“söyle-**t-me**”

*Muḥibbî kulunı **söyletme** lutf it ey şeh-i ḥubân*
Perişân ḥâlinüñ şerḫi saçuñ gibi muṭavveldür (365/5)

“çiğne-**t-me**”

*Ḥayfdur kullaruñı **çignetme***

Şeh-süvârum atun başın çekerek (1568/2)

“az-**it**-mış”

*Yolın **azıtmış** iken toğrı yola*

Getürdüñ nice biñ ehl-i şalibi (19/3)

2.7.1.2.10. /-y-/

/-y-/ < /-d-/ deđiŝmesiyle oluşmuş bir ek türüdür. Ek, Eski Türkçede işlevselliğini yitirmiş ve birleŝtiđi, ünsüzle biten tek heceli fiil köküyle iyiden iyiye kaynaşmış olduğu için böyle bir ekin varlığı ancak aynı kökün başka türevlerinden anlaŝılabilmektedir (Korkmaz, 2017: 189).

Muhibbî Divan’ında iki örnekte tespit edilmiştir.

“to-**y-**” < to-**d** (Korkmaz, 2017:189)

***Doymaya** gamzeleri tîrine-sînem siperi*

Her kaçan vire kaşı yâyına ol çeşmi küŝâd (320/4)

“yu-**y-**”

*Ölse Muhibbî ‘ışk ile kan ile **yuyasuz***

Maŝher günide kalka bile tâ o kan ile (2387/5)

2.7.1.3. Birleşik Fiiller

Birleşik fiiller, bir ad ile yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin veya ad soylu bir veya birden çok sözcük ile esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek kavrama karşılık olan fiil türleridir (Korkmaz, 2017: 198).

Muhibbî Divan’ında birleşik fiiller dört şekilde oluşmuştur.

2.7.1.3.1. İsim+yardımcı fiil şeklinde oluşmuş birleşik fiiller

Muhibbî Divan’ında yardımcı fiil ile oluşmuş birleşik fiiller Arapça ve Farsça alıntı sözcükleri yüklemleŝtirmek için oldukça fazla kullanılmıştır. Divan’da bu ekin tespit edilen örnekleri şöyledir:

1. kıl-

“secde **kıl**-dı”

Secde kıldı tâk-ı ebruna Muhibbî cân ile
Yâraşur mihrâb u mescit dir ise sâcid bâña (8/5)

“nazar **kıl-up**”

Dest-i kudretle ezelden yazılıdır her varak
*Her ki ‘ârîfdür **nazar kılup** alur andan sabak (1407/1)*

Temâşâ **kıl-mağ+a**

Gönül mir ‘ât-ı sâfidür velî âh
*Temâşâ **kılmağa** şâhib-i nazar yok (1422/3)*

2. ol-

“cem ‘ **ol-dı**”

Taîrınıñ has kulusın bir aduñ oldu Maîmûd
*Sende **cem ‘ oldı** seîâ vü kerem ihsân ile cûd (9/1)*

“zeyn **ol-in-mış**”

*Giceler encümler ile zeyn **olınmış** aya bak*
Başı ayağa tûran kudretle hem tûbâya bak (1429/1)

“maîv **ol-ur**”

Leşker-i encümle cem ‘ olmış yürüken âfitâb
*Toğsa kalmaz **maîv olur** mihr-i cihân ârâya bak (1429/4)*

“helâl **ol-sun**”

*Râziyam öldür beni kanum **helâl olsun** saña*
Başımı yirden getir tek bağla anı terkeşe (2438/5)

3. eyle-

“terk **eyle-mez**”

İşk meydânında evvel terk-i serdür ‘âşıka
*Kim ki cân **terk eylemez** ‘ışkdan ne hâcet lâf aña*

“zîkr **eyle-dü+m**”

*Lebüñ **zıkr eyledüm** dil geldi vecde
Kaşuñ mihrâbın añdum kıldı secde (2352/1)*

“nazar **eyle-**”

*Çeşm-i hûn ile şuwardum yine sînem dâğını
Bir **nazar eyle** temâ ‘şâ ol gül-i hamrâya bak (1430/5)*

4. it-

“tevbe **it-dü+m**”

*Bu Muhibbî **tevbe itmişdür** meye ol vaqt sır
Sâki-i gül-ruh ibrâmı bayram ertesi (2673/5)*

“mest **it-di**”

*Añlamaz ‘âlmî vü kendüzini
Dili **mest itdi** şöyle bâde-i ‘ışk (1432/3)*

“cem ‘ **it-miş**”

*Zerreler içinde kendin şaklamış hûrşidi gör
Katrelerden nice **cem ‘itmiş** özin deryâyı bak (1436/3)*

2.7.1.3.2. Fiil+tasviri fiilden oluşmuş birleşik fiiller

2.7.1.3.2.1. Süreklilik

Bu gruba giren tasvir fiilleri, esas fiilin /-(y)A/, /-(y)I/ ve /-(y)Ip/ zarf fiil biçimleri üzerine dur-, gel-, gör-, koy- yardımcı fiillerinin getirilmesi ile oluşturulan birleşik fiillerdir (Korkmaz, 2017: 201).

1. /-ı+gel-/

“ol-ı+**gel-miş+dür**”

*Nite gül etrâfını tutar Muhibbî hâr hâr
Olgelmişdür olur dilberlere agyâr yâr (474/5)*

*Nola göz yaşın akıdursa ol gül-ruhsâra şu
Olgelmişdür ezel dirler aķar gûlzâra şu (2319/1)*

2. /-a+dur-/

bağ-a+dur-sa+ñ

Gör o zâlm kanımı dökdi öniip inkâr ider

***Bağadursañ** hançer-i ağzında kanım var benüm (1975/2)*

3. /-a+gör-/

“ol-a+gör-”

Ser-i kûyında mişâhib olgör itlerine

*Her ne dirlerse ço sen yâr **olagör** yârûñ ile (2398/3)*

“at-a+gör-”

*Sînde bağrum dekinsün **atagör** gamz okların*

Ğam degül ‘âşıqlaruñ ölürse sen çok çok yaşa

2.7.1.3.2.2. Yeterlik

Yeterlik fiilleri, bir esas fiilin /-(y)A/ zarf-fiil biçimi üzerine “bil-” yardımcı fiilinin getirilmesi ile kurulan birleşik fiillerdir (Korkmaz, 2017: 200).

/-e+bil-/

“di-(y)e+bil-ür”

*Kim **diyebilür** meleksin ya perî*

Kim saña mânend yok cennetde hûr (497/4)

“gör-e+bil-se”

Muhibbî bâdenüñ öpmek ayagını muğarrerdür

***Görebilse** idüm bir kez yüzün câm-ı maḍaffânuñ (1629/5)*

“sür-e+bil-se+m”

*Pâyûña yüz **sürebilsem** budurur derdüm benüm*

Bir nazar kıl hâlûme ey nâz-perverdüm benüm (1958/1)

2.7.1.3.2.3.Yetersizlik

Yeterlik tasvir fiilinin olumsuz (yetersizlik) şekli eski bir iktidar fiili olan /u-/ ve bunun üzerine gelen olumsuzluk eki ile yapılan birleşik bir fiildir (Börekçi, 2009:168).

Muhibbî Divan'ında yetersizlik fiilinde “bil-” yardımcı fiili bazı örneklerde düştüğü bazı örneklerde ise düşmediği tespit edilmiştir.

1. /-e+ø-me-z/

“ir-e+ø-me-z+ø”

Îl-ı zülfüñ fikrin eyler iremez pâyânına

Bu uzun sevdâ ile 'ömr-i kütâhı görüñ(1510/4)

“id-e+ø-me-z+sin”

Rişte rişte kılayınca şâne gibi bağruñı

İdemezsin el şunup ol saçı sünbül şöhetin (2115/3)

“ir-e+ø-me-z+sin”

İremeszsin ol boyı servüñ Muhibbî pâyına

Râh-ı 'ışkında eger eşk ile Ceyhûn olasın (2128/5)

“vir-e+ø-me-z+ø”

Düşeliden gam beyâbânına gâyet teşneyem

Gözlerümden gayri baña viremez bir kimse şu (2316/2)

2. /-a+bil-me-z/

“şat-a+bil-me-z+ø”

Başuñ eflâke irürse gurra olma

Cihâna şatabilmez kimse zûrı (2656/4)

3. /-ı+bil-me-ø+m/

“al-ı+bil-me-ø+m”

Albilmem zülfe ulaşmış gönül peyvestidür

Giceler dilde hayâl-i la 'l ü çeşm-i mestidür (Diğer Nazım Şekilleri 12/4)

2.7.1.3.2.4. Deneme

1. /-e+gör-/

“dön-e+gör”

‘Ârife ‘âlemde bir loğma vü bir hırka yiter
Nâle yele **dönegör** ey dil tolâbuñ ‘aynına (2376/3)

“id-e+gör”

Zülfî sevdâsını al başa belâ ister iseñ
Sîneñi çâk **idegör** derde devâ ister iseñ (1575/1)

“öl-dür-e+gör”

Şorma suçını günâhını hemân **öldüregör**
Seni çok çok sevenüñ az ola mı hiç günehi (2666/5)

2.7.1.3.2.5. Tezlik

1. /-ı+ver-/

“ol-ı+ver”

Ey Muhibbî dîn-himmet olma şehbâz **oliver**
Hem-ser ol Kâf-ı kanâ ‘atda varup ‘ankâlara (2531/6)

2.7.1.3.3. Deyimler

Zaman içinde, anlam kayması ve kalıplaşma yoluyla isim soylu bir veya birden fazla sözcüğün bir asıl fiille kalıcı olarak birleşmesinden doğan fiillere deyimleşmiş fiil denir (Korkmaz, 2017: 201).

Muhibbî Divan’ında kullanılan deyimleşmiş fiiller şunlardır:

“ayağa düşdüm”

Ŧut elümi **ayağa düşdüm** gel ey dîn serveri
Eyleyem dînüñ yolında cân u dil ile gazâ (26/5)

“halel virmez”

Çün **halel virmez** senüñ ululuğña nîk ü bed

Gerçi bed-hâlem umaram olmayam ben bî-naşîb (159/2)

“**el uzadur**”

*Biñ pâre ola **el uzadur** zülfi dilbere*

Ğamdan dilümi pâreledi şâne ‘âkıbet (199/2)

“**el uzat-**”

***El uzadur** ise zülfüne dil aşma anı*

Çün yazılmaz dilinün deftere cürm ü günehi (2725/2)

“**dil uzatma**”

İster iseñ kim perîşân olmayasın ‘âkıbet

***Dil uzatma** kimsenün hakkına sen sûsen gibi (2748/3)*

2.7.2. Fiillerde Çekim

Çekimli bir fiilde de fiil kök veya gövdesi dışında kip, zaman, şahıs, sayı kavramı ve öğeleri bulunur (Korkmaz, 2017: 515).

2.7.2.1. Fiillerde Olumsuzluk

Muhibbî Divan’ında fiilde olumsuzluk /-me/ eki ile yapılır.

“it-**me**-ø+m”

*Kûyuñda ben ğaribe **itmem** dimiş çü dildâr*

Olsun ziyâde lutfi bize ri ‘ayet ancak (1394/5)

“it-**me**-ø+sün”

*Nice feryâd **itmesün** bî-çâre bûlbûl her seher*

Yılda bir gül açılur ol da meyân-ı hârda (2400/3)

“gör-**me**-di+ø”

Melek misin perî yâhûd firişte

*Bu hüsnî **görmedi** kimse beşerde (2404/2)*

“yi-**me**-miş+ø”

Bulımadum aradum bu cihânı

Yimemiş ola bir kimse tabanca (2548/2)

“it-**me**-se+ø”

Dil virüp dünyâya harc itme ‘ömr sermâyesin

*H‘âce gibi her kumaşın **itmese** baş üstine (2553/2)*

“vir-**me**-ø+y-üz”

Virmeyüz zülfine cânâ kesmez ol zünnârını

Nice kere dimiş iken aña sen îmâne gel (1672/5)

“bil-**me**-y-en”

*Zulmet-i mâhşerde yolın **bilmeyen** ‘âşîlere*

Şefkat idüp olasın her birine sen reh-nümâ (65/2)

“çigne-t-**me**”

Esb-i nâz üzre yine mestâne çeşmüm tîğ alup

*At şalup ‘âşıkıların **çignetme** şehbâzum benüm (1906/2)*

“söyle-t-**me**”

Derdi derûnı şorma baña ey refîk-i ‘ışk

*Odlare yakdum ‘âlemi **söyletme** hâ beni (2663/4)*

2.7.2.2. Fiillerde Soru

Çekimli bir fiilin soru şeklini yapmak için fiildeki şahıs eklerinden sonra /mI-/, /mU-/ soru eki getirilir. Fiilin soru şekli, bir oluş ve kılışın bir şahıs tarafından yapılmadığını anlamak ve öğrenmek amacına dayanan ve gramerimizde soru kategorisini oluşturan ektir (Korkmaz, 2017: 521).

1. /-mI/

“kork-ma-z **mı-sın**”

*Pâdişâh olduñsa cânâ Tañrıdan **korkmaz mısın***

Niceye dek âsitânuña varup dâd eyleyem (1835/2)

“gör-em **mi**”

Bu ‘ișyân u bu cürm ile nola aḥvâlümü bilmem
*Ferah yüzini **görem mi** diyü ğam-nâkdur göñlüm (1988/4)*

“uş+an-ma-z **mi**-sın”

*Dōstum cevır ü cefâdan bir gün **ušanmaz mısın***
‘Âşık-ı bî-çâreler kanına hîç kanmaz mısın (2018/1)

“düş-er **mi**-(y)-i-di”

*Koyup kûyını Leylânun **düşer miydi** Mecnûna*
Ṭuta vahşîlere ülfet maḳâm idine şahrâda (2539/3)

“‘aceb **mi**+dür”

Nice yıllardur olmışdur derûn-ı dilde ğam peydâ
*‘Aceb **midür** bu didemden ola her laḫza dem peydâ (31/1)*

“irmez **mi**”

*Bûlbûlüñ irmez **mi** ey gül nâle vü âhı saña*
İrişe qorḳmaz mısın âh-ı seḫer-gâhı saña (51/1)

“sâye **mi**”

Şöyle rüsvâ eyledi ‘ișkun bu ben divanei
*Hâyreter olur sâye **mi** qarşumda ḫayrândur baña (64/3)*

2.7.2.3. Şahıs Ekleri

2.7.2.3.1. Zamir kökenli şahıs ekleri

Anlatılan geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman, rivayet ve istek kipi ve bildirme geniş zaman çekiminde kullanılan şahıs zamiri kaynaklı şahıs eklere zamir kökenli şahıs ekleri denir (Köktekin, 2011: 114).

I. teklik şahıs ekleri: /+Am/, /+m/, /+van/

“it-miş+em”

*Ḥamdülillah kim ezel ben ‘ișkı tekmîl **itmişem***

Vâmîk Ferhâd ü Mecnûn aldılar benden sabâk (1401/4)

“um-ar+am”

Umaram başasın bir kez yüzüme

Anuñçün râhuñ üzre olmışam hâk (1514/4)

“şakla-(y)a+m”

İrişse tîr-i dil-dûzî müheyyâ eyleyem câyın

Anı hoş şaklayam dilde cân ola ne ten âgeh (2566/3)

“ol-a+m”

Gel beni öldür sevâba gir ko kanum fikrini

Bu tarîk-i işkdur sen gâzi ben olam şehîd (343/3)

“şan-ur+van”

Şanurvan olmuş meger ‘âşıkdurur didâruña

Her ne yirde od yanarsa tâb-dâruñdur senüñ (1498/4)

II. teklik şahıs ekleri: /+sIn/

“gör-me-miş+sin”

Qaddüñi gülşende didüm serve beñzetdüm didi

Görmemişsin nâz ile beñzer benüm reftârumı (2654/2)

“kıl-ur+sin”

İdem vefâ diyü âh dönüp cefâ kılursın

Qorqmaz mısın Hüdâdan yok yire içüp andı (2691/4)

“boz-ar+sin”

Bozarsın şî rüñi zinhâr zinhâr

Añarsañ ol rakîb-i bed-nihâdı (2702/4)

“ol-a+sin”

Âsitânuñdan şehâ gitmez bu şems-i hâveri

Beñzer ister kim **olasın** dil-rübânuñ çâkeri (2709/1)

“vir-ür-**sin**”

Dil **virürsin** zülfi sevdâsına her bir dilberüñ
Bilürem başdan çıkarur ‘âkibet bu hû seni (2721/3)

“ol-a-ma-z+**sin**”

Deşt-i gamda baña yoldaş **olamazsın** sen yüri
Göricek ben bilürem Mecnûn benüm yoldaşımı (2734/3)

III. teklik şahıs eki: /+ø/

“bil-ür+**ø**”

Yârüñ ‘aķık lebleri kadrin bilen **bilür**
Lü lü dişi kıymetin ancaķ ‘Aden bilür

“gör-e+**ø**”

Kim seni bu hüsn ile **göre** beşer şanmaz saña
Diye hûrî yâ perî indi göklerden melek (1523/3)

“zâr+i-miş+**ø**”

Giceler tâ seher âh it Muhibbî
Figân âh ü zâr **imiş** nasîbüñ (1525/5)

I. çokluk şahıs ekleri: /+Uz/, /+(y)uz/

“ol-miş+**uz**”

Tîg çeker ise gamzeler boynuma ince mûydan
Emrüñ râm **olmuşuz** seyf senüñ kalem senüñ (1635/2)

“bülbul+i-y+**üz**”, “kul+ı-y+**uz**”

Ol irem bâğı gülünüñ yine biz **bülbüliüz**
Zâhirâ pâdişehüz ma ‘nide amma **kulhyuz** (Diğer Nazım Şekilleri 20/1)

II. çokluk şahıs eki: /+suz/

“koy-a+**suz**”

Ruḥı tâbı yiter rûşen kıla bu câmi ‘-i hüsnî
*Degül hâcet yakup yir yir **koyasuz** siz çerâğ anda (2476/3)*

“bul-ı-maz+suz”

Gözüm yaşına beñzer dürr-i şâfi
*Arayup **bulımasuz** siz Yemen ‘de (2552/4)*

“yu-y-a+suz”

*Ölse Muḥibbî ‘ışk ile kan ile **yuyasuz***
Maḥşer günide kalğa bile tâ o kan ile (2387/5)

III. çokluk şahıs eki: /+lAr/

“bil-e+ler”

Ey Muḥibbî söz güherdür ol daḥi a ‘lâ gerek
*Bilmeyenler tâ **bileler** bunuñ ile şânuñı (2781/5)*

“eyle-miş+ler”

Zülfini kat ‘it ḥaṭuñ ḥakk it ruḥ-ı rengîne bak
*Ḳaşd-ı îmân **eylemişler** ol iki bî-dîne bak (1421/1)*

“al-ur+lar”

Yüzüñ güldür kamer alnuñ saña hiç benzemez ḥûri
*Ḥaḳîkat senden **alurlar** gelüp mihr ile meh nûrı (2641/1)*

2.7.2.3.2. İyelik kökenli şahıs ekleri

Görülen geçmiş zaman, hikâye ve şart kipinde kullanılan şahıs ekleri iyelik kaynaklı şahıs ekleridir (Köktekin, 2011: 116). Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs eki: /+m/

“di-r-i-se+m”

*La ‘l-i lebime ger **dir isem** nola Mesîḥa*
Bir gânze ile öldürüp eyler yine iḥya (34/1)

“gör-dü+m”

Hâbda gördüm Muhibbî defter olmuş hayr u şer
Her nefes kim 'ışk ile geçmiş anı bildim savâb (113/6)

II. teklik şahıs eki: /+ñ/

“düş-dü+ñ”

Ey gönül şeydâ olup irmek dilersen vaşlına
Mümteni ' sevdâya düşdüñ 'aklı yok hey derd-mend (332/2)

“ol-du+ñ”

Ey saçı sünbül yüzi gül la 'li mül etvârı hûb
Anuñ için olduñ ehl-i 'aşka maḥbûbu'l-kulûb (134/1)

“şor-sa+ñ”

Kimdürür şorsañ Muhibbî bendeñi
İşkunuñ ser-geştesi bir derd-mend (319/5)

III. teklik şahıs eki: /+ø/

“ol-dı+ø”

Serv gül bâğ içre girdi rûyuñ ili kâmetün
Gül kızardı serv best oldu eyâ serv-i büleñd (332/4)

“al-sa+ø”

Yâd ider her nefes alsa bu Muhibbî lebüni
Dôstluk ḥaḳḳı mıdur itmeyesin sen anı yâd (320/5)

“di-di+ø”

Ey Muhibbî dişleriyle leblerin zıkr eyledüñ
İşiden didi kelâmuñ dürr ü gevherden lezîz (362/7)

I. çokluk şahıs eki: /+K/

“ol-du+k”

Maḥabbet gencine çün mâlik olduk
Ḳamu bây u gedâ muḥtâcımızdur (857/3)

“olmazsak” < ol-ma-z-ø+se+k

*Muhibbî dâr-ı dünyâda ‘aceb mi sâ’il **olmazsağ***
Hakîkat levhine nâzır dil-i âgâhımız vardır (519/5)

“gör-me-dü+k”

Bu cihânı gözlerüñ sihr ile teşhîr eyledi
*Böyle sâhîr **görmedük** hep didiler sâbâş aña (83/4)*

II. çokluk şahıs eki: /+ñUz/

“şan-ma+ñuz”

Şadâ-yı tîguñ işitdüm irişdi baña bu hâlet
*Bu yüzden **şanmañuz** zevk ü şafâ ile sürûdum yok (1458/3)*

“ko+ñuz”

Muhibbî her sözüm gevher kılup yârâna ‘arz idüp
*Gelüñ bir birine kıymet **koñuz** diyü su ‘âl itdüm (1833/5)*

“yi-me+ñüz”

İçdügi hûn-ı cigerdür ‘aşıkuñ mey yirine
*Döştlar zehr ile pürdür **yimeñüz** aşum benüm (2005/4)*

III. çokluk şahıs eki: /+lAr/

“di-di+ler”

*Göz yaşın dökme **didiler** sırruñ işâ olmasun*
Çâre ne izhâr idiser didüm âhır rûy-ı zerd (344/3)

“sep-se+ler”

*Âteşe ‘âdet budur şu **sepseler** reskîn olur*
Nâr-ı dil artar ‘aceb aksa gözümden kan benüm (1933/4)

“şor-dı+lar”

*İşkuñ rümûz-ı nüktesini **şordılar** baña*
Bu cihânda itmedi bir kimse hal didüm (1950/5)

2.7.2.3.3. Emir kipinde kullanılan şahıs ekleri

Muhibbî Divan'ında emir kipi için her şahsın çekimi farklıdır.

I. teklik şahıs ekleri: /+ayın/, /+ayım/, /+(y)ayım/, /+ayum/

“var-ø+ayın”

*‘Ahd kılduñ nice yıldur **varayın** bir gün diyü*
Ol deme irdüm diyü âh çâr olupdur gözlerüm (1966/1)

“ol-ø+ayım”

Görmezem uyhu yüzün hâli hayâli gelicek
*Nice râhat **olayım** hâne toludur mekesüm (1986/3)*

“şakla-ø+yayım”

*Sırr-ı ‘ışkı nice bir **şaklayayım** sînede âh*
İdeyüm cümle cihân halkına ko fâş olsun (2035/3)

“koy-ø+ayum”

Hâkipâyını kerem kıl getir ey bâd-ı şabâ
Rûşen olsun koyayum gözlerüme cânuñ için (2140/4)

II. teklik şahıs eki: /+ø/

“gör-ø+ø”

Bağarsañ zâhirâ dırsiñ benümçün pâdişâham ben
*Veli ma ‘nî yüzinden **gör** bir edna hâk-i râhan ben (2153/1)*

“it-me-ø+ø”

*Zâyi ‘**itme** nâşihâ yok yirlere söz nakdîni*
Nitekim yokdur kılam divaneye yok dañi pend (332/3)

“bak-ø+ø”

*Hâlini bilmek dilerseñ bülbülüñ gülzâra **bağ***
Şu gibi şâfi-derün ol dem-be-dem dîdâra bak (1398/1)

“diñle-ø+ø”

Kışsa-i guşşam uzun zülfüñ gibi bir kışşadur
***Diñle** anı cān ile kim söylemem efsāne ben (2207/3)*

III. teklik şahıs eki: /+sUn/

“ol-ma-ø+**sun**”

*Mübtelâ-yı ışk olup hîç kimseler zâr **olmasun***
Ġam şebinde miñnet ü derd ile bîmâr olmasun (2231/1)

“kıl-ø+**sun**”

Güş iden bülbül-i şüridenüñ feryādını
*Bir nazar **kılsun** gülüñ hār ile handin gözlesin (2265/4)*

“bul-ø+**sun**”

Nāz ile reftāra gel geşt eyle bāğ u büstān
*Servler qarşu gelüp **bulsun** şeref gül-i gülsitān (2273/1)*

“dön-ø+**sün**”

*La ‘le **dönsün** bağrumuñ hūnı benüm ey seng-dil*
Ġismetı olsun ziyāde dürr ü mercān olmasun (2289/2)

“gel-ø+**sün**”

Muhibbī her yañe çekdi sipāh-ı nazmın çün
*Diñ imdi kaşd iden **gelsün** inhizāmımuza (2364/5)*

“eyle-ø+**sün**”

Bundan özge ‘ālem olmaz ‘āşıkā kim hāfiye
*Ġışm ile kılsun girih ebrûların çeng **eylesün** (2240/2)*

I. çokluk şahıs ekleri: /+alum/, /+(y)alum/

“ol-ø+**alum**”

*Buyursañ ey şeh-i hûbân **olalum** yoluña kurbân*
Saña biñ cān fedâ olsun ne minnet işbu bir cāne (2347/4)

“ağla-ø+(y)**alum**”

*İñleyüp aǵlayalum döne döne şâm u seher
Yeni konmuş şular üstindeki tolâb gibi (2609/4)*

II. çokluk şahıs ekleri: /+ñ/, /+ñUz/, /+iñüz/

“ko-ma-ø+ñ”

*Qomañ şûfîyi rindân şöhetine
Qapuda bağlañ ancaq ol humârı (2628/6)*

“şan-ma-ø+ñuz”

*Şanmañuz Ferhâd u Mecnûn gitdi bu ‘âlem tehî
‘İşk şâhı devletinde mübtelâeksük degül (1706/2)*

“ey-dü-ø+ñüz”

*Rûşen itsün gam şebinde külbe-i vîrânumuz
Eydüñüz ol mâh toğsun mâhtâb eglenmesün (2048/3)*

“id-ø+iñüz”

*Ehl-i hâlûñ ıztırâbı var cemâli şevkine
İdiñüz oldilber-i ‘alî-cenâb eglenmesün (2049/2)*

III. çokluk şahıs ekleri /+sUn+lAr/

“yaz-ø+sun+lar”

*Yazıcak ‘uşşâkı yazsunlar beni ser-defteri
Okuyanlar diyeler kim var imiş ser-dâr-ı ‘ışk (1409/4)*

“di-me-ø+sün+ler”

*Yazsan ‘uşşâkı bu ben ‘âşikuñı yâde getir
Dimesünler ser-i kûyûñda senüñ yâd ancaq (1434/3)*

2.7.2.4. Kipler

2.7.2.4.1. Bildirme

2.7.2.4.1.1. Görülen geçmiş zaman

Görülen geçmiş zaman eki Muhibbî Divan'ında her zaman “d” ile yazıldığından ünsüz benzeşmesine ayrılık göstermiştir. Eserde /-dı/, /-du/ şekli kullanılmıştır. Divan'da görülen geçmiş zamanın bütün şahıs çekimleri tespit edilmiştir. Örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi: /-dı+m/, /-dü+m/

“ol-a+y-dı+m”

*Gülşende gördüm oynar hâr ile gül budağı
Ben dahî kâş olaydım bir hâ' rı bu sitânuñ (1468/4)*

“eyle-dü+m”

*Didi dilber bu kemend-i zülfi zincir eyledüm
Didim uşlanmaz dağarsan da dil-i divaneye (2587/5)*

“akıt-dı+m”

*Ola kim ol boyı servüñ irişe hâk-i pâyına
Akıtdım gözlerüm yaşın yolında cûy-bâr itdüm (1843/3)*

II. teklik şahıs çekimi: /-dU+ñ/

“eyle-dü+ñ”

*Dest-i kudretle yoğ iken 'âlem i var eyledüñ
Kimini müslim kırup kimini küffâr eyledüñ (5/1)*

“az-ıt-du+ñ”

*Cür'ân içdüm leblerüñden bûse vir didüm didi
Mest olup sözüñ azıtduñ şöyle beñzer giderek (1470/2)*

III. teklik şahıs çekimi: /-dı+ø/

“şancıl-dı+ø”

Döne döne yanarsam 'aceb mi 'ışk odına

Gönlüm kebâba döndi şancıldı çünli şişe (2510/5)

“baş+la-**dı+o**”

*Gözlerüm yaşı terakkî ide **başladı** yine*

Var ise başı ciger dâğıdurur ol şunuñ (1539/3)

I. çokluk şahıs çekimi: /-du+ķ/

“ol-**du+ķ**”

*Çün harâbâti **olduķ** ‘âlemde*

Âşikâr anı î-hicâb idelüm (1788/2)

“oku-**du+ķ**”

***Okuduķ** Mecnûn u Ferhâd ile miñnet dersini (2005/5)*

Mekteb-i ‘ışķ içre bunlardur sabaķ-dâşum benüm

II. çokluk şahıs çekimi: /-dü+ñüz/

“ey-**dü+ñüz**”

Rûşen itsün ğam şebinde külbe-i vîrânumuz

***Eydüñüz** ol mâh toğsun mâhtâb eglenmesün (2048/3)*

III. çokluk şahıs çekimi: /-dı+lar/

“tap-şur-**dı+lar**”

Ey Muhibbî şükr kıl derd ü belâ vü miñnete

*Gönlümi **tapşurdılar** düşdi emânât ehline (2509/5)*

“şan-**dı+lar**”

Gice ol meh menzilinden çıkdı beñzer bi-nikâb

***Şandılar** cümle cihân halkı ki toğdı âfitâb (177/1)*

Olumsuz Şekli

Muhibbî Divan’ında görülen geçmiş zamanın olumsuz şeklinin I. , II. teklik şahıs ve I. çokluk şahsın çekimleri tespit edilmiştir.

I. teklik şahıs çekimi: /-me-dü+m/

“gör-me-dü+m”

Görmedüm sencileyin bir mehi ‘âlemde melîh
Eylesem tañ mı yüzüñ mihr ile mehden tercîh (302/1)

“bil-me-dü+m”

Göz yaşıyle nice yıldur itmedi âhum eder
Seng midür *bilmedüm* kalbüñ şehâ yoḥsa ḥadîd (325/5)

II. teklik şahıs çekimi: /-me-dü+ñ/

“it-me-dü+ñ”

Eyleyen sevdâ-yı zülfidür benüm ḥalüm siyâh
İtmedüñ yarı benüm ḥâlümden agâh ey şabâ (47/3)

“vir-me-dü+ñ”

Eyledüñ rüsvâ-yı ‘âlem *virmedüñ* kâmu baña
Ḳomadı hicr âteşi hergiz dil-ârâmı baña (67/1)

I. çokluk şahıs çekimi: /-me-dü+k/

“işit-me-dü+k”

Ey Muḥibbî virme-dil dünyâya zendür bilmiş ol
Hiç *işitmedük* zene meyl eyleye merdâneler (717/5)

“del-me-dü+k”

Ġam mı var ‘âlem içinde çekmeyen ben mübtelâ
Sîne mi var *delmedük* şol ġamze-i tîrüñ senüñ (1536/2)

“gör-me-dü+k”

Gerçi meh-rûlar cefâ fenninde kâ mildür velî
Cümleñ üstâdı sensin saña beñzer *görmedük* (1563/3)

2.7.2.4.1.2. Anlatılan/öğrenilen geçmiş zaman

Muhibbî Divan'ında anlatılan/öğrenilen geçmiş zamanın II. çokluk şahıs çekimi dışında bütün şahıslarda çekimi tespit edilmiştir. Divan'da kullanılan örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi: /-mış+ım/, /-mış+em/

“gönder-mış+em”

Hırka mey âlüde mey kılsam beni 'ayb eylemen

*Bir kadeh mey rehnine **göndermiŝem** destârı ben (2235/4)*

“şın-mış+ım+dur”

Dostum itdüñ cefâ engiyle bu sînem hrâb

*Bir nazar kıl nice **şınmıŝımdur** gör ol âyîne bak (1421/2)*

“kal-mış+ım”

*Virür **kalımıŝım** cânâ elüm tut dest-gîrüm ol*

Didüm did ki kim görmüş güzeller merhabâsından (2185/1)

II. teklik şahıs çekimi: /-mış+sın/

“gir-mış+sın”

*Giyelden câme-i surhı bounca kana **girmişsin***

Çıkar billah lutf etle yiter kûyûnda kan olsun (2213/3)

“ol-mış+sın”

*Serverâ serv-ķamet **olmıŝsın***

Ŧoğrusı bu kıyâmet olmıŝsın (2286/1)

“di-mış+sın”

*Öldürem br gün Muhibbî'î **dimiŝsin** dōstum*

Kıl vefâ ikrâruña virmek emân hâcet degül(1690/5)

III. teklik şahıs çekimi: /-mış+ø/

“bit-mış+ø”

Servlerdür sînem üzre çekdüğim yir yir elif

Lâleler bitmiş şanur kim görse bağrum dağını (2661/3)

“az-ıt-mış+ø”

Yolın azıtmış iken doğru yola

Getürdün nice biñ ehl-i şalibi (2659/3)

“yaz-mış+ø”

Ehl-i ıřkuñ dest-i kudret bunı yazmış alnına

Giçüre ʻömrin cefâda görmeye ol şâdlık (1402/2)

I. çokluk şahıs çekimi: /-miş+üz/

“gel-miş+üz+dür”

Gelmişüzdür ol ulı dergâha ʻarz-ı hâl için

Andan özge varacak bir yirimüz yokdur bizüm (2003/4)

“gel-miş+üz”

Kâ ʻbedür kûyuñ nigârâ gelmişüz kurbân için

Dôstum itmez misin ʻuşşâkı kurbân vaktidür (457/3)

III. çokluk şahıs çekimi: /-miş+ler/

“eyle-miş+ler”

Zülfini kat ʻit hañuñ haqq it ruh-ı rengîne bak

Kaşd-ı î mân eylemişler ol iki bî-dîne bak (1421/1)

“di-miş+ler+dür”

Dimişlerdür egerçi rûz-ı rûşendür ʻArabdan yeg

Tazarru ʻ itmege ʻaşık olur mı aña şebden yeg (1479/1)

“it-miş+ler”

Tâ ebed fâriğ degül dil ışkdan rûz-ı ezel

İşk ile tahmîr itmişler meger âb u gilin (2263/2)

Olumsuz Şekli

Muhibbî Divan’ında anlatılan/öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekiminin II. teklik, III. teklik ve çokluk şahıs çekimleri tespit edilmiştir. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

II. teklik şahıs çekimi: /-me-miş+sin/

“gör-me-miş+sin”

Qaddüñi gülşende didüm serve beñzetdğm didi

Görmemişsin nâz ile beñzer benüm reftârumı (2655/2)

III. teklik şahıs çekimi: /-ma-mış+ø/, /-mA-mİş+dUr/

“kal-ma-mış+ø”

Baña sensüz görünür hâr gülşen

*Letâfet **qalmamış** hergiz cemende* (2552/3)

“ko-ma-mış+dur”

*Taşı üzre egerçi **komamışdur** kûh-ken*

Tağları kesüp dili talar taşar dâmân ile (2570/3)

“bul-ma-mış+dur”

Murğ-ı dil la ‘lin görüp ârâm kılmaz bir nefes

Bulmamışdur hiç kes ‘âlemde aña dest-res (Diğer Nazım Şekilleri 10/11)

“gel-me-miş+dür”

Rey iderseñ zâhidâ maḥbûb u meyden giç diyü

*Toğrusı hoş **gelmemişdür** baña bu râlar benüm* (1923/4)

III. çokluk şahıs çekimi: /-me-miş+ler/

“it-me-miş+ler+ø-di”

İtmemişlerdi Kâ ‘benüñ büyâdını daḥi Halîl

Kâ ‘be-i ḥüsnüñe qarşu ben senüñ kurbân idüm (1883/3)

2.7.2.4.1.3. Şimdiki zaman

Muhibbî Divan'ında şimdiki zaman çekiminin sadece III. teklik şahıs çekimi tespit edilmiştir.

III. teklik şahıs çekimi: /-yor+ø/

“öl-iyor+ø”

Muhibbî cevri-i yâr ile öliyor diyü kûyında

Felek hayyâtı anuñçün gelüp hûnîn kefen kesdi (2759/7)

2.7.2.4.1.4. Gelecek zaman /-isar/, /-ecek/

Muhibbî Divan'ında gelecek zaman çekimi için /-isar/, /ecek/ ekleri kullanılmıştır. Bunlardan /-isar/ ekinin kullanımı daha fazladır. Divan'da II ve III. teklik şahıslarda çekimi tespit edilmiştir. Kullanılan örnekleri şöyledir:

II. teklik şahıs çekimi: /-ecek+sin/

“gir-ecek+sin”

Nedür bu ‘aceb u bu kibr ü tağâfûl

Bilürken gireceksin sen zemîne (2488/5)

III. teklik şahıs çekimi: /-IsAr+ø/, /-isar+dur/

“göster-iser+ø”

Zâhidâ şanma ki senüñ gibi yolum yañılam

İşk çün rehber olup gösteriser râh baña (109/3)

“nol-isar+ø”

Zülf-i sevdâsı ile düşdüñ Muhibbî vâdiye

Nolisar hâlüñ kağı Mecnûn-leyin âvâresin (2021/5)

“yan-isar+dur”

Ŧutuşur âhum şerârından kenâr-ı âsumân

Ol şererden yanısardur hey medet cânım medet (331/4)

Olumsuz

Muhibbî Divan'ında gelecek zaman olumsuz çekiminin III. teklik şahıs çekimi tespit edilmiştir. Kullanılan örnekleri şöyledir:

III. teklik şahıs çekimi: /-me-(y)-iser+ø/, /-me-(y)-iser+dür/

1. /-me-(y)-iser+dür/

“git-me-(y)-iser+dür “

Tîr-i göze eldi muhkem sînde yir eyledi

Gitmeyiserdür Muhibbî tâ ölince sînden (2163/5)

2. /-me-(y)-iser+ø/

“gör-me-(y)-iser+ø”

Devr idelden felek görmedi hem görmeyiser

Ol hilâl-ebrû vü meh-rûnuñ ruḥ-ı zîbâsını (2648/3)

“iste-me-(y)-iser+ø”

Dermânı neyler ol ki bilür derd kıymetin

Ölüp giderse istemeyiser devâ gönül (1723/4)

“kes-me-(y)-iser+ø”

Şöyle ülfet tutdı 'ışk ile Muhibbî haste dil

Kesmeyiser rûz-ı mahşerde daḥi peyvendini (2653/5)

2.7.2.4.1.5. Geniş zaman /-r/, /-ar/, /-ur/

Muhibbî Divan'ında geniş zamanın çekimi bütün şahıslarda tespit edilmiştir. Divan'da kullanılan örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi : /-r+am/, /-ar+am/, /-ur+am/

oku-r+am

Şeb merâ bâ- 'ârız u ḥaṭṭeş sezâ-rân zevk bûd

Oḳuram her gıce şem 'üm hem kebâbum var benüm (Diğer Nazım Şekilleri 12/11)

“kork-ar+am”

*Nice bir yazayım derd-i derûnum bir kitâb oldu
Okumaz **korqaram** dilber idersem intiḥâb ulı (2664/4)*

“ol-ur+am”

*Ka‘be-i kûyûn naşîb olsa varup görsem yüzüñ
Merve ḥaḳḳıyçün Şafâdan **oluram** kurbân-ı ‘ışk (1400/4)*

II. teklik şahıs çekimi: /-ar+sın/, /-ur+sın/

“um-ar+sın”

*Her dem anuñ vişâlin **umarsın** ‘aceb bu kim
Ol pâdişâh-ı ḥüsn ola sen gedâ gönül (1723/2)*

“yanıl-ur+sın”

*Muḥibbî her işüñ fikr eyle işle
Ki sonra **yanılursın** olma ğâfil (1680/6)*

“ağla-d-ur+sın”

*Niceye dek **ağladursın** hicr ile ben ḥastei
Cevr ise pâyâna irdi bâri lutf it cânum al (1691/4)*

“ol-ur+sın”

*Ġam metâ‘ına gel ey dil naḳd-i cânu ḥarc kıl
Çünkü ‘âlemde **olursın** tuḥfe-i bî-kıymet al (1698/2)*

III. teklik şahıs çekimi: /-r+ø/, /-Ur+ø/

“yu-r+ø”

*Nergis-i zerîn legende şebnem ile **yur** yüzün
Her kaçan kim ḥ‘âbdan olsa seḥerr bîdâr gül((1665/3)*

“yüri-d-ür+ø”

*Ḳudret-i Ḥaḳḳı temâşâ eyleyüben ‘ibret al
Yüridür murğı hevâda şu içinde balığı (2665/5)*

“kıl-ur+ø”

Ger bezm-i belâ içre idem hûn-ı ciger nûş
*Yanumca bile nâle **kılur** sîne rübâbı (2674/3)*

I. çokluk şahıs çekimi: /-Ar+Uz/

“um-ar+uz”

Umaruz bize şefâ ‘ât idesin yevm-i cezâ
Tâ ola menzirimüz dâr-ı sürûr ile hülûd (9/9)

“iç-er+üz”

Bezm-i gamda miñnet ü derd ü belâ yârân olup
***İçerüz** hicrân şebinde taş taş ağı gibi(2782/4)*

“çek-er+üz”

*Terk idesin diyü cevriñ **çekerüz** şâm u şehir*
Biz cefâdan uşanup sen be-perişân olduñ (14712)

II. çokluk şahıs çekimi: /-ür+siz/

“bil-ür+siz”

Dil diler dâyim Muhibbî’den gözi mestâneler
*Serhoşuñ meyli **bilürsiz** kim kebâb üstindedür (990/5)*

III. çokluk şahıs çekimi: /-ar+lar/, /-ur+lar/

“şay-ar+lar”

***Şayarlar** derdi dermaña görüp derdüñ kabûl itdüm*
Bilürem derdüñ ey meh-rû benüm derdüme dermândur (727/3)

“um-ar+lar”

Umaram yüz karasına olasın sen şefî‘
*Senden **umarlar** şefâ ‘at evvelîn ü âhirîn (2251/4)*

“şan-ur+lar”

*Sînemde gören şâh-ı gama hayme **şanurlar***

Bu gözlerümüñ yaşı ile kanlu habâbı (2674/4)

Olumsuz Şekli

Muhibbî Divan'ında geniş zaman olumsuz çekiminin bütün şahıslar için çekimi tespit edilmiştir. Kullanılan örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi: /-ma-z+am/

“añla-**ma-z+am**”

*Bend-i zülfine tolaşdı çün güñül
Añlamazam dañi ayruk kırtula (17/3)*

“sor-**ma-z+am**”

*Tarz-ı 'ışkı sormazam Mecnûn ile Ferhâda ben
'Âr ider göñlüm benüm itmege madun ile bañs (268/2)*

“ko-**ma-z+am**”

*Komazam elden ölince belki mañşerde dañi
Hamdülillah lüme girdi benüm dâmân-ı 'ışk (1400/3)*

II. teklik şahıs çekimi: /-ma-z+sın/

“añ-**ma-z+mı+sın**”

*Hasret-i la 'l-i lebinden hasteyem key nâ-tüvân
Ey tabîb-i dil meded añmaz mısın bîmâruñı (2723/5)*

“ol-**ma-z+sın**”

*Aramızda gerçi var senüñle ba 'de 'l-meşriķîn
Lîk olmazsın göñülden bir nefes bir dem ırak (1447/4)*

“al-**ma-z+sın**”

*Dükendi gevher-i çeşmüm yoluñda 'ayne almazsın
Güzeller sîme mâyildür degül mi ol diremden yeg (1496/2)*

III. tekil şahıs çekimi: /-ma-z+ø/

“tır-**ma-z+ø**”

Rûz-ı hicrîünde görenler beni tenhâ şanmasun

*Derd ü gam **turmaz** gelür her biri mihmândur baña (7/4)*

I. çokluk şahıs çekimi: /-me-z+üz/

“it-me-z+üz”

*Taht-ı Keyâvus tâc-ı Husrev ‘e meyl **itmezüz***

Bendelik çün âsitânûnda müyesserdür baña (46/3)

“di-me-z+üz”

Yârdan her ne gelür derd ü belâ zecr ü sitem

*Râzıyız lâ **dimezüz** tek bize yârân küsmesün (2016/4)*

“gör-me-z+üz”

Âh sevdâ-zâde olduk gam-ı giysûlar ile

***Görmezüz** uyhu yüzin göz göre kaygular ile (2380/1)*

II. çokluk şahıs çekimi: /-me-z+süz/

“it-me-z mi+süz

Dil çeker bâr-ı gamı itmez tâhammül kâf aña

*Dôstlar **itmez misüz** billâh diyüñ inşâf aña (21/1)*

III. çokluk şahıs çekimi: /-me-z+ler/

“değiş-me-z+ler”

Senüñ medhüñde bu beytüm görenler

***Değişmezler** anı dürr-i semîne (2383/4)*

“vir-me-z+ler”

*İşk **virmezler** Muhibbî on sekiz biñ ‘âlem*

Böyle naql itmiş gören âyîne-i idrâkda (2473/5)

“bil-me-z+ler”

*Zülfî sevdâsında **bilmezler** Muhibbî nüktesin*

Çünkü kimse görmemiş görmez yılan ayağını (2745/5)

2.7.2.4.1.6. Dilek-şart /-sA/

Muhibbî Divan'ında dilek/şart kipinin I, II ve III. teklik şahıs ve III. çokluk şahıs çekimleri tespit edilmiştir. I ve II. çokluk şahıs çekimleri tespit edilmemiştir. Divan'da görülen örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi: /-sa+m/

“bul-sa+m”

*Reh-i 'ışk içre **bulsam** toprağımı*

Alup kûhl idine cennetde hûrâ (45/4)

“ağla-sa+m”

Ey Muhibbî âteş gerçi ki yaş teksîn ider

***Ağlasam** dahî beter yakar dil-i sûzân beni (2761/5)*

“var-sa+m”

***Varsam** eger ki tîğuña karşı 'aceb midür*

Zîrâ ki 'ışk kışide kımaz tevehhümi (2791/4)

“tut-ul-sa+m”

***Tutulsam** zülfüñüñ bendine âhır*

Ebed kurtulmasam ben yâsir olsam (1857/4)

II. teklik şahıs çekimi: /-sA+ñ/

“bul-ur+i-sa+ñ”

*Reh **bulursañ** kûy-ı yâre her seher-gâh ey şabâ*

'Âşık-ı dil-ğastelerden eyle âgâh ey şabâ (47/1)

“di-r+i-se+ñ”

*Sen Muhibbî kuluñı cevruñe doymaz **dir iseñ***

Boynumuz bir kılcadur hükmün buyur olur revâ (108/5)

III. teklik şahıs çekimi: /-sA+ø/

“gör-se+ø”

Eşk-i çeşmüm bu 'acebdür ki ciger kûşem iken
Çande görse yapışur kñalu gibi dâmânuma (2520/2)

“ara-r+ø-sa+ø”

Dermân yirine derdi alur mübtelâlaruz
Biñ ararsa bulmaya hergiz devâ bizi (2795/3)

“gel-se+ø”

Gelse kıyama dilber beñzetme serve anı
Ne serv-ķâmet olsun ol ķaddi kıyamet ancak (1394/3)

III. çokluk şahıs çekimi: /-se+ler/

“di-se+ler”

Yâ Nebiyyüllah itdün mu 'cizünle ayı şakķ
Diseler saña 'aceb midür şehâ maķbûb-ı Hakk (1416/1)

“kes-se+ler”

Ey şanem tıtdı Muķibbî 'ışķ ile dâmânuñı
Kesseler elüm ķalur destünde dâmânuñ senün (1550/5)

“gör-se+ler”

Dîdeler rûşen olur ger görseler zibâ yüzün
Her kimün inkârı vardır ben aña rûşen ķılam (1766/2)

Olumsuz Şekli

Muķibbî Divan'ında dilek/şart kipinin olumsuz çekiminin II. ve III. çokluk şahıs çekimleri tespit edilmemiş. I, II ve III. teklik şahıs ve I. çokluk şahıs çekimleri tespit edilmiştir. Kullanılan örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi: /-ma-sa+m/

“ķıl-ma-sa+m”, “şal-ma-sa+m”

Ķılmasam cânâ cemâlün ben temennâ kâşķi
Şalmasam dil mülkine her laķza ğavĝâ kâşķi (2784/1)

“şakla-**ma-sa+m**”

Zahm tîrin sînem içre şaklamasam olmaz ‘aceb
Cân yirir geldi oldur fi ‘l-meşel şânum benüm (1773/3)

“kurtul-**ma-sa+m**”

Tutulsam zülfünüñ bendine âhır
Ebed kurtulmasam ben yâsir olsam (1857/4)

II. teklik şahıs çekimi: /-ma-sa+ñ/

“kıl-**ma-sa+ñ**”

Döstim mihr ü vefâlar kılmasañ mâzûrdur
Kim güzeller menzili kûy-ı vefâdan dûrdur (Diğer Nazım Şekilleri/ 57)

“bak-**ma-sa+ñ**”

Bakmasañ ‘âşıklara çünkü güzeller şâhısın
Pâdişehsin tañ degül dervîşden ‘âr eyleseñ (1551/5)

III. teklik şahıs çekimi: /-ma-sa+ø/

“ol-**ma-sa+ø**”

Alnuña gün yüzüñe meh ‘âşık olmasa eger
Gice gündüz tolanur mıydı ser-i kûyuñ senüñ (Diğer Nazım Şekilleri/ 100)

“yağ-**ma-sa+ø**”

Hürmen-i ‘ömrüm baña virmedi cevce hâşılı
Gözlerümden her seher yağmasa ger bârân-ı ‘ışk (1400/5)

“bak-**ma-sa+ø**”

Ârızuñ nûrına zâhid bakmasa olmaz ‘aceb
Çık da sor ‘âlemde dir hûrşîd-i hâver görmedük (1563/5)

I. çokluk şahıs çekimi: /-me-se+ler/

“eg-**me-se+ler**”

Baş egmeseler pes nola sultâne güzeller

Bir bûse şatarlar yine biñ câne güzeller (669/1)

2.7.2.4.1.7. İstek (-A)

Muhibbî Divan'ında istek kipinin I. çokluk şahıs çekimi tespit edilmemiş; I, II ve III. teklik şahıs ve II ve III. çokluk şahıs çekimleri tespit edilmiştir. Divan'da görülen örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi: (-A+m)

“dön-dür-e+m”

Şanma kim cevri ü cefâdan ey sanem yüz döndürem

Çün ezelden cevriüñe mu'tâddur dirler baña (16/4)

“kıl-a+m”

Derûn-ı dilde olan dâğı âşikâre kılam

Ola ki der-i dil-i bî-ķarâra çâre kılam (1765/1)

“ir-e+m”

Ümîd itdüm idi evvel vişâline irem yârüñ

Velî bildüm bunu âķır ki fîkr-i muķâl itdüm (1833/4)

II. teklik şahıs çekimi: (-a+sın)

“kıl-a+sın”

Çün şeb-i zülfüñde tutduñ dôstum dil düzdîni

Lâyık oldur kim ser-i zülfüñ kılasın dâr aña (14/3)

“şan-a+sın”

Ben ki bir Şîrîn-lebüñ Ferhâd-ı ser-gerdâniyam

Dâğlarla şanasın kûh-ı belâ kaplanıyam (1842/1)

“ol-a+sın”

Ey felek çarķuñ bozulsun olasın âķır ķarâb

Nitekim odlare yakduñ bu içüm taşum benüm (1886/3)

III. teklik şahıs çekimi: /-A+ø/

“öl-dür-e+ø”

*‘Uşşâkı ma ‘şuk öldüre kosun figânı çerh-ı dún
Ferhâd u Şîrîn kârına karışmasun hiç bî-sütûn (2255/1)*

“ol-a+ø”

*Kimde ki zerresi hâşıl ola mihr-i ‘ışkuñ
Tâ ölinceye kesmez zülfüñüñ endişelerin (2261/3)*

“gör-e+ø”

*İstedüm bûsesin dişledi karşımdam lebin
Şanasın didüm aña göz göre gel kan eyle (2340/3)*

II. çokluk şahıs çekimi: /-a+suz/

“yu-y-a+suz”

*Ölse Muhibbî ‘ışk ile kan ile yuyasuz
Mahşer günide kalka bile tâ o kan ile (2387/5)*

“ko-y-a+suz”

*Ruñı tâbı yiter rûşen kıla bu câmi ‘-i hüsni
Degül hâcet yakup yir yir koyasuz siz çerâğ anda (2475/3)*

III. çokluk şahıs çekimi: /-e+ler/

“dön-e+ler”

*Cem ‘ eyle güzeller döneler tâ ki nücûma
Toğ aralarında özüñi sen meh-tâb it (251/2)*

“di-(y)-e+ler”

*Âteş-i ‘ışkı eger görse idi ehl-i cehîm
Diyeler idi uşanduñ hele biz bu nâre (2472/2)*

“id-e+ler”

*Yüzine gün kamer alnına anuñ beñzemeye
Ne revâdur aña nisbet ideler mihr ü mehi (2626/4)*

Olumsuz Şekli

Muhibbî Divan'ında istek kipinin olumsuz çekiminin I, II ve III. çokluk şahıs çekimi tespit edilmemiş; I, II ve III. teklik şahıs çekimleri tespit edilmiştir. Kullanılan örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi: /-mA-(y)-A+m/

“bağla-ma-(y)-a+m”

*‘Ahdum bu idi bağlamayam bir kese gönül
İllâ Muhibbî komadı gönül baña beni (2663/5)*

“ko-ma-(y)-a+m”

*Kıyâmetde kaçan gelse bir ayağ üzre biñ ayağ
Umaram kim komayam ayağ altda ben mûrı (2766/3)*

“ol-ma-(y)-a+m”

*El irse hâkipâyûña gözüme tûtiyâ itsem
Murâdum iki ‘âlemde kapuñda olmayam dûrı (2766/4)*

“vir-me-(y)-e+m”

*Dir idüm dil vormeyem ‘âlemde ben meh-rûlara
Bilmezem nitdi baña itdi beni rûsva gözüñ (1517/2)*

II. teklik şahıs çekimi: /-mA-(y)-A+sIn/

“it-me-(y)-e+sin”

*Dil-i bîmâr-ı Muhibbî’ye şifâ itmeyesin
Ey tabîb-i dil ü cân böyle midür kânûnuñ (1537/5)*

“vir-me-(y)-e+sin”

*Ey tabîbüm di neden vormeyesin baña cevâb
Ser-i kûyuñda yatur derd ile bîmâruñ olam (1856/3)*

“ol-ma-(y)-a+sin”

*İster iseñ kim perîşân olmayasın ‘âkıbet
Dil uzatma kimseniñ hakkına sen sûsen gibi (2748/3)*

III. teklik şahıs çekimi: /-ma-(y)-a+ø/

“ol-ma-(y)-a+ø”

*Her dilde kim derd **olmaya** evlâdur ol hâk olduğu*
Her kâse kim hâli ola ‘âdetdür olur ser-nigûn (2255/2)

“kal-ma-(y)-a+ø”

*Işk ile anuñ **kalmaya** güftâre kudreti*
Kim göre kare kaşla gözi elâsını (2779/3)

“şun-ma-(y)a+ø”

Sifâl-ı köhne rindâne yeter meyhâne küncinde
*Elin **şunmaya** ger olsa öñinde câm-ı Cem peydâ (42/3)*

2.7.2.4.1.8. Emir

Muhibbî Divan’ında emir kipinin I, II ve III. çokluk şahıs çekimi tespit edilmemiş; I, II ve III. teklik şahıs çekimleri tespit edilmiştir. Kullanılan örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi: /-ayın/, /-ayım/, /-AyUm/, /-(y)ayum/

“yak-ø+ayın”

*Şem ‘ gibi dil çerâ ‘ğın **yakayın** tâ şubha dek*
Pîr-i ‘ışk virüp naşîhat didi yan yakıl baña(37/8)

“ur-ø+ayın”

*E1 **urayın** dime şakın genc-i hüsnine*
İki taraf da zülfî anuñ ejdihâ giçer (973/3)

“aç-ø+ayım”

*At cefâ ‘ sengini sen karşı ana baş **açayım***
Her ne senden gele anuñ ile göñül şâd ancak (1435/4)

“yañ-ø+ayım”

***Yañayım** pervâne-veş şem ‘-i cemâli nûrına*
Şem ‘-i hüsnine çün Muhibbî didi dilber yan baña (27/5)

“id-**ø**+eyüm”

Sırr-ı ‘ışkı nice bir şaklayayım sînede âh

İdeyüm cümle cihân halkına ço fâş olsun (2035/3)

“koy-**ø**+ayum”

Hâkipâyını kerem kıl getür ey bâd-ı şabâ

Rûşen olsun koyayum gözlerüme cânüñ içün (2140/4)

“unut-ma-**ø**+(y)ayum”

Öpsem didükce la ‘lüñi hâ dişledüñ lebüñ

Unutmayayum ölürsem de buracığı (2752/4)

II. teklik şahıs çekimi: /-**ø**+**ø**/

“eyle-**ø**+**ø**”

Bu Muhibbî tevbe eyler tevbesin eyle kâbûl

Fitne-i şeytândan şakla anı Yârâbbenâ (4/7)

“yap-**ø**+**ø**”

Ey Halîlim dürişüp Ka ‘be-i yapmakdan ise

Yap göñül hânesini beyt-i Hüdâ ister isen (1575/2)

“kıl-**ø**+**ø**+gîl”

‘Âşık-ı bi-çârenüñ suç ise seni sevdügi

Gel beni ber-dâr kılğîl suçlu oldum ben saña (108/4)

“ol-ma--**ø**+**ø**+gîl”

Muhibbî olmagîl gâfil dilüñden koma eş ‘ârı

İşidenler diye ‘ârî şî ‘r saña müsellemdür (618/5)

III. teklik şahıs çekimi: /-**ø**+sun/

“fedâ ol-**ø**+sun”

Ol perî-peyker melek kim beñzemez insân aña

Şad-hezârân dil fedâ olsun hezârân cân aña (35/1)

“yan-ø+sun”

Tekye-i dilde ebed yansun çerâğı sînemüñ

Kim mahabbet şâhınuñ konmuş ezelden hayrıdur (635/3)

I. çokluk şahıs çekimi: /-(y)-alum/, /-AlUm/

“şakla-(y)-alum”

Ey Muhibbî zâhir olur kendüzin kandeysel ‘ışk

Şaklayalum dime virme kendüzüne gel ‘azâb (165/5)

“id-elüm”

İdelüm cân ile biz de ezeli eyledi Hâk

Saňa vü âluña eşhâbuña biñ kez dürûd (9/11)

“ol-alum”

Buyursañ ey şeh-i hûbân olalum yoluña kurbân

Saňa biñ cân fedâ olsun ne minnet işbu bir câne (2347/4)

II. çokluk şahıs çekimi: /-ø+ñuz/

“oķu-ø+ñuz”

Sergüzeştüm oķuñuz ‘âlemde bu bir kışşadur

Köhnemiş efsânesi Ferhâd ile Mecnûndur (383/4)

III. çokluk şahıs çekimi: /-ø+sun+lar/

“şor-ø+sun+lar”

Gerçi çeşmi kare gişmiş oturur mihrâbda

Baňa şorsunlar anı bir düzd-i dil-düzdedür (981/3)

“yaz-ø+sun+lar”

Yazıcak ‘uşşâkı yazsunlar beni ser-defteri

Oķuyanlar diyeler kim var imiş ser-dâr-ı ‘ışk (1409/4)

“bul-ø+sun+lar”

Uralar gel saňa tîşe tahammül eyleyüp şabr it

Ko bulsunlar murâdâtı cevâhir virici kân ol (1759/3)

Olumsuz Şekli

Muhibbî Divan'ında emir kipinin I. çokluk şahıs çekimi tespit edilmemiş; olumsuz çekiminin II ve III. teklik şahıs ve II ve III. çokluk şahıs çekimleri tespit edilmiştir. Kullanılan örnekleri şöyledir:

II. teklik şahıs çekimi: /-mA-ø+ø/

“yüce-l-t-me+ø+ø”

*Qalur bu tâq-ı eyvânuñ **yüceltme***

Nedür bu hây u hû kûs-ı girîvân (6/3)

“git-me+ø+ø+”

***Gitme** bir dem tâ ki cân yanuñca bile gitmeye*

Anuñ içün dir Muhibbî döstum rûhum saña (28/5)

“ol-ma-ø+gıl”

Seyre çıksa her taraftan cem' olur 'âşıkları

*Sende ey dil eksük **olmagıl** mecâlüñ var iken (2096/3)*

III. teklik şahıs çekimi : /-mA-ø+sUn/

“git-me-ø+sün”

*Diliñden **gitmesün** her demde sübhân*

Ki oldur kullaruñ derdine dermân (6/1)

“ol-ma-ø+sun”

*Eksük **olmasun** yaşum ki döküben hûn-ı ciger*

Giydürür bu egnüme gülgün kumâş üç günde bir (633/4)

“kıl-ma-ø+sun”

*Ûdı gider de nâye de di nâle **kılmasun***

Ğam meclisinde nâlelerüm çün terânedür (667/4)

“it-me-sün”

*Leblerüñ zikr itmesün ser-mest ü sekrân olmayan
Hubb-ı hâlüñ almasun ağzına hayrân olmayan (2103/1)*

II. çokluk şahıs çekimi: /-me-ø+ñ/, /-ma+ñuz/

“beñze-t-me-ø+ñ”

*Âteş-i dünyâya beñzetmeñ bu günlüm odını
Derd ile bir âh kılsam yaña oda âfitâb (154/2)*

“şan-ma-ø+ñuz”

*Ağlayup âh eylesem artar dem-â-dem derd-i ‘ışk
Eşk-i çeşmüm şanmañuz dil âteşin teskîn ider (710/3)*

“kıl-ma-ø+ñuz”

*Mest olup- gül şevkine çâk-ı girîbân eylesem
‘Ayb kılmañuz bahâr eyyâmı gül devrânıdır (627/3)*

“şan-ma-ø+ñuz”

*Berre düşmiş şanmañuz Mecnûn bir divanedür
Gördi yok bûy-ı vefâ insânda anuñçün kaçar(805/3)*

III. çokluk şahıs çekimi: /-mA-ø+sUn+IAr/

“ol-ma-ø+sun+lar”

*Gel tulu‘ it gün gibi görsün seni ‘âşıklaruñ
Zerrelerdür ehl-i dil dûr olmasunlar nûrdan (2037/3)*

“di-me-ø+sün+ler”

*Yâr olma her le‘îme kadrüñi yüce gözet
Dimesünler gül gibi hâr ile olmuş hem-nişîn (2192/3)*

2.7.2.4.2. Hikâye

2.7.2.4.2.1. Anlatılan-öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi

Muhibbî Divan’ında anlatılan/öğrenilen geçmiş zaman hikâyesinin I, II ve III. çokluk şahıs çekimi tespit edilmemiş; I, II ve III. teklik şahıs çekimleri tespit edilmiştir. Divan’da tespit edilen örnekleri şöyledir.

I. teklik şahıs çekimi: /-miş+i-dü+m/

“yit-ür-miş+i-dü+m”

Hamdülillah kim getürdüm toğrı yola anı ben

Bunca yıl yitürmiş idüm gönülümüñ gümrâhını (2711/4)

“it-miş+i-dü+m”

Qatlüme olmuş peşimân bilmezem Yârab neden

Çok zamân idi ki kanum itmiş idüm aña hîll (1692/4)

“di-miş+i-dü+m”

Dimiş idüm eylesem yoluña cânımı fedâ

Dönüşüm yokdur bu sözden birdürür benüm sözüm (2003/3)

II. teklik şahıs çekimi: /-mİş+i-dü+ñ/

“it-miş+i-dü+ñ”

Beni öldürmege ‘ahd itmiş idüñ

Kerem kıl dōstum ‘ahdini şıma (2506/6)

“toğ-mış+i-dü+ñ”

Ser-pâ-birehne eyleyiser seni ‘âkıbet

‘Uryân nite ki toğmış idüñ evvel aneden (Diğer Nazım Şekilleri 36/2)

“di-miş+i-dü+ñ”

Borcum olsun yolına cânı virem dimiş idüñ

Kıl edâ borcu dilâ va ‘de ister iseñ (1575/3)

III. teklik şahıs çekimi: /-mİş+i-di+ø/

“gel-miş+i-di+ø”

*Dōstum hicrân şebinde **gelmiş idi** cân lebe*
Cân fedâ olsun beni vaşluñ ile şâd eyledüñ (1641/3)

“çek-miş+i-di+ø”

Vaşl ile râhat oldu cân u dil
*Gerçi kim hicr ile **çekmişdi** ta ‘ab (162/3)*

“yap-mış+i-di+ø”

Çonamışken dahî Kaysüñ başına sevdâ-yı ‘ışk
***Yapmış idi** murğ-ı ğam başumda benüm âşiyân (2014/3)*

Olumsuz Şekli

Muhibbî Divan’ında anlatılan/öğrenilen geçmiş zaman hikâyesinin olumsuz çekiminin yalnızca III. teklik şahıs çekimi tespit edilmiştir. Divan’da tespit edilen örnekleri şöyledir:

III. teklik şahıs çekimi: /-ma-mış+i-di+ø/

“al-ma-mış+i-di+ø”

Kûh-ı ‘ışkuñda ben olmuşam ezel ser-gerdân
*Kûh-ken **almamış idi** eline tîşelerin (2261/5)*

2.7.2.4.2.2. Geniş zamanın hikâyesi

Muhibbî Divan’ında geniş zaman hikâye çekiminin I, II ve III. teklik şahıs çekimi tespit edilmiştir. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi: /-r+i-dü+m/, /-ur+i-dü+m/, /-ar+i-dü+m/

“bul-ur+i-dü+m”

***Bulur idüm** genc-i hüsnine nigâruñ dest-res*
Zülfîni mâr eyleyüp çeşmin eger şîr itmese (2406/2)

“eyle-r+i-dü+m”

*Kûh-kenlik **eyler idüm** ben belâ kûhında âh*
Bî-sütûnı kesmeden Ferhâd Şîrîn nâmına (2436/4)

“at-ar+i-dü+m”

Âsitânında Muhibbî'ye eger bende dise
*Şâdlıktan **atar idüm** göge ol dem külehi (2627/5)*

II. teklik şahıs çekimi: /-r+i-dü+ñ/, /-er+i-dü+ñ/

“di-r+i-dü+ñ”

Mevsim-i gülde Muhibbî nazmina kılsañ nazar
***Dir idüñ** tab '-ı nihâlinüñ ucında var gül (1714/6)*

“iste-r+i-dü+ñ”

***İster idüñ** baş açup Hakkdan güzeller 'ışkını*
Şükrüni artur ki oldı hâcetün cümle revâ (105/4)

“ir-er+i-dü+ñ”

*Ka 'be-i vaşla **irerdüñ** eyy gönül ka' eylesen*
Deşt-i hicrânuñ velîkin haddi yok pâyanı yok (1410/2)

III. teklik şahıs çekimi: /-r+i-di+ø/, /-ar+i-dü+ø/, /-ur+i-dü+ø/

“eyle-r+i-di+ø”

*Bu Muhibbî **eyler idi** mihr-i hüsnine nazar*
Perde kılmasa niğâb-ı zülfinâ cânân aña (87/5)

“tut-ar+i-di+ø”

İtmesen nûr-ı şerî'atle münevver 'âlemi
***Tutar idi** bu cihânı ser-te-ser zulm ü dalâl (11/4)*

“ol-ur+i-di+ø”

Derd-i 'ışkımı Muhibbî görse ger Ferhâd u Kays
***Olur idi** 'ışkuma baş iñdürüp mâyl baña (74/6)*

Olumsuz Şekli

Muhibbî Divan’ında geniş zaman hikâye olumsuzunun I, II ve III. teklik şahıs çekimi tespit edilmiştir. Divan’da kullanılan örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi: /-ma-z+i-dü+m/

“kal-**ma-z+i-dü+m**”

*Hicrân şebiñde **kalmaz idüm** tîre rüzgâr
İtseñ tûlû ‘ gün gibi ey yüzi meh baña (40/3)*

“bul-**ma-z+i-dü+m**”

*Zer gibi hicr âteşine yanmasam eger
Hergiz cihânda **bulmaz idüm** benşafâ-yı dil (1671/4)*

“añla-**ma-z+i-dü+m**”

*Añlamaz **idüm** ezelden ben güzeller heyetin
‘Âşık oldum ‘ışk öğretti baña mâhiyyetin (2256/1)*

II. teklik şahıs çekimi: /-ma-z+i-dü+ñ/

“bak-**ma-z+i-dü+ñ**”

*Ey bâğbân bakmaz idüñ serve bir dañi
Görsem çemende ol boyı serv-i hırâmı sen (2184/4)*

III. teklik şahıs çekimi: /-ma-z+i-di+ø/

“ol-**ma-z+i-di+ø**”

*Olmaz **idi** fâş ‘ışkum göz yaşını dökmesem
İhtiyâr ile degül dilden çıkan âhı görüñ (1510/2)*

“al-**ma-z+i-di+ø**”

*Almaz **idi** bâğ-arâ her bir şecerden ol harâc
Ger ezelden olmaya idi livâsı bülbulüñ (1623/4)*

“bul-**ma-z+i-di**”

*Gülşen-i içre ger ‘izâr-ı yârdan reng almasa
Âlem içre **bulmaz idi** bu kadar ‘izâr gül (1699/4)*

2.7.2.4.2.3. Şart kipinin hikâyesi

Muhibbî Divan’ında şart kipinin hikâye çekiminin I ve III. teklik şahıs çekimi tespit edilmiştir. Divan’da bulunan örnekleri şöyledir:

I. teklik şahıs çekimi: /-sa+i-dü+m/

“ol-sa+i-dü+m”

Şaçmağ içün yüzüm üzre cür‘asın ol muğbeçe
*Hâkipâyı **olsa idüm** kâşki meyhânenüñ (1562/3)*

III. teklik şahıs çekimi: /-sA+i-di+ø/

“gör-se+i-di+ø”

*Ol güzeller şâhını ger **görse idi** bir nazar*
Unudurdu zâhid-i bârid-nefes evrâdını (2657/4)

“ol-sa+i-di+ø”

Hem-nefes olmaz idi nâleme hîç nây benüm
*Sînesi ‘ışkıdan **olsa idi** yiv ile tehî (2666/4)*

Olumsuz Şekli

Muhibbî Divan’ında şart kipinin hikâye olumsuz çekiminin I, II ve III. teklik şahıs ve I. çokluk şahıs çekimi tespit edilmiştir.

I. teklik şahıs çekimi: /-mA-sA+y-dU+m/

“it-me-se+y-dü+m”

Gün yüzüñâ bir nazar kıldum tola geldi gözüm
***İtmeseydüm** ben anı hergiz temâşâ kâşki (2784/2)*

“vir-me-se+y-dü+m”

Başuma sevdâ-yı zülfi bir uzun sevdâ imiş
***Virmeseydüm** dil Muhibbî zülf-i ‘anber-sâya ben (2280/5)*

“tut-ma-sa+y-du+m”

Şi ‘r-i pür-sûzum dañi rengîn düşerdi döstlar

Meclis içre tütmasaydum gûşumı ger tâba ben (2092/6)

II. teklik şahıs çekimi: /-ma-sa+y-du+ñ/

“ol-ma-sa+y-du+ñ”

Olmasayduñ sen H-Hüdâ halk itmez idi ‘âlemi

Oldı yüzüñ şuyına cümle semâ ile zemîn (2251/3)

III. teklik şahıs çekimi: /-ma-sa+i-di+ø/, /-me-se+(y)+i-di+ø/

“ol-ma-sa+i-di+ø”

Zulmet içinde kalurdı cümle halk-ı kâinât

Anlara olmasa idi şer‘üñ envârı delil (1688/2)

“ol-ma-sa+i-di+ø”

Rahm eyler idi derd-i dille söylesem eger

Bir olmasaydı çeşmüm ile bî-emân kaşuñ (1466/4)

“gel-me-se+i-(y)+di+ø”

Tolaşup sevdâ-yı zülfe oldı göñlüm bî-çarâr

Gelmeseydi başuma benüm bu sevdâ kâşki (2784/4)

I. çokluk şahıs eki: /-me-se+y-dü+k/

“gör-me-se+y-dü+k”

İtmez idüm nakd-i eşküm pâyına anuñ revân

Görmeseydük toğtrılık ol serv-i sîm-endâmda (2445/4)

2.7.2.4.3. Rivayet

2.7.2.4.3.1. Geniş zamanın rivayeti

Muhibbî Divan’ında geniş zaman rivayet çekiminin III. teklik şahıs çekimi tespit edilmiştir.

III. teklik şahıs çekimi: /-ür+i-miş+ø/, /-r+i-miş+ø/

“gel-ür+i-miş+ø”

Yazılan başa **gelürmiş** ey gönül âh eyleme

Dâmina düşdüñ anuñ raḥm umma ol sayyâddan (2225/2)

“dir-il-ür+i-miş+ø”

La ‘l beñzer **dirilürmiş** leb-i cân-perveriñe

Kân içinde dilegüm budur anuñ daş olsun (2035/2)

“söyle-r+i-miş+ø”

Şarâb u şâhidi kadeh itdi zâhid

Sözini bilmeyüp **söyler imiş** beng (1619/3)

Olumsuz Şekli

Muhibbî Divan’ında geniş zaman rivayet olumsuzluk çekiminin III. teklik şahıs çekimi tespit edilmiştir.

III. teklik şahıs çekimi: /-ma-z+i-miş+ø/

“sığ-ma-z+i-miş+ø”

Kışsaya **sıgmaz imiş** çünkü ser-i zülf-i nigâr

Şerh idemezsin anı defterde divânlar ile (2519/3)

“ol-ma-z+i-miş+ø”

Yârı ağıâr ile gördükde Muhibbî itdi âh

Didi kim **olmaz imiş** ‘âlemde hîç bî-hâr gül (1713/5)

“çık-ıl-ma-z+i-miş+ø”

Çıkam kemend-i âh ile derdim sarâyına

Gök yüzine **çıkılmaz imiş** nerdübân ile (2387/4)

2.7.2.4.4. Şart

2.7.2.4.4.1. Görülen geçmiş zamanın şartı

Muhibbî Divan’ında görülen geçmiş zaman şart çekiminin I, II ve III. teklik şahıs çekimi tespit edilmiştir.

I. teklik şahıs çekimi: /-du-m+i-se/

“ol-du+m+i-se”

Pîr oldum ise meydan elüme ‘aşa alam

Her bir kademde baña ola ol tayak tayak (1417/4)

II. teklik şahıs çekimi: /-du-ñ+ø-sA/

“ol-du+ñ+ø-sa”

Nola olduñsa bugün hüsn ilinüñ pâdişehi

Nazar it kullarınuñ hâline bak gâh gehi (2725/1)

“ol-du+ñ+ø -se”

Pîr olduñ ise anma Muhibbî ola dil pîr

Bir tâze cevânı sevüben tâze cevân ol (1657/5)

“ur-du+ñ+i-se”

Şi ‘r bünyâdına el urduñ ise muhkem kıl

Şoñradan dime za ‘füzre imiş bu temelüm (1913/5)

III. teklik şahıs çekimi: /-dı-i+se+ø/

“bul-dı+i-se+ø”

Ne buldı ise buldı Muhibbî göz ucından

Göñlüm nola ger kılsa gille iki gözümden (2174/5)

“şun-ma-dı+i-se+ø”

Kim boyun şunmadısa emrüne ey şâh-ı güzîn

Eyleye anı Hûda kahr ile çün kavm-ı Sem ‘üd (9/7)

2.7.2.4.4.2. Geniş zamanın şartı

Muhibbî Divan’ında geçmiş zaman şart çekiminin I, II ve III. teklik şahıs çekimi tespit edilmiştir:

I. teklik şahıs çekimi: /-ür+i-se+m/, /-r+i-se+m/

“ir-ür+i-se+m”

İrürsem menzil-i cânâne bir gün

Hemân teslîm-i cân itmekdür evlâ (24/8)

“öl-ür+i-se+m”

Ben bir gedâ vü sen olasın şâh-ı muhteşem

*Derd-i ğamuñla ger **ölür isem** saña ne ğam (1985/1)*

“di-r+i-se+m”

*Yaraşur sünbülüne ‘anber-sâdur **dir isem***

‘Arızuñda beñüñe müşk-i Hıfâdur dir isem (2006/1)

II. teklik şahıs çekimi: /-r+i-se+ñ/

“dil-le-r+i-se+ñ”

*Bu gönül murğını ger **diller iseñ** şayd idesin*

Hâlüñi dâne dizüp zülfüñi dâm eyleyelüm (1953/4)

“di-r+i-se+ñ”

*Dimiş dilber işigümde Muhibbî **dir iseñ** kimdür*

Hakîrümdür fakîrümdür ayakdan düşmiş üftâdem (1979/7)

III. teklik şahıs çekimi: /-r+i-sa+ø/, /-ur+i-se+ø/, /-ar+i-se+ø/

“oķu-r+i-sa+ø”

*Her kim **oķursa** şî ‘rûmi bûy-ı vefâ alur*

Zîrâ Muhibbî sözleri ‘âşık anedür (500/1)

“ķal-ur+i-se+ø”

*Dâr-ı dünyâda güzellik **ķalur ise** pây-dâr*

Baña itdügüñ helâl itdüm hoş ey şanem (1964/5)

“bak-ar+i-se+ø”

*Zâhirâ **bakar ise** ‘âleme sulţânam ben*

Olmazam ğurra velî hâk ile yeksânam ben (2132/1)

Olumsuz Şekli

Muhibbî Divan'ında geçmiş zaman şart olumsuzluk çekiminin I, II ve III. teklik şahıs çekimi tespit edilmiştir.

I. teklik şahıs çekimi: /-me-z+i-se+m/

“gör-me-z+i-se+m”

Görmez isem tañ degül mihr ü cefâ dildârdan
Kim vefâ görmişdürür bu çarh-ı kec-reftârdan (2228/1)

“ir-me-z+i-se+m”

Hasretüñden gice gündüz olmuşam ben derd-nâk
İrmez isem vaşluña fırkat beni eyler helâk (Diğer Nazım Şekilleri 93)

“öl-me-z+i-se+m”

Bâde nisbet eylemiş la 'lûñe dimiş beñzdeüm
Ölmez isem çokdur anuñla Muhibbî şöhetüm (1827/7)

II. teklik şahıs çekimi: /-me-z+i-se+ñ/

“it-me-z+i-se+ñ”

Ey tabîb-i dil meded la 'l-i lebüñden bir cevab
İtmez iseñ ölürem boynuña düşer kan senüñ (1521/3)

“gel-me-z+i-se+ñ”

Ey tabîb-i Muhibbî hicrüñ ile hastedür
Gelmez iseñ ey Mseîhî-dem çıkar cânım benüm (1901/6)

“vir-me-z+i-se+ñ”

Bu Muhibbî teşne-dil olur harâretten helâk
Virmez iseñ ger zülâl-i la 'lden bir pâre şu (2319/5)

“gör-me-z+i-se+ñ”

Muhibbî yolına terk eyleye cânı
Eger görmezseñ ol rûh-ı revânuñ (1529/5)

III. teklik şahıs çekimi: /-me-z+i-se+ø/

“iç-il-me-z+i-se+ø”

Muhibbî şâh-ı gül nat ‘-ı çemen üzre karar itmiş

Bu demler kim mey içilmezse girân ola meger cânı (2688/5)

“eg-me-z+i-se+ø”

Baş egmez ise tañ mı eger heft kişvere

Hâk-i derüñi efser idinen gedâlaruñ (1569/2)

“eyle-me-z+i-se”

Öldürdi meded eylemez ise beni çeşmüñ

Mîm-i dehenüñle görüben şol iki halüñ (1570/3)

2.7.2.5. FİİLİMSİLER

2.7.2.5.1. İsim-fiiller

İsim-fiiller, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil isimleridir. İsim-fiiller fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirler (Korkmaz, 2017: 747).

2.7.2.5.1.1. İsim yan cümlesi yapan isim-fiil ekleri

İsim-fiil ekleriyle kalıcı olmadan isimleştirilen yan cümlelere isim yan cümlesi denir (Daşdemir, 2015: 96).

1. /-mA/

Yapısı bakımından /-mA/ kılış adındaki son ses /-k/’ sının ünlüler arasında yumuşayıp kaybolmasından oluşmuştur. /-mA/ aki de hareket durumundaki adların oluşturduğu, dolayısıyla bir hareket bildirdiği halde –mA eki bir hareketi canlandırmaz. Fiilin gösterdiği oluş, kılış ve durumları yalın birer iş olarak belirten adlar yapar. Bu nedenle de /-mA/’ nın ad yapma özelliği /-mA/’ tan daha güçlü ve daha belirgindir (Korkmaz, 2017: 159).

“yağ-ma+(y)a”

Şabrımı yağmaya viridi gönli bîmâr eyledi

Âh kıyın kıyın bakan şol çeşm-i bîmârüñ senüñ (1486/2)

“bağla-**ma**+sı”

Dil bağlamak ol zülf-i siyeh kâre ne müşkil
*Bil **bağlaması** göz göre zünnâre ne müşkil (1745/1)*

“yağ-**ma**+sı+n+uñ”

*Göñül **yağmasın**uñ hallin fetâvâda arar çeşmün*
Harâmidür anuñ hükmini Tâtâr hâne tapşırdum (1823/4)

“sür-**me**+lû”

İdiser sırrımı âh ‘âleme fâş kaç
*Nazarla **sürmelü** göz vesmelü (1239/1)*

2. /-**mA**K/, /-**mağ**/

Fiilin mastar biçimi diye de adlandırılan/-**mA**k/ eki, fiildeki soyut hareketleri adlandıran, onları isim durumuna sokan bir ektir. Geçişli geçişsiz, olumlu olumsuz her türlü fiil kök ve gövdelerine gelerek geçici kılış adları türetir. Bu bakımdan dildeki fiil sayısının geniş olan bir kullanım alanı ve işlevliliği vardır (Korkmaz, 2017: 162).

“bak-**mağ**”

Ne müfferreğ virdi gevherden tabîb-i kân aña
***Bakmağ** ile olmuşam ben zâr u ser-gerdân aña (107/1)*

“sev-**mek**”

***Sevmek** seni egerçi olupdur güneh baña*
Her gün ziyâde olur ise âh veh baña (40/1)

“eyle-**mek**”

*Saña düşer **eylemek** cevri ü cefâ ‘âşıklara*
‘Âşıkam her ne kılsan kıl tahammüldür baña (55 /2)

“yan-**mağ**+lîğ+ı”

Dün gice şem ‘-i hüsnine yandı kül oldı cân u dil
*Şimdengirü ta ‘lîm idem **yanmağlığı** pervâneye (2410/4)*

“göç-mek+de+dür”

Hâb-ı gâfletden uyan yârân kamu göçmekdedür
Çîn şehir uyhusını bil kârvân görmez lezîz (361/2)

“alda-mak”

Her ne söz ki söyleseñ cehd it anuñ icrâsına
Saňa düşmez söyleyüp halk-ı cihânı aldamak (1418/2)

3. /-(I)ş/, /-(u)ş/

/-mAk/, /-mAk/ ve /-mA/ tipinde fiil isimleri yapan eklerden biridir. İşleklik sahası onlar gibi bütün fiil kök ve gövdelerini içine alır. Bu üç ek fiilden isim yapma ekleri içinde ayrı bir yer işgal ederler. Diğer fiilden isim yapma ekleri fiillerden nesne isimleri, bu ekler ise fiillerden fiil isimleri yapan eklerdir. Bu ekler klişeleşme yoluyla bazen nesne ismi yaparlar. Fakat bunların asıl görevi varlık, eşya gibi nesne isimleri yapmak değil, hareket ve iş isimleri yapmaktır (Ergin, 2009: 187).

“ört-üş+i”

Kâ ‘be-i ‘ulyâ yüzidür örtüşü zülf-i siyâh
Ey Muhibbî perde keşf it rûh-ı rahşânın öp (146/5)

“gel-iş”

Her kimüñ kim pür-cefâ bî-rahm bir cânânı var
Mürdedür yâhûd anuñ ağzına geliş cânı var (525/1)

“bak-ış”

Ol gözi şâhin bakışlu bu Muhibbî hasteden
Aldı bir ile dil murğın ‘aceb şehbâzdur (512/5)

gör-üş-te

Perisin bilmedüm yâhûd firîşte
Beni bî-Tâkat itdüñ bir görüşte (2416/1)

2.7.2.5.1.2. Yükleme ismi yapan isim-fiil ekleri

Yüklemen çekirdeğinde yer alan isim unsuru (yüklem ismi) bir fiilin isim-fiil ekleri ile isimleştirilmesi neticesinde oluşturulabilir (Daşdemir, 2015: 97).

1. Emir: /-ø/

“gel-ø”

Bunca hûblar arasında ihtiyâr itdüm seni

*Çünkü sevmezsen kuluñam **gel** kim öldür beni (Diğer Nazım Şekilleri 205)*

“al-ma-ø+”

*Zâhidâ **alma** ele tek sen şarâb u şâhidi*

Var saña olsun mübârek kevder iç hûrâyâ bak (1405/4)

2. Dilek-şart: /-se/

“iste-r-se+m”

*Lebüñden bûse **istersem** beni ‘ayb eyleme cânâ*

‘Aceb midür talb itse kişi derdine dermânlık (1408/5)

“eyle-se+n”

*Ka ‘be-i vaşla irerdüñ eyy gönül kaç ‘**eylesen***

Deşt-i hicrânüñ velîkin haddi yok pââyânı yok (1410/2)

“di-se+ler”

Yâ Nebiyyüllah itdüñ mu ‘cizüñle ayı şakķ

***Diseler** saña ‘aceb midür şehâ mahbûb-ı Hakk (1416/1)*

3. İstek: /-(y)E/

“vir-me-(y)-e+m”

*Cân nedür ‘işķuñ yolında **virmeyem** cânı saña*

Cânuma minnet gelür ger terk idem anı saña (70/1)

“id-e+sin”

*Her kaçan gonce gibi nâz ile güftâr **idesin***

Şevkden güller ala egnine kırmızı kâba (79/3)

“ol-ma-(y)-a”

Zülfünüñ zencîrine bağlandı çünkü cân u dil

*Ey Muhibbî tâ ebed kurtulmak **olmaya** saña (97/5)*

4. Bilinen geçmiş zaman: /-du/

“ol-du+m”

Dilde âteş gözde nem başumda zülfinden hevâ

*Nola hâlüm bilmezem ‘ışk ile **oldum** mübtelâ (98/1)*

“kaş-du+ñ”

*Dil alup **kaşduñ** bu dem ger cân ise*

Olmışam ben cân ile kurbân aña (99/4)

2.7.2.5.2. Sıfat-fiiller

Sıfat-fiiller, olumlu-olumsuzluk karşıtlığına sahip fiillerin geçici olarak sıfatlaşmış şekilleridir (Daşdemir, 2015: 98).

2.7.2.5.2.1. Sıfat yan cümlesi yapan sıfat-fiil ekleri

Sıfat-fiil ekleriyle geçici olarak sıfatlaştırılan yan cümlelere sıfat yan cümlesi denir (Daşdemir, 2015: 98).

1. /-An/

“ol-an”

*Cennet u hûrayı neyler tâlib-i didâr **olan***

Yeg gelür bir ravzâdan bir kûşe-i vîrân aña (41/3)

“gid-en+sin”

Yüzüñi gösterüp evvel giriftâr eyledüñ ‘ışka

*Qoyup tenhâ beni derd ü belâ ile **gidensin** sen (2041/2)*

gel-en

Bugün gülzârı hüsn içre biten berk-i semensin sen

*Yahûd nâz ile refâtare **gelen** serv-i çemensin sen (2041/1)*

3. /-mİş/

“yaz-ıl-mış”

Ehl-i hâl alur Muhibbî bir varağdan biñ sabağ

*Dest-i kudretle **yazılmış** âyet-i Yezdânıdur (441/5)*

“giç-miş”

*Adum unutduñ öyle mi **giçmiş** zamân gibi*

Ola ki anı bir gün añasın zamân ile (2397/3)

“aç-ıl-mış”

*Yüzinde güller **açılmış** kızılıbağı ağ olmuş*

İrem gül-zârıdur gûyâ ya gül-berk-i tarıdur bu (2297/3)

4. /-mez/

“söyün-mez

Țutuşdum âteş-i ‘ışka yanar-sînemde dâğum var

*Yine bu tekye-i gamda **söyünmez** bir çerâğum var (472/1)*

2.7.2.5.2.3. Yüklem ismi yapan sıfat-fiil ekleri

Temel cümlede gelecek zaman, geniş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman kiplerinin yüklem isimleri sıfat-fiil ekleri oluşturur (Daşdemir, 2015:99).

2.7.2.5.2.3.1. Geniş zaman sıfat-fiilleri

Geçişli ve geçişsiz tek ve çok heceli fiillerden sıfatlar türeten ve faili gösteren ad olarak kullanılan çok işlek bir sıfat-fiil ekidir (Korkmaz, 2017: 147). Olumlu ve olumsuz şekli mevcuttur.

Muhibbî Divan’ında sıklıkla kullanılan eklerden biridir. Hem olumlu hem de olumsuz şekli kullanılmıştır. Sıfat ve adlaşmış sıfat görevleriyle eserde geçmektedir. Eserde kullanılan örnekleri şöyledir:

1. /-(y)An/

“ol-an”

Oğuram hüsniñ kitâbını gider gül hañuñı

Müsta‘id olan okur i‘râb aña hâcet degül (1676/4)

“eyle-(y)-en”

Her söz ki döke bañr-i dilüm dürr gibi olur

Fehm eyleyen sözümi bilür ben necevherem (1980/2)

“bağ+la-y-an”

Zülfine dil bağlayan olur belâ üzre belâ

Hışm ile benden su‘âl idüp dir ‘âşık kim baña (Diğer Nazım Biçimleri 12/8)

“ol-an+lar”

Şalınur ağıâr ile lañza ol serv-i hırâm

Yâd olanlar dem-be-dem yanında bulur ihtirâm (Diğer Nazım Biçimleri 13/7)

“ol-ma-(y)-an”

Zülfini çevgân idüp nâz ile cevlân eylese

Cân u dilden yoluña tûp olmayan ser ser degül (1760/3)

2. /-maz/

“bul-ın-maz”

Çatımdan bir nefes gitmez komaz bir dem beni hâlî

Bulunmaz gam gibi mahrem cihânda yok haremden yeg (1501/3)

“onulmaz”

Gerçi tîrûñ merhem urmuşdur dil-i mecrûhuma

Bir oñulmaz yâredür bu zañm-i hicrânuñ senüñ (1612/3)

2.7.2.5.2.3.2. Geçmiş zaman sıfat-fiilleri

1. /-mİş/

Eski ve yaygın geçmiş sıfat-fiil eklerindendir. Eski Türkçeden beri dolaylı geçmiş zaman kipine taban olmuş ve sıfat olarak kullanılmıştır (Banguoğlu, 2015: 272).

“ir-**mİş**+ler+e”

Bu Muhibbî'ye tarîk-i müstâkîm

*Göster **irmişlere** sensin reh-nümâ (80/5)*

“aş-ıl-**mİş** goncedür”

Naḥl-i kıddine gönül yir yir aşılmış goncedür

Ben ki ola bālā-kadüñ vaşfin dil-āvîz eyleyem (1792/2)

“bağrı delin**mİş** bir belā-keş ‘âşıkam”

Ḥayret içre kim şorsa bu Muhibbî ḥâlini

*Ney gibi **bağrı delinmiş bir belā-keş ‘âşıkam** (1834/5)*

2. /-duğ/

Eski Türkçedeki /-dIk/ geçmiş sıfat-fiilleri o işleyişte dilimizde daha çok eklerle uzatılmış sıfat-fiiller ve zarf-fiiller olarak görülür (Banguoğlu, 2015: 226).

Muhibbî Divan’ında sıfat ve adlaşmış sıfat görevinde kullanılmıştır.

“oñ-ma-**duğ** başum”

*Şu terâzûsı olaldan **oñmaduğ** başum benüm*

Anuñ için her taraf tırmaz yaşum benüm (2005/1)

“ol-**duğ**+um+a”

*Ben şâh-ı ‘ışk **olduğuma** bu yeter delil*

Her dem yanumca göz yaşı olur sipeh baña (40/2)

2.7.2.5.2.3.3. Gelecek zaman sıfat-fiilleri

/-AsI/

Eski Oğuzcada ve Eski Osmanlıcada yaygın olan /-AsI/ gelecek sıfat-fiilleri Türkiye Türkçesinde yerini /-AcAk sıfat-fiillerine bırakmış sınırlı bir kullanışta kalmıştır (Banguoğlu, 2015: 237).

/-AsI/ eki yalın ya da vurgulu /-CA/ ekiyle genişletilmiş olarak sıfat göreviyle beddualarda kullanılır (Korkmaz, 2017: 148).

Muhibbî Divan’ında genelde “ol-” fiilinin üzerine gelmiştir.

“ol-ası”

Nev-cevân idüm beni pir itdi meh-rûlar gamı

Pîr olası urmadı bu yâreme hiç merhemi (Diğer Nazım Şekilleri 209)

Mest-i lâya kıl olalum yakalar çâkn idelüm

Sâkiyâ şun beri şol kan olası nûş-idelüm (Diğer Nazım Şekilleri 17)

“aşıl-ası+dur”

Gönlüm gözüm ki kara saçı mübtelâsıdur

Bildüm anı ki âhır aña aşılasıdur (891/1)

2.7.2.5.3. Zarf-filler

Zarf-fiiller, olumlu-olumsuzluk karşıtlığına sahip fiillerin geçici olarak zarflaşmış şekilleridir (Daşdemir, 2015: 100).

2.7.2.5.3.1. Bağlama zarf-fiil ekleri

Bağlama zarf-fiil ekleriyle kurulmuş zarf yan cümleleri, ilgili oldukları cümlenin anlamca değil, şekilce bir tümleci değerindedir (Daşdemir, 2015: 101).

1. /-iken/, /-ken/

Ünlü uyumu kurallarından kaçınan /-iken/, /-ken/ eki *i-* ek-fiilinin zarf biçimidir. Ünsüzle biten ad ya da ad niteliğinde fiil şekillerinden sonra /-iken/ ve çoğu kez de /i-/ ek fiilinin erimesiyle /-ken/ biçiminde kullanılır (Korkmaz, 2017: 157).

“az-ıt-mış+i-ken”

Yolın azıtmış iken doğru yola

Getürdüñ nice biñ ehl-i şalibi (2659/3)

“şakla-r+i-ken”

Sırr-ı işkı şaklar iken sînede fâş oldu âh

Duydı âlem halkı bu nâle-i efgân büyüdi (2679/4)

“it-miş+i-ken”

*Deheninden baña ahd **itmiş iken** bûse nigâr
Neyledüm ‘ahdi niçün bozdı a gaddâr sıdı (2686/3)*

“var+i-ken”

*Çeşmüñ **var iken** kim irişe genc-i vişâle
Yol bulma aña müşkil olur şîr arasında (2431/4)*

“dehr+i-ken”

*Qalmayısardur cihân halkın aña dil bağlama
Pâdişâh-i **dehr iken** kaldı mı gör İskendere (2470/5)*

“bil-ür+i-ken”

*Nedür bu ‘aceb u bu kibr ü tağâfûl
Bilürken gireceksin sen zemîne (2188/5)*

2. /-İp/, /-Up/

/ (y)-İp/, / (y)-Up/ eki, fiilin gösterdiği işten biraz önce veya onunla aynı zamanda yapılan bir işi gösteren zarf-fiiller türetir (Korkmaz, 2017: 156).

Muhibbî Divan’ında kullanılan örnekleri şöyledir:

“at-ıp”

*Her kaçan şem ‘-i cemâlini görem yane varam
Cân **atıp** bâl ü peri yakmağa pervâne varam (1891/1)*

“id-il-ip”

*Muhibbî nûş **idilip** câmu maḥabbet
Dimiş ser-mest cânlar cânıdur ‘ışk (1441/5)*

“tur-up”

*Ḥüzñ ile **turup** ağladuğı bu gice gündüz
Gül vaktine dek ırmeye bî-çâre benefşe (2459/3)*

“var-up”

*Gülzâre varup gönli Muhibbî'nüñ açıldı
Beñzdegüçün kâkül-i dildâre benefşe (2460/8)*

“ol-up”

*Şad olup aşla Muhibbî olma hicrâna melûl
Her ne gelse lutfdur yâ kahrı hoş görmek gerek (1583/5)*

“eyle-(y)-üp”

*Nice mücrim kullarunuñ cürmini setr eyleyüp
Eyledüñ her birine lutf ü -sehâni sen naşîb (22/2)*

3. /-UbAn/

at-uben

*Ey cefâ-ñû atuben seng-i cefâ
Eyledüñ bu şîşe-i kalbüm sikest (226/5)*

“id-üben”

*İşk bezminde şehâ kâmetümi çeng idüben
Ney gibi inledesin böyle midür kânûnuñ (1539/5)*

“gör-üben”

*Şatılur görüben derd ile dermân
Kodum dermânı ol dem derdi aldum (1870/3)*

2.7.2.5.3.2. Hâl zarf-fiil ekleri

Tamladığı cümledeki yargının “nasıl”, “ne şekilde”, “hangi durumda” yapıldığını gösteren zarf yan cümleleri, hâl tümleci göreviyle kullanılır (Daşdemir, 2015: 102).

1. /-U/

“di-(y)-ü”

*Pend ider her dem baña geç diyü zâhid 'aşkıdan
Her ne dirse e görünür bâd-ı havâ zâhid baña (8/4)*

“ağla-(y)u ağla-(y)u”

Sebze haatını ağlayu ağlayu bitürdüñ

Derdâ vü dirig ol kadd-i bâlâyı büyütdüñ (1589/2)

2. /-mAdAn/

/-mAdAn/ eki, Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesindeki /-mAdIn/ ekinin ses değişmesine uğramasından oluşmuş bir zarf-fiil ekidir. Fiilden şahsa ve zamana bağlı olmayan "... maksızın" anlamında olumsuz fiiller türetir. Her türlü fiil kök ve gövdelerine gelebilir (Korkmaz, 2017: 162).

"tur-madan"

Turmadan derd ü gamuñ göñlümi vîrâne kılar

Çok mı gördi 'acabe bana bu vîrâne vü tehî (2790/4)

"danış-madan"

Danışmadan baña tolaşup çü zülfüñe

Ey dil belâ vü miñneti saña muhal didüm (1854/2)

"öl-meden"

Cân u dil derdini 'arz itdüm tabîbe dir baña

Ölmeden artuğ bu derdüñ ben devâsın bilmedüm (1919/2)

"eyle-meden"

Tâb-ı maħabbet eylemeden zer gibi ruħum

'İşkuñ odiyle anı erit eyle ħall didüm (1992/3)

"utan-madan"

Âşıka biñ cân bağışlar ħande ile ol perî

Cân nedür tuħfe virem utanmadan bir cân aña (107/3)

3. /-Up/

"eyle-(y)-üp"

Yüzüñde ħattını görüp âh eyleyüp Muħibb

Mir 'ât-ı ħüsne viriser âħır ħalel didüm (1992/5)

“dök-üp”

Gül yüzünden ayru her şeb hâk-ber-ser eyleyem
*Göz yaşın **döküp** özüm hâke berâber eyleyem (1994/1)*

“ol-up+dur”

*Zekât-ı hüsnüni kâmil **olupdur** gel edâ eyle*
Yüzünden berk ‘ün keşf it ki var kapunda şailhâ (60/2)

4. /-ince/

“öl-me-yince”

*Vaslına irilmez **ölmeyince** ol meh-pârenüñ*
Arayu arayu buldum ben nişânın çârenüñ (1477/1)

“dök-düg-ince”

*Gözün bârân-i eşki **dökdüğince***
Olur gül gi bu gönüm küşâde (2481/3)

5. /-e/

“di-(y)-e”

İledürse bûy-ı zülfünden bihişte bu şabâ
*Ravzâdan rızvân **diye** ehlen ve sehlen merhâba (28/1)*

“dön-e dön-e”

Beñzedi gülgün şarâba hûn Muhibbî göz yaşı
***Döne döne** sih-i miñnetle ide bağruñ kebâb (166/6)*

6. /-mekle/

Bu ek /-mAk/ isim-fiil ekiyle “ile” edatının kaynaşmasından oluşmuştur. İşlev bakımından “...-mak” anlamında tarz bildiren zarf-fiiller türetir (Korkmaz, 2017: 162).

Muhibbî Divan’ında kullanılan örnekleri şöyledir:

“kesmekle”

Ey Muhibbî bî-sütûnı kesdi Ferhâd añılur

*Ben daḥi kûh-ı ğamı **kesmekle** bir ad eylesem (1776/5)*

7. /-(y)ArAk/

/-(y)A/ zarf-fiil ekinin /-rAk/ karşılaştırma ekiyle birleşmesinden oluşmuş en işlek bir zarf-fiil eklerindendir (Korkmaz, 2017: 147).

Muhibbî Divan’ında kullanılan örnekleri şöyledir:

“ak-**arak**” < ak-**a-raq** (Korkmaz, 2017:147)

*Çorğum budur ki dîdelerüm yaşı **ağarak***

Ḥalk-ı cihâna derd-i dilüm âşikâr olur (369/3)

“ara-**arak**” < ara-(y)-**a-raq** (Korkmaz, 2017:147)

*Hızr eger **arayarak** buldı ise âb-ı ḥayât*

Pîr-i meyhâne keremden anı her an getirür (862/4)

“gid-**erek**” < git-**e-rek** (Korkmaz, 2017: 147)

Cür’ân içdüm leblerüñden bûse vir didüm didi

Mest olup sözüñ azıduñ şöyle beñzer giderek (1470/2)

“çek-**erek**” < çek-**e-rek** (Korkmaz, 2017:147)

Delinüpdür ğam-ı müjeñle yürek

Birüz ey kaşı okuñ çekerek (1568/1)

2.7.2.5.3.3. Sınırlandırma zarf-fiil ekleri

Tamladığı cümledeki fiilin zaman itibarıyla başlangıç ya da bitiş sınırını gösteren zarf yan cümleleri cümlede sınırlandırma tümleci görevinde kullanılırlar (Daşdemir, 2015: 104).

1. /-All/

/-All/ eki, her türlü fiil kök ve gövdesinden “bir zamandan beri” anlamını veren ve genelde süreklilik gösteren zarf-fiiller türetir. Fiilin zarf biçimi olduğundan olumsuzluk eki de alabilir (Korkmaz, 2017: 146).

“dön-eli”

*Toğranup hicrûñ ile **döneli** bağrum hûna*
Beñzese tañ mı gözüm yaşı mey-i gülgûna (2329/1)

“gör-eli+den”

***Göreliden** deyr içinde bu Muhibbı muğbeçe*
Eyledi cârûb müjgânın hemân hum-hâneye (2331/5)

“yan-alı+dan”

***Yanalıdan** ruhlaruñ şevki ile âteşlere*
Oldı mûnis câna olup âteş-i sûzâne dil (1705/3)

“yak-alı+dan”

Ruğları şevki ile yandı Muhibbî odlare
*Nâr-ı ‘ışka **yakalıdan** sîne-i sûzâne dil (1707/5)*

2. /+den beri/, /-alı+dan beri/

“rahm+i+n+den beri”

İtdügüñ bu cevr ü cefâlardan ferağ olur bu dil
*Ana rahminden **beri** gülmez o gam-perverde bak(1440/2)*

“yan-alı+dan beri”

***Yanalıdan beri** ‘ışk âteşine*
Döner sîh üzre iñler bir kebâbam (2007/2)

2.7.2.5.3.4. Zaman zarf-fiil ekleri

Tamladığı cümledeki yargının ne zaman gerçekleştiğini/gerçekleşeceğini gösteren
“zarfyan cümleleri” cümlede “zaman tümleci” olarak yer alırlar (Daşdemir, 2015: 106).

1. /-ken/

“gör-ür+ø-ken”

Hiç çekmez merd olan dünyâ-yı dünüñ minnetin
***Görür iken** gün başında dürlü dürlü ‘illetin (2270/1)*

“um-ar+ø-ken”

Vaşl umarken ben naşîb olan çü hicrândur baña
Derd-i ışkî hoş görelüm derd dermândur baña (84/1)

“ur-ma-mış+ø-ken”

Ben ezel ıškuña cânâ bağlmışdum hâni bil
Urmamışken Ka'be bünyâdına el daği Halîl (1734/1)

“söyin-miş+ø-ken”

Uyardum tekye-i ıškuñ söyınmışken çerâgını
Gice gündüz ciger yağın akar anda bir âbdâlem (1804/2)

2. /-mAdAn/

“yaz-ı+l-madan”

Ârız-ı dildârda yazılmadan haat-ı gubâr
Ben yiyüp esrâr-ı ışkî vâlih ü hayrân idüm (1883/2)

“vir-meden”, “gel-meden”

Virmeden bir kimse daği zülf-i Leylâdan haber
Gelmeden Mecnûn cihâna ban gama suâtân idüm (1883/4)

3. /-ıcak/

“uy-ıcak”

Câm-ı la'lin ister isen eyle çeşminden hâzer
Uyıcak bir meste lâbüd şûr u gavgâlar gelür (790/2)

“ol-ıcak”

Âşık oldur âteş-i ışka yana pervâne-veş
Âşık olmaz olıcak bülbul gibi bisyâr gû (2320/2)
Rûşen itseñ ey kamer-ı tal'at nola kâşânemi
Eksük olmaz bedr olıcak ay çün vîrânedan (2071/3)

“eyle-(y)-icek”

‘Âşık midurur isteye ol râh- ı selâmet
Yâ ‘âr ide ol **eyleyicek** anı melâmet (235/1)

“doğ-ıcak”

Zülfî çevgânına tûp eyle Muhibbî başuñı
Doğıcak lâbüd kişi murâdına gerek aneden (2127/5)

4. /-alı/, /-alu/

“ol-alı”

Gül yüzine **olalı** âşüfte vü hayrân şabâ
Şan yürür divanedür gülşende ser-gerdân sâba (15/1)

“uy-alu”

Kânûn-ı ‘ışka **uyalu** çeng oldı kâmetüm
Mızrab-ı gam tokunûr aña tâziyânedür (444/3)

5. /-ınca/

“al-ınca”

Göñlüm **alınca** baña ancağ hemân rıfğ eyledüñ
Âhır itdüñ nice biñ cevr ü cefâñı sen baña (92/2)

6. /-aldan/

al-aldan

Ey kemân-ebru **alaldan** tîr-i gamzen destüñe
Sînem içre dem mi vardur zağm-ı peykân olmaya (48/3)

7. /-eliden/

gör-eliden

Ey boyı servüm Muhibbî **göreliden** gün yüzüñ
İtmedi hergiz heves kim vara gülşenden yaña (53/5)

“iç-eliden”

İçeliden şarâb-ı ışkî ezel

Ey Muhibbî melâmet olmuştın(2286/5)

8. /-dUKCA/

Zarf-fiili eki olarak göreceğimiz /-dikçe/ birleşik eki donmuş zarflarda meydana gelmiştir (Banguoğlu, 2015: 227).

Muhibbî Divan’ında sadece yuvarlak ünlü olarak kullanılmıştır.

“var-dukça”

Kûyuña vardukça urduñ sîneye gamz okların

Bu Muhibbî kuluñuñ derdine dermân eyledüñ (1540/5)

“añ-dukça”

Rahm iderseñ hâlûme añdukça ağılarsıñ müdâm

Müstedâm ol müstedâm ol ey gözüüm ağısun yaşıñ (1579/3)

“şal-ın-dukça”

Şalındukça hırâmâni gözüüm yaşını cû eyler

Hırâmân-kadd ile serv-i revânı baña öğretmeñ (1642/1)

“toğu-n-dukça”

Muhibbî bâhr-ı eşke bâd-ı âhum

Toğundukça olur emvâc peydâ (50/8)

“it-dükce”

Güñül zarılık itdükce olur bu gözde nem peyd

Oñulmaz derde şataşdum olur her lahza gam peydâ (42/1)

“gör-dükçe”

Görmiyicek ölürem gördükçe hayrân olmaya

Bilmezem kim baña neyler kâkül-i miskîn döst (221/6)

9. /-uben/

kal-uban

*Didi kûyuñda **kaluban** oldu hasretle gönül*

Kimseler bilmez ne işler eyledi ol gû baña (66/4)

10. /-dUKdA/

“gör-dükde”

*Gül-rûhuñ **gördükde** hayrân kaldı cümle el saña*

Degmesün göz diyü aşdı goncılar heykel saña (76/1)

“ol-duğda”

*Hazân **olduğda** evrâk nazar kıl*

Al ‘ibret her birinden ‘aql bengest (2002/3)

“yaz-duğda”

*Ey Muhibbî nâme-i hüsnini **yazduğda** haşı*

Kaşlarından üstine misk ile hoş tuğrâ çeker (516/5)

SONUÇ

Muhibbî Divan'ı Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemini yaşadığı Kanunî Sultan Süleyman tarafından yazılması sebebiyle hem Türk edebiyatı hem de Türk dili açısından çok önemli bir eserdir.

Dil bilgisi çalışmalarında başlıca kaynaklardan olan divanlar kendi dönemlerinin sosyal, dini, kültürel, edebi hayatları hususunda birçok bilgi barındırırlar. Bu özelliklerinin yanında dil incelemeleri açısından da son derece önemli olan divanlar dönemlerinin dili hakkında da bilgi sahibi olunmasını sağlarlar.

XVI. yüzyıl şairi olan Muhibbî yaşadığı kültür çevresi, aldığı eğitim, üç dile hâkim olması, hükümdar olması yönüyle yaşadığı devrin dilini en iyi yansıtan şairlerdendir. Muhibbî Divan'ı incelendiğinde yaşadığı dönemin dil özelliklerini yansıttığı ve kendine has özellikleri olduğu görülmektedir.

Dil dönemleri keskin bir şekilde ayıramayacağından Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıca arasında da uzun bir geçiş dönemi oluşmuştur. Osmanlı Türkçesi olarak adlandırılan Batı Türkçesinin başlangıcını oluşturan ve 15. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısını içine alan devirde eski gramer şekilleri, yerlerini henüz tam olarak yeni şekillere bırakmamıştı. (Gülmez; Direkçi, 2017: 273). Bu eski şekillerden bazıları Osmanlı Türkçesinin içinde daha sonraları da kendisini muhafaza etmiş, bunlardan klişeleşmiş olarak Türkiye Türkçesine geçenler bile olmuştur (Ergin, 1993: 17).

Divan'da Eski Anadolu Türkçesinin en önemli özelliklerinden biri olan, ünlü uyumları bozacak derecede yuvarlaklaşma görülmektedir.

Dōstum didüm gül-i ḥandâna beñzētdüm seni

*Didi ben de bülbül-i giryâna **beñzētdüm** seni (2775/1)*

*Görinen **yaşum** degül kûh-ı belâ tağı gibi*

Her yañaden yaşumı aķar anuñ ırmağı gibi (2782/1)

Muhibbî ser-te-ser gezdi ser-i kâyuñ hevâsiyle

Cihânda irmedük ancaķ bâğ-ı İrem kaldı (2786/5)

Divan’da öz Türkçe sözcüklerin yanında Arapça, Farsça isim, isim tamlamaları, edatlara genişçe yer verildiği görülmüştür. Öz Türkçe kullanılan beyit örnekleri şöyledir:

Derdümi ‘arz eyledüm Lokmâna derdüm bilmedi

*Bilürem derdüme ancak la ‘l-i dilberdür **emüm** (1849/4)*

Ey Muhibbî itmedüm bir kimseye ifşâ-yı râz

*Sırr-ı ‘ışkı sînem içre cândan **özge** şakladum (1866/5)*

*Ben helâk oldum gamuñdan sen **esen** ol ey şanem*

Şâh dağ olsun hezârân bende kim ölse ne gam (1864/1)

Muhibbî Divan’ı XVI. yüzyıl eseri olmasına rağmen içinde Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerine de rastlanmaktadır.

Muhibbî Divan’ında Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bazı eklerin kullanıldığı görülmektedir. Divan’da tespit edilen ekler şunlardır:

Gelecek zaman eki: /-isar/

Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman olarak kullanılan /-IsAr/ ekinin Divan’da kullanıldığı görülmektedir.

*Râh-ı miñnetde pâ-y-mâl **olisar***

Ey Muhibbî olan fütâde-i ‘ışk (1432/5)

‘Âşıkun gitmez dilinden hiç hûy u hây-ı ‘ışk,

***Tutisar** arz u samâyı ser-te-ser gavğâ-yı ‘ışk (1439/1)*

***Nolisar** hâlün Muhibbî bilmek isterseñ eger*

Efser-i Keyhusrev ile tâc-ı Keykâvûsa bak (1450/5)

Zarf-fiil eki: /-IcAk/

Eski Anadolu Türkçesinde sıkça kullanılan /-IcAk/ zarf-fiil eki Eski Türkçede mevcut değildir. Bu ek Osmanlı Türkçesi döneminde bir süre kullanılmış, sonra kullanımdan düşmüştür. (Timurtaş, 1994: 139), (Gülmez; Direkçi, 2017: 273) Muhibbî Divan’ında Eski Anadolu Türkçesine ait olan bu ekin her iki şekli de kullanılmıştır.

Rûşen itseñ ey kamer-‘tal ‘at nola kâşânemi

*Eksük olmaz bedr **olıcak** ay çün vîrâneden (2071/3)*

Zülfî çevgânına tûp eyle Muhibbî başuñı
Doğıcak lâbüd kişi murâdına gerek aneden (2127/5)
*Câm-ı Cem **olmayıcak** genc-i Ferîdûn nedür*
Dutalum devlet-i Cemşîd ü Ferîdûn olasin (2128/3)
*Acımazdım **gelicek** sineme tîrüñ şanemâ*
Demreni kılası giçüp gitmese büryânımdan (2203/3)
*Meclis-i gamda Muhibbî **içicek** hûn-ı ciger*
Ney gibi şubha degin gönlini gûyâ göresin (2207/5)

Zarf-fiil eki: /-mAdIn/

***Aşmadın** kândil-i zerrini felekler bâmına*
Hil'at-i sebzi ağaçlar almadan endâmına (2436/1)
***Görmedin** dîdârüñ saña maḥabbet bağladım*
Bu meseldür gözden öñdin dirler 'âşıkdur kulağ (1416/2)
*Leblerüñden **ölmedin** bir bûse vir didüm didi*
Ğam yime âhır nefesde gönlüñi hoş eyleyem (1558/4)

Zarf-fiil eki: /-üben/, /-übeni/

*Şatılur **görüben** derd ile dermân*
Qodum dermânı ol dem derdi aldım (1870/3)
'İşk-arâ görse eger Mecnûnluğum Ferhâd u Kays
*Kûh u deşte **düşübeni** olalar her an hacel* (1727/3)
Qullanam dirseñ vuḥuş u tayrı sen Mecnûn-leyin
*Şoḥbet-i insânı evvel terk **idüben** 'uzlet al* (1750/2)

Öğrenilen/duyulan geçmiş zaman eki: /-(y)Up dUr/

Gûş ider yok kime takrîr ideyim derd ü elem
*Şimdi başımdan **aşupdur** gam-ı bî-pâyânım* (1762/3)
Secde idelden nigâre varmaz oldım mescide
*Tâk-ı ebrûsı **olupdur** çünkü mihrâbum benim* (1817/2)
*Hevâ-yı nefsüme uydum **gidüpdür** ihtiyâr elden*

Eger olmaz ise lutfuñ muḳarrer lâyıḳ-ı nâranna (1825/3)

Emir II. teklik şŞahıs eki: /-gIl/

Degüldür hûr u gûlmâna Muḥibbî cennete mâyl

*Ḥüdâyâ **eylegil** iḥsân hemân müştâḳ-ı dîdâram (1825/5)*

Seyre çıksa her tarafdan cem' olur 'âşıḳları

*Sende ey dil eksük **olmagıl** mecâlüñ var iken (2096/3)*

I. teklik şahıs eki: /-em/

*Câme-i zer-beft ile dün ol nigârı **görmişem***

Serv gibi şalınurken ben o yârı görmişem (2011/1)

Oluram geh muḳîm-i ḡam ü ḡâhî şâd-mâni hem

*Ne şâdân u **ḡamkinem** gehi vîrân geh âbâdam (1978/6)*

Emir I. teklik şahıs eki: /-AyIn/

Mâhitâbum gün gibi eflâk olsun menziliñ

*Ben muḳîmi **olayın** bu kûşe-i vîrânenüñ (1650/2)*

*Mûrlar gibi reh-i kûyında pâ-mal **olayın***

Yüzüm üzre pâ koyup diye behey üftâde gel (1716/4)

*Dil-i nâşâduma 'ışḳuñ yolın **irşâd ideyin***

*Ya 'ni göñlümi belâ vü ḡama **mu 'tâd ideyin** (2067/1)*

*Çemen irişdi yüzinsüz bahârı **neyleyin***

*Lebinsüz olsa mey-i hoş-güvârı **neyleyin** (2180/1)*

Fiilden isim yapım eki: /-gür-/

Bu ek Muḥibbî Divan'ında ir- ve dir- fiillerine gelmiştir.

*Ḡamzeler zulm ile öldürürse la 'lûñ **dirgürür***

Ey Mesîhâ-dem Muḥibbî' de gel eyele imtihân (2197/5)

Zehr-i ḡam öldürmeden bu 'âşıḳ-ı dil-ḡastei

*Sâḳiyâ **irgür** meded şol mey diyen tiryâkdan (2224/4)*

Şöyle bed-nâm olmuşam Mecnûn benden ‘âr ider
‘Işk-arâ **dirgürdüm** buncalayın bî-‘ârı ben (2235/5)

I. çokluk şahıs eki: /-vüz/

Divan’da bu ekin tespit edilen örnekleri şöyledir:

*Bir ribât-ı köhnedür bir iki üç gündür qarâr
Ey gönül fıkır eyleme bunda ikâmet **eylevüz** (Diğer Nazım Şekilleri 62)
Eyle dile cefâları tâ **sürevüz** zevk i safâ
Gele baña o merhaba zulm seniñ sitem seniñ (1635/4)*

Fiilden fiil yapım eki: /-z/

Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren ettirgenlik eki olarak kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde tamzır- “damlatmak” fiillerinde kullanılmıştır. (Gülmez; Direkçi, 2017: 278). Muhibbî Divan’ında ekin sadece dam- fiilinde kullanıldığı görülmektedir.

*Eksük olmasun yaşum her dem bu ben dil-ḥastenüñ
Teşne görse damla damla **damzırur** ağzına şu (2303/3)
Ḥastayam zafum katı gördükçe ḥâlüm dâğ-ı gam
Penbe ile **tamzurur** agzuma âb üç günde bir*

Muhibbî Divan’ında Eski Anadolu Türkçesi söz varlığı

Muhibbî Divan’ında Eski Anadolu Türkçesi söz varlığına da rastlanmaktadır.

apar: alıp götürmek (Kanar, 2011: 49)

*Cân **aparur** şem ‘ gördüm her gice pervâneneden
Şem ‘-i ḥüsne yanmak örgeñ ey gönül pervâneneden (2045/1)*

*Şabrum **apardı** ‘aqlumı zülf itdi târ ü mâr
Dutdı cefâ tîrine ol kaşı yâ bizi (2682/3)*

ayruk: EAT artık, başka, başkası (Kanar, 2011: 77)

*Döstar ‘ayb eylemeñ **ayruk** dil-i divaneye
Derdümüñ dermânı ancak zülfinüñ bağı gibi (2782/3)*

bilîş: marifet, sezgiye dayanan bilgi (Kanar, 2011: 122)

Cihân içinde oldu nâle işüm

*Ki yokdur ğamdan özge bir **bilîşüm** (Diğer Nazım Şekilleri 27/8)*

bilü: bilgi, ilim irfan, malumat, hüner, düşünce, zihin, fikir (Kanar, 2011: 123)

*Âġzuñla sırruñı **bilünüñ** kimdür añlayan*

Bu nükteleri bilmege ki nükte-dân gerek (1571/3)

Nâgehân gördüm senüñ ben ey kamer-ţal‘at yüzün

*Ol zamândan gitdi ‘aġlum ġalmadı hergiz **bilüm** (1790/2)*

birle: ile, birlikte, beraber (Kanar, 2011:131)

*Seyl-i eşküim **birle** mâl-â-mâl olalıdan gözlerüm*

Ėande gitmişdür Muġıbbı bilsem ol uyġu diyen (2078/5)

Nâmeler âhumodından baġladı reng-i ġazân

*Eşġ-i ġasret **birle** yazdum ġâlümi dildâruma (2331/2)*

dabanca/ tapanca: Tokat, sille, şamar (Gülmez, Direkçi, 2017: 282)

Ėazdırma yüzün ‘ârı şaġın ol edeb üzre

*Tâ def gibi toġınmaya yüzüne **dabanca** (2408/5)*

damzur-: ET tam-ız+ır-ur (Gülensoy, 2007: 264)

*İrüp aġzuma **damzur** vaşluñ âbın*

Gelüpdür cân-ı şîrînüm tudaġa (2574/3)

tîrgür-: diriltmek, canlandırmak (Kanar, 2011:217)

*Öldürürse emr anuñdur **dirgür**ürse ġükm anuñ*

Her ne kim kılsa ben anuñ bende-i fermânnyam (1842/2)

düriş-: (EAT) çalışmak, çabal göstermek, gayretlenmek, yüzleşmek (Kanar, 2011:243)

Ey Ėalîlim dürişüp Ka‘be-i yapmakdan ise

Yap göñül ġânesini beyt-i Ėüdâ ister isen (1575/2)

epsem: EAT sessiz, sakın, susan kişi (Kanar, 2011:267)

*Vefâsın görmedümse nola yârüñ
Cefâ eksük degül epsem bizümle (2418/2)*

göyin-: yanmak, yakmak (Kanar, 2011:314)

*Güne ruhsâruñı gördüm beni benden hemân aldı
Göyindüm âteş-i 'ışka şanasın şem'e pervâne (2537/3)
Âteş-i hicre kebâb oldu göyindi cigerüm
Eşk-i çeşümü görən şandı 'aķık-i Yemeni (2646/3)*

göynük: acı, ızdırap, keder, hicran, yanık, az yanmış (Kanar, 2011:314)

*Derd-i dil aĥvâlini bir zebân-ı ĥâl ile
Nâle adlu şerĥ ider göynüklü sâzum var idi (2693/3)
Derd ile hicrânşebinde eyledüm göynüklü âĥ
Dûd-ı âhumla cihânı ser-te-ser kıldum siyâĥ (2333/1)*

kaçan: ne zaman, ne vakit (Kanar, 2011:403)

*Ķanımı içdükçe tañ mı gelse çeşm-i yâre şevk
Her kaçan nûş itse lâbüd gelür güftare şevķ (1404/1)
Dilâ deryâ-yı 'ışķ içre kaçan sen talabilmesin
Maĥabbet gevherin hergiz elüne alabilmezsin (2025/1)
Ey Muĥibbî her kaçan yansa bu sînem âteş-i
Ejder olur dûd-ı âhum göklere olur revân (2137/5)*

kande: < kan+da nerede, nereye (Kanar, 2011: 415)

*Sulţân-ı 'ışķ olana leşkerdürür sirişk
Her kande varsa şu 'le-i âĥı 'âlem kıla (2555/2)
Ey şabâ âvâre gönlüm kande kendi bilmezem
Bir ĥaber vir Tañrı çüñ ol nâtüvânımdan benüm (1963/4)
Sulţân-ı 'ışķ olana leşkerdürür sirişk*

Hem kande varsa şu 'le-i âhı kıla (25572)

kendüzi: kendi+öz+ü. Kendisi, şahsı, kişiliği (Kantar, 2011:439)

Añlamaz 'âlmı vü kendüzini

Dili mest itdi şöyle bâde-i 'ışk (1432/3)

Lâle-zâr oldı çemenler ey gönül şahrâya bak

Kendüzin gülşende zeyn itmiş gül-i hamrâya bak (1451/1)

*Pârelerse gönül **kendüzini** olmaz 'aceb*

Her nefes görür elin zülfün ucında şânenün (1650/4)

key: pek, gayet, çok, iyi, iyice, hakkıyla (Kantar, 2011: 445)

*Gün yüzinden dâr olalı **key** perîşân olmuşam*

Kâkûl-i müşkînünî yiter perîşân eyle gel (1689/3)

Key katı ma 'zursun kendünî gördün zâhidâ

Saña ancak bu şunulmuşdur hemân sen lâfa gel (1758/4)

Âh kim yiter cefâdan key ölümlü hasteyem

Qaddümi lâm eyleyelden ol kaçı yâlar benim(1923/2)

tañ: şaşıllacak şey, acayip nesne, hayret (Kantar, 2011:643)

*Olursa **tañ** mîdur hâlüm diger-gün*

Ciger-hûnam ciger-hûnam ciger-hûn (Diğer Nazım Şekilleri 24/2)

*Ėark eyler ise 'âlemi bu göz yaşı ne **tañ***

Bârân-ı eşk yağalıdan aña siyel didüm (1854/3)

Tañ degül giçse Muhibbî sîneden müjgân-ı dōst

Qaşları gibi anuñ ben saht yâyı görmedüm (1946/5)

tañla: şaşırmak; hayret etmek; garipsemek (Kantar, 2011: 646)

Tañlamañ gül-ruhları yârına efgân eylesem

Yok mîdur bir bülbül-i şûrîde deñlü gayretüm (1907/4)

Muhibbî'nin aldığı eğitim ve kültür çevresi göz önüne alındığında ve Türk şiirinin kalite olarak İran edebiyatıyla yarıştığı Fuzuli, Baki, Taşlıcalı Yahya gibi şairlerin yetiştiği bir dönemde Muhibbî'nin dilinde Arapça, Farsça unsurların bu kadar kullanılmasının nedeni anlaşılacaktır.

Muhibbî, Divan'da tekdüzeliği kırmak ve vezin dolayısıyla aynı anlamdaki sözcüklerin eş anlamlılarını kullanmıştır.

Divan'da, Arapça ve Farsça sözcüklere Türkçe yardımcı fiiller getirilerek bolca birleşik fiil kullanılmıştır.

Muhibbî, atasözleri ve deyimlerle anlatımını zenginleştirmiştir.

Gözleri tolmayanuñ âhır tolar toprağ

Hâce-i dünyâ gibi kim fikr-i mâl üstindedür (946/3)

Atalardan bu meşeldür çün göze olmaz yasağ

Âfitâb-ı hüsnüñe niçün senüñ yakılmasun (2122/3)

Ğam guşşa ile niceye dek böyle yanam ben

Olmaya 'aceb tatlu cânımdan uşanam ben (2014/1)

Muhibbî Divan'ında Eski Anadolu Türkçesi'nin özellikleri görülmesinin yanında, Eski Anadolu Türkçesinde görülmeyen şimdiki zaman “yor” ekinin bir örnekte kullanıldığı görülmüştür.

Muhibbî cevri-i yâr ile öliyor diyü kâyında

Felek hayyâtı anuñçün gelüp hûnîn kefen kesdi (2759/7)

Muhibbî çok geniş bir kültüre sahip ve Arapça, Farsça'yı şiir yazacak kadar iyi bilmesine rağmen dili çok ağır ve anlaşılmaz değildir. Bunun sebebi cihan hükümdarı olan Sultan'ın geniş bir halk tabakasına hitap etme zorunluluğu olabilir.

Virdi yağmaya gözi mülk-i dili

Böyledür ey Muhibbî nâz ehli (2760/5)

Kıyâmetde kaçan gelse bir ayağ üzre biñ ayağ

Umaram kim kımayam ayağ altda ben mûrı (2766/3)

Dil-ḥasteniñ ḥâlini dün şordı tabîbüm

Raḥm itdi Muḥibbî ki meger beñzüme bakdı (2773/5)

46 yıllık hükümdarlığının on yılını savaş meydanlarında geçiren üç kıtaya yayılan Kanunî buna rağmen dünyanın geçici bir yer olduğunu unutmamış ve Türk edebiyatının en güzel gazellerinden birinde bunu şöyle ifade etmiştir. (Ak, 1977: 33)

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Saltanat didükleri ancak cihan gavgasıdır

Olmaya baht ü saadet dünyede vahdet gibi

Ko bu ıyş u işreti çün kim fenadur akibet

Yar-ı baki ister isen olmaya taat gibi

Olsa kumlar sayısınca ömrüne hadd ü aded

Gelmeye bu şişe-i çarh içre bir saat gibi

Ger huzur itmek dilerse ey Muḥibbî farig ol

Olmaya vahdet cihanda kuşe-i uzlet gibi

Çalışmanın **ses bilgisi** kısmında elde edilen sonuçlar şöyledir.

1. Muḥibbî Divan'ında kalınlık-incelik uyumunun sağlam olduğu görülmüştür.

Uyuma giren ekler şunlardır:

- a. Görülen geçmiş zaman kipi III. teklik şahıs eki: /-dI/
- b. Soru eki: /+mI/
- c. Tamlanan eki: /+(s)i/
- ç. Nesne (yükleme) hali uyuma eki: /+I/
- d. Gelecek zaman eki: /-IsAr/
- e. Emir kipi II. teklik şahıs kuvvetlendirme eki: /+gII/
- f. Emir kipi I. teklik şahıs eki: /+AyIn/
- g. II. teklik şahıs eki: /+sIn/
- ğ. Öğrenilen/anlatılan geçmiş zaman eki: /-mIş/

h. İsimden isim yapım eki: /+IIK/

1. Zarf-fiil eki: /-IcAk/

i. Fiilden fiil yapım eki: /-ıl-/

2. Muhibbî Divan'ında ekler genel olarak uyuma girmesine rağmen bazı ekler ise uyumu bozmaktadır.

a. Bildirme eki: /+dUrUr/

b. Şimdiki zaman eki: /-yor/

c. Zarf-fiil eki: /-ken/

3. Muhibbî Divan'ında düzlük-yuvarlaklık uyumu kalınlık-incelik uyumu kadar sağlam değildir. Divan'da bazı eklerin uyuma girdiği bazı eklerin ise uyumu bozduğu görülmektedir.

Uyuma giren ekler şunlardır:

a. Bulunma hâl eki: /+dA/

b. Ayrılma hâl eki: /+dAn/

c. Çokluk eki: /+lAr/

ç. Şart kipi: /+sA/

d. Görülen geçmiş zaman kipi: /-dİ/

e. Gelecek zaman kipi: /-ecek/

f. İsim-fiil eki: /-mAK/

g. Sıfat-fiil eki: /-acağ/

ğ. Bildirme eki: /+dİr/

Uyumunu bozan ekler şunlardır:

a. Belirtme hâl eki: /+I/

b. Bildirme eki: /+dUr/

c. Tamlanan eki: /+I/, /+u/

ç. Tamlayan eki: /+Uñ/, /+nuñ/

d. Emir kipi III. teklik şahıs eki: /-sUn/

e. Geniş zaman eki: /-Ur/

f. Görülen geçmiş zaman eki: /-dı/, /-dü/

g. İstek kipi I. çokluk şahıs eki: /-e+lüm/

ğ. I. teklik şahıs iyelik ekleri: /+Um/

h. II. teklik şahıs iyelik eki: /+üñ/

ı. I. çokluk şahıs iyelik eki: /+muz/

i. I. çokluk şahıs eki: /+uz/

j. Yön gösterme eki: /+girü/

k. II. çokluk şahıs eki: /+ñuz/

l. Fiilden fiil yapım ekleri: /-Ur-/

m. Fiilden fiil yapım eki: /-in-/

n. İsimden isim yapım eki: /+suz/

p. Zarf-fiil ekleri: /-Up/

r. Zarf-fiil eki: /-ü/

s. Zarf-fiil eki: /-üben/, /-übeni/

4. Muhibbî Divan’ında ünlü türemelerine çok sık rastlanmamaktadır. Ünlü türemesi sözcük içinde ve birkaç örnekle sınırlıdır.

“kâşır” < Ar. kâşr (Devellioğlu, 2008: 493)

Hüsnüñ idrâkinde ‘aciz çeşm-i erbâb-ı nazâr

***Kâşır** olmuşdur kemâlâtıñda aql-ı hırde-bîn (18/2)*

5. Muhibbî Divan’ında sözcük başında ve sözcük içinde ünsüz türemesi olmuştur.

v- türemesi

“vur-” < ET ur- (Çağbayır, 2017: 5133)

Zülfine el vurduğınca pâreler gönüm beni

Dileğim bu pâre pâre görem âhır şaneyi (2642/2)

y- türemesi

“turmayup”

Yârdan her-câyılık resmin Muhibbî öğrenüp

***Turmayup** meclis gezer eş‘âr u dîvânıñ senüñ (1651/5)*

6. Muhibbî Divan’ında ünlü düşmesi sözcük içinde ve sözcük başında olmuştur. Muhibbî Divan’ında ünsüzle biten bir sözcükten sonra ünlüyle başlayan bir yapım ve çekim eki geldiğinde ünlü düşmesi olmuştur. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“**ayruk**” < *ad-ır-ık* (Çağbayır, 2017: 398)

Bend-i zülfine tolaşdı çün güñül
*Añlamazam dañi **ayruk** kırtula (17/3)*

Birleşik sözcüklerin birleşmesi sırasında sözcük içinde ve başında ünlü düşmesi olmaktadır. Divan’daki örnekleri şu şekildedir:

“**niçün**” < *ne+iç-ün* < *uç-un ET ne+uç (sebep* (Çağbayır, 2017: 3543)

Her gice kûyuna çıkar şule-i âhum şanema
*Bilmedüm **niçün** irişmez saña vâhum şanemâ (13/1)*

“**şimdi**” < *şu+imdi* (Çağbayır, 2017: 4485)

Nice yıllar almaz iken bu dil-i gamkîni âh
*Şükr kim **şimdi** cefâ sengin atup şâd eyledüñ (1512/4)*

7. Muhibbî Divânı’nda ünsüz düşmesi olayı hece başında içinde ve sonunda gerçekleşmiştir. Divan’da şu sesler düşmüştür:

Sözcük başında b- düşmesi

Sözcük başında y-düşmesi

Sözcük içinde -g- düşmesi

Sözcük içinde -l- düşmesi

Sözcük içinde -r- düşmesi

Sözcük içinde -d- düşmesi

Sözcük sonunda -g-, -ğ- düşmesi

Sözcük sonunda -w düşmesi

Sözcük sonunda -t düşmesi

8. Muhibbî Divan’ında ses tekleşmesi olayına “ne” sözcüksi ile “ol-, eyle-“ yardımcı fiillerinin birleşmesiyle oluşan sözcüklerde ve “niçün ve kendüzin” sözcüklerinde tespit edilmiştir.

*Didüm gözüme hayâlün **niçün** gözetmeyesin*

Didi bu söz ne ‘aceb ben perî zâde olam (1862/2)

Nola ki dīvâne olsam bilmesem ger kendümi

*Kim perîye ‘âşık olur bilmez evvel **kendüzin** (2149/2)*

9. Muhibbî Divan’ında ikiz ünsüzlerin tekleşmesi nadir rastlanan özelliklerdendir. Birkaç örnekte rastlanmaktadır.

Yüzden alup berki ‘in dâmânın itmiş der-miyan

*Nâz ider gelmiş meger ol serv-**kad**-i refâtare şevk (1404/2)*

10. Muhibbî Divan’ında iki ünsüz arasındaki göçüşme olan yakın göçüşme şekilleri mevcuttur.

“eşki” < ekşi (Özçelik; Erten, 2011: 53)

*Güher-i **eşki** Muhibbî yolına eyle nisâr*

Ola ide nâzar çeşm-i güher yaşımuza (2367/5)

11. Muhibbî Divan’ında ünsüz birleşmesi dört sözcükde gerçekleşmiştir. “aña”, “buña”, “baña”, “saña”

12. Genellikle /dur-/ yardımcı fiilinin ekleşme öncesi /durur-/ ile nöbetleşe kullanılan /+dur/ ekinin birleşmesi sonucu olan ünsüz derilmesi eserde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

“muttaşıl+**dur**”

***Muttaşıldur** zülfün ile rişte-i cân çün ezel*

Şâne idüp dōstum lutf eyle kılma münfa ‘il (1749/3)

Çalışmanın şekil bilgisi kısmında elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Muhibbî Divan’ında kullanılan isimden isim yapım ekleri: /+e/, /+an/, /+AK/, /+ek/, /+ce/, /+cek/, /+cı/, /+CU/, /+cileyin/, /+de/, /+daş/, /+dız/, /+duz/, /+un/, /+Iz/, /+Uz/, /+K/, /+ki/, /+II/, /+IU/, /+IIK/, /+IUK/, /+sul/, /+sUz/, /+(u)z/’ dir.

2. Muhibbî Divan’ında kullanılan fiildenden isim yapım ekleri: /-a/, /-ağ/, /al/, /-l/ /-ce/, /-ı/, /-u/, /-ıç/, /-üç/, /-id/ /, /-(i)k/, /-(U)ğ/, /-k/, /-(u)ğ/, /-l/, /-(ı)m/, /-k/, /-kin/, /-mur/, /-ğ/, /-z/’dir.

3. Muhibbî Divan’ında isim çokluğu Eski Anadolu Türkçesinde de olduğu gibi /+lAr/ ekiyle sağlanmıştır.

“ebrû+lar”

Ola kim pââyâna irse rûze-i hicrûñ dilâ

‘İyd-ı vaşlın gözleyüp ebrûları âyîne bak (1421/3)

“nebî+ler”

Nebîler serveridür çün Muḥammed

Mübârek ismidür hem daḥi Aḥmed (23/1)

4. İsmi soru şeklini yapıp ismi fiile bağlayan soru eki /+mI/ eserde tıpkı Eski Anadolu Türkçesinde kullanıldığı şekliyle düz ünlülü kullanılmıştır:

“revâ+mı+dur”

Hîç revâ mudur dilâ sen böyle cây-ı âbda

‘Ömri zâyî ‘ eyleyüp bir dem kalasın ḥ ‘âbda (2427/1)

“yet-mez mi”

Ser çekdi yine âteş-i dil çarḥa ‘âlem-vâr

Yetmez mi şehîdi ḡama bu deñlü ‘alâmet (235/3)

5. Muhibbî Divan’ında tespit edilen hâl ekleri şunlardır:

Ayrılma hâli: /+dAn/; aitlik hâli: /+ki/; benzerlik hâli: “tek, gibi” ekler /+cileyin/, /+leyin/, /+ce/; beraberlik hâli: /+le/, ile; zamanda bulunma hâli: /+de/, /+ø/; yerde bulunma hâli: /dA/, eşitlik hâli: “kadar”; görelilik hâli: “göre”, /+ce/; hedef hâli: içün; ilgi hâli: /+üm/, /+n/, /+üñ/, /+nüñ/; karşılıklık hâli: “ile”, /+le/, karşı; katma hâli: dA bağlacı, daḥi; kaynak hâli: /+dAn/; kıyaslama hâli: /+dAn/ , “göre”; niteleme hâli: “ile”, “hoş”, “gibi”; ölçü hâli: /+ca/ eki; “kadar, gibi”, özne hâli: /+ø/; sebep hâli: içün”, /+den/; seslenme hâli “ey”,yâ, hey; sınırlandırma hâli /+dAn/, “dek”, “değin”; tamlanan hâli: /+ı/, /+sı/; varlık hâli: /+IU/; vasıta hâli: /+den/, /+le/, “ile”; yaklaşıklık hâli: /+ce/;

yokluk hâli: /+sUz/; yönelme hâli: /+A/, /+den/; yükleme hâli: /+I/, /+ø/ ; yüklem ismi hâli: /+ø/'dir.

6. Muhibbî Divan'ında tespit edilen yön gösterme ekleri /+gerü/ ve /+re/' dir.

7. Muhibbî Divan'ında kullanılan sıfatlar niteleme sıfatları, belirtme sıfatları olarak belirlenmiştir.

8. Muhibbî Divan'ında kullanılan zarflar, zaman, yer-yön, tarz ve soru zarfları olarak belirlenmiştir.

9. Muhibbî Divan'ında tespit edilen edatlar açıklama edatları, benzerlik edatları, çıkarım edatları, denkleştirme edatları, ihtimal şüphe edatları, karşıtlık edatları, kuvvetlendirme edatları, sınırlandırma edatları, sorma edatları, şart edatları, beraberlik veya vasıta edatları, ünlem edatları, başkalık edatları, sitem edatları, zaman edatları, bağlama edatları ve hitap edatlarıdır.

10. Muhibbî Divan'ında kullanılan zamirler şahıs, işaret, dönüşlülük, soru, belgisiz, aitlik zamirleridir.

11. Muhibbî Divan'ında tespit edilen isimden fiil yapma ekleri: /+A-/ , /+el-/ , /+An-/ , /+n-/ , /+Aş-/ < /+A-ş/, /+et-/ , /+t-/ , /+l-/ , /+lA-/ , /+lAn-/ , /+ır-/ , /+re-/ , /+sA-/ , /+irge/' dir.

12. Muhibbî Divan'ında tespit edilen fiilden fiil yapma ekleri: /-ar-/ , /-Der-/ , /-dUr-/ , /-gür-/ , /-me-/ , /-(I)l-/ , /-Ir-/ , /-Ur-/ , /-ş-/ , /-(I)ş-/ , /(u)ş-/ , /-n-/ , /in/ , /un/ , /-t-/ , /-ıt-/ , /-gür-/ , /-y-/ 'dir.

13. Muhibbî Divan'ında fiilimsiler isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç grup oluşturmuştur.

14. Muhibbî Divan'ında birleşik fiillerin üç şekilde oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bunlar: isim+yardımcı fiil, asıl fiil+tasvir fiil şeklinde oluşan fiil gövdeleri, deyimleşme ile oluşmuş fiil gövdeleridir.

Muhibbî Divan'ında Eski Anadolu Türkçesi özelliği gösteren ekler, Muhibbî Divan'ın'da kullanılan Eski Anadolu Türkçesi ekleri kısmında alındığından tekrar verilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Ak, C. (1977). *Muhibbi Divanı*. Erzurum: (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi İslami Bilimler Akademisi.
- Ak, C. (2006). *Muhibbi Divanı* 2 cilt (2. Baskı). Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları.
- Akalın, M. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akdemir, Y., İsi H. (2017) . Çekim Ekinden Yapım Ekine “+CA”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10 (48), 14-28.
- Akkaya, H. (2010). “Süleyman I”, *İslam Ansiklopedisi* (38, 62-74). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim* (1.2.3.Ciltler.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyılmaz, C. (1999). “Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri” (Bildiri) Türk Gramerinin Sorunları II. Ankara.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri* (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayat, F; Aliyeva, M.E. (2008. Eski Türkçe Sözlü. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Boz, Erdoğan. (2012). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi* (Tasnif Denemesi). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Börekçi, M. (1994). *Atatürk'ün Nutuk'unda Söz Dizimi I-II*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Börekçi, M. (Eylül-2000). “Türkçede Hâl Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme” (Bildiri). Türk Dil Kurultayı Bildirisi. Ankara.
- Bulak, Ş. (2017). “Tarihi Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 223-258.
- Buran, A., Alkaya E. (2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1963). “Anadolu Ağızları Konson Değişimleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1-32.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat

- Dadaş, C. (2018). “Muhibbî Biblografyası”. *Akademik. Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2 (3), 266-287.
- Daşdemir, M. (2015). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal- İşlevsel Söz Dizimi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Demirbilek, S. (2000). *Ahmedi'nin İskendernâme Adlı Eseri Üzerinde İnceleme (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle Bilgisi) Metnin Transkripsiyonu, Sözlük Çalışması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deny, J. (2013). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları* (Çev: Oytun Şahin) (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Develi, H. (2009). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu I*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dirimtekin, F. (1956). “Belgrad’ın İki Muhasarası”. İstanbul: İstanbul Enstitüsü Dergisi.
- Düzcan, N. (2006). *Muhibbî Divânı’nın Dinî ve Tasavvufî Açından Tahlili*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eke Uçan N. (2015). Muhibbî Dilinden Kanûnî Sultan Süleyman’ın Adalet Anlayışı, *TÜBAR*, Bahar, 145-167.
- Eker, S. (2006). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Emecen, F. (2010). “Süleyman I”, *İslam Ansiklopedisi* (38, 74-75). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Ercilasun, A.B. (2014). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dil Tarihi* (14.Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (2.Baskı). Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M., (2013) “*Türk Dil Bilgisi*”, (4. Baskı) İstanbul: Bayrak Yayınları.

- Gabain, A.V (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev.: Mehmet Akalın) (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gelen, K. (1989). *Kânûnî Sultan Süleyman'ın Farsça Divanı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi.
- Gökbilgin, M.T. (1992). “*Kanunî Sultan Süleyman*”, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Grönbech, K. (2000). *Türkçenin Yapısı* (Çev.: Mehmet Akalın) (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülmez, M.; Direkci, B. (2017). “Muhibbî Divan’ında Eski Anadolu Türkçesi Unsurları”. *Mediterranean Journal of Humanities*. VII (2), 271-291.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güzel, H.,C.; Eren, G. (1999-2014) “*Kanunî Sultan Süleyman*” *Osmanlı Hanedan 12*, Ankara: Semih Ofset.
- Hacıeminoğlu, N. (1984). *Yapı Bakımından Türk Dilinde Füller*. İstanbul: Polat Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Hammer J. (1330). “*Devlet-i Osmaniye Tarihi*”. (Terc. Ata Bey). İstanbul. Üçdal Neşriyat.
- Haydar, E. (1988). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe Temel Dilbilgisi* (5. baskı). Engin Yayınları.
- İmer, K.; Kocaman, A.; Özsoy, A. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.

- Kara, F. (1996). *Sait Faik'in Kısa Hikâyelerinde Söz Dizimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavaklıçeşme Kotan, H. (2015). *Yunus Emre Divan'ının Söz Dizimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kavaklıçeşme, H. (2010). *Kars ve Iğdır Azerileri Ağzı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kocaman, A. (2006). *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*. Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Korkmaz Z. (1964). “Eski Anadolu Türkçesindeki -van/-ven, -vuz/-vüz Şahıs ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları”. Ankara: TDAY Belleten
- Korkmaz, Z. (2011). *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri Ve Ek Kalıplaşması Olayları* (5. Baskı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (5. Baskı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi* (3. Baskı) Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2016). *Mehmet Fuat Köprülü Külliyyatı I- Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Küçük, M. (2013). “Anadolu Ağızlarındaki Doğu Kökenli Sözcüklerin Ses Bilgisi Açısından Görünümleri-Ünsüzler-”, *Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Türkoloji Dergisi*, 20 (2), 39-78.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nişanyan, S. (2010). *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* (5. Baskı). İstanbul: Everest Yayınları.
- Özçelik, S. ; Erten, M. (2011) *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Ankara:
- Özgeçit, N. (2017). *Arapça ve Türkçede Ünlü ve Ünsüzlerin Birbirlerine Etkisi-Karşıtsal Çözümleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Özkan, F. (2003). Yıldırım, Yıldız, Alev/Yalaz, Işın ve Işık Kelimeleri Nereden Geliyor?. Bilig Dergisi, 27(güz). 157-178.
- Paçacıoğlu, B. (2016). VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Pala, İ. (2004). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Porzığ, W. (2011). Dil Denen Mucize (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sağır, M. (2002). “Ses Olayları Bakımından Anadolu Ağızları”. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 9 (20).
- Şahin, H. (2009). Eski Anadolu Türkçesi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şemseddin Sami (2009). Kâmûs-ı Türki (4. Basım). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tekin, T. (2016). Orhon Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekindağ, Ş. ;Çetin A. (1986) “Süleyman I” Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (21, 10907-10908). İstanbul: İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. ,Librairie Larousse.
- Tietze, A. (2002). Tarihi ve Etimojik Türkiye Türkçesi Lügati. İstanbul: Simurg Kitapçılık.
- Timurtaş F. K. (1994). Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük: İstanbul.
- Timurtaş, F. K. (2005). Eski Anadolu Türkçesi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tunç, S. (2000). Muhibbî Dîvânı’nda Şiir ve Şair ile İlgili Değerlendirmeler. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (7), 265-283.
- Türk Dil Kurumu. (2009). Tarama Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009). Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). Türkçe Sözlük (11. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yavuzarslan, P. (2007). Türk Dilinde Kişi Eklerinin Tarihsel Gelişimi ve Değişimi. 38. ICANAS, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Yıldız, H. D. (1989). “Kanunî Sultan Süleyman Devri”. (10, 313-381). Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. İstanbul: Çağ Yayınları.

- Yıldız, U. (2016). *Bâbü'r Divanı ile Muhibbî Divan'ının Ses Bilgisi ve Ekler Açısından Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (1985) “Süleyman II” *Yeni Türk Ansiklopedisi* (10, 3756-3763). İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- (1993) “Süleyman I” *Ana Britannica* (20, 167-168). İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Müjde TANRIKULU
Doğum Yeri ve Tarihi	Diyarbakır, 03.10.1988
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Edebiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Farsça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	MEB, Doğru Sonuç Kurs Merkezi, Lider Akademi
İletişim	
E-Posta Adresi	mujdetanrikulu21@gmail.com
Tarih	